

ATASÖZLERİNDE GÜNLÜK HAYAT

Nuh Mustafa BEĞENMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZKAN

Eylül, 2013

Afyonkarahisar

T.C.
AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ATASÖZLERİNDE GÜNLÜK HAYAT

Hazırlayan
Nuh Mustafa BEĞENMEZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZKAN

AFYONKARAHİSAR

2013

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Atasözlerinde Günlük Hayat” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek yardımlara başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09.09.2013

Nuh Mustafa BEĞENMEZ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

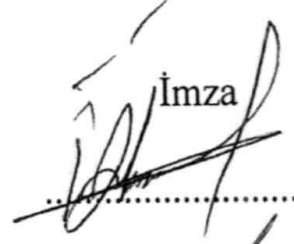
JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZKAN

Jüri Üyeleri : Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA

: Doç. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL

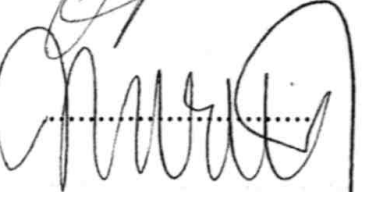
İmza

.....

.....

.....

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı tezli yüksek lisans öğrencisi Nuh Mustafa BEĞENMEZ'in "**Atasözlerinde Günlük Hayat**" başlıklı tezi 10.09.2013 tarihinde, saat 10.00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY

MÜDÜR

ÖZET

ATASÖZLERİNDE GÜNLÜK HAYAT

Nuh Mustafa BEĞENMEZ

AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Eylül 2013

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZKAN

Atasözleri atalarımızın yüzlerce yıllık tecrübelerini, olaylara bakış açılarını, düşünce dünyalarını, öğütlerini barındıran sözlü edebiyat ürünleridir. İlk yazılı metinlerden bu yana dilimizin ve kültürümüzün çok eski parçalarıdır.

“Atasözlerinde Günlük Hayat” adını taşıyan bu çalışmada atasözlerinin genel özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Günlük hayatımızla ilgili çeşitli konu başlıkları belirlendikten sonra Ömer Asım Aksoy, Aydın Oy, Metin Yurtbaşı ve Selim Kurnaz’ın eserleri taranarak belirlenen konulara ait atasözleri sıralanmıştır.

Ortaya çıkan sonuca göre milletimizin günlük hayatının temel noktaları atasözlerimizde kendini göstermektedir. Yiğitlik, misafirperverlik, komşuluk, yardımlaşma, iyilik gibi halkımızın önem verdiği kavramlar hakkında çok sayıda atasözü vardır. Bu çalışma ile günlük hayatımızda yer alan çeşitli konuların ve varlıkların Türk atasözlerinde nasıl yer aldıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Günlük Hayat, Konu.

ABSTRACT

DAILY LIFE IN PROVERBS

Nuh Mustafa BEĞENMEZ

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

September 2013

Advisor: Assistant Professor İbrahim ÖZKAN

Proverbs, consisting of our ancestors aspects, thoughts, advices and experiences, are oral literature products. Since the first written texts, they have been old components of our language and culture.

In this study named “Daily Life in Proverbs”, the general features of proverbs are classified. Various subject titles relevant to daily life were determined and reviewing the works of Ömer Asım Aksoy, Aydın Oy, Metin Yurtbaşı, Selim Kurnaz the determined subjects’ proverbs were ranged.

According to the result, the major points of our nation’s daily life stand out in proverbs. There are a lot of proverbs noticed by our nation such as courage, hospitality, neighbourliness, helping each other and kindness etc. In this study, it is examined how various issues in daily life appear in Turkish proverbs.

Keywords: Proverbs, Daily Life, Issue

ÖNSÖZ

Bir milleti millet yapan ana unsur, kültürel değerlerdir. Bu değerler milletin en kıymetli varlığıdır. Bu kıymetli varlığın korunması, geliştirilmesi sonraki kuşaklara aktarılması, yaşatılması gerekir. Büyük millet olmanın en önemli göstergesi, oluşturulan kültür ve medeniyettir. Halk edebiyatı bilim dalı, binlerce yılda karmaşık şekilde oluşan bu yapının sebeplerini, işlevlerini, sonuçlarını ve mahiyetini ortaya koymayı amaçlar. Bu yapının önemli bir parçası ise atasözleridir. Göktürk Kitabeleri'nden günümüze yazılı metinlerde, sözlü metinlerde, toplumun her seviyesinde, tüm kesimlerinde, günlük hayatın her noktasında atasözleri kendine yer edinmiştir.

Atasözleri sözlü kültür geleneği içerisinde doğup gelişen ürünlerdir. Küreselleşen dünyada sözlü kültür geleneğimiz hızla yok olmaktadır. Atasözlerimizin yok olması kültürel kimliğimizin bir parçasının yok olması anlamına gelmektedir. Atasözlerimiz bilimsel olarak araştırılmalı ve öğretilmelidir. Bu kıymetli, köklü ve kapsamlı kültür varlıklarımız hakkında çok değişik dönemlerde, değişik açılardan pek çok araştırma yapılmıştır. “Atasözlerinde Günlük Hayat” adını taşıyan çalışma ile atasözlerimizde günlük hayatımızın belirli yönleri hakkında nelerin dile getirildiği amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya konmasında kaynak olarak eserlerinden yararlandığım kıymetli araştırmacılara teşekkürü bir borç bilirim.

Afyonkocatepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Programındaki eğitimim boyunca dil ve edebiyat konusunda ufkumu açan hocalarıma teşekkür ediyorum. Tez konusunun belirlenmesinde ve hazırlanmasında yaptığı katkılardan dolayı Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZKAN'a teşekkür ediyorum.

N. Mustafa BEĞENMEZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMLAR DİZİNİ	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATASÖZÜNE GENEL BAKIŞ

1. ATASÖZÜNÜN TANIMI	3
2. ATASÖZÜ TERİMLERİ	7
2.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KULLANILAN TERİMLER	7
2.2. TÜRK DÜNYASINDA KULLANILAN ATASÖZÜ TERİMLERİ	10
3. ATASÖZLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	11
4. TARİHİ KAYNAKLARDA ATASÖZLERİ	12
4.1. GÖKTÜRK KİTÂBELERİ	12
4.2. DİVÂNÜ LÜGAT-İT-TÜRK	13
4.3. KUTADGU BİLİĞ	14
4.4. ATABETÜL HAKÂYİK	14
4.5. DEDE KORKUT HİKÂYELERİ	15

4.6. KÂBUSNAME ÇEVİRİSİ	16
4.7. KİTAB-I ATALAR ADLI YAZMA	16
4.8. BERLİN'DE BULUNAN ATASÖZLERİ KİTABI	17
4.9. MEGİSER'İN DİLBİLGİSİ KİTABI	18
4.10. PENDNAME, GÜVAHİ	18
4.11. MANZUM VE MUSAVVER DURÛB-I EMSÂL	18
4.12. MANZUME-İ DURÛB-I EMSÂL, EDİRNELİ HIFZÎ	19
4.13. DURÛB-I EMSÂL-İ OSMANİYE, ŞİNASİ	19
4.14. MÜNTEHABÂT-I DURÛB-EMSÂL-İ ATALAR SÖZÜ, AHMED VEFİK PAŞA	19
4.15. DURÛB-I EMSÂL, ALİ EMİRÎ	19
4.16. EDİRNELİ AHMED BADI EFENDİ'NİN ATASÖZÜ KİTABI	19
4.17. DURÛB-I EMSÂL-İ TÜRKİYYE YAHUD ATALARSÖZÜ, TEKEZÂDE M. SAİD	20
5. TÜRK DÜNYASINDA ATASÖZLERİ	20
6. EDEBİYATIMIZDA ATASÖZLERİ	21
7. ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ	26
7.1. ATASÖZLERİNİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	26
7.1.1. Ömer Asım Aksoy'un Görüşleri	26
7.1.2. Aydın Oy'un Görüşleri	28
7.1.3. Nurettin Albayrak'ın Görüşleri	30
7.2. ATASÖZLERİNİN KAVRAM ÖZELLİKLERİ	33
7.2.1. Atasözlerinin Anlam İçeriği	33
7.2.2. Atasözlerinde Söz Sanatları	39
7.2.3. Atasözlerinin İşlevi	42
7.2.4. Anlamca Çelişen Atasözleri	45

8. ATASÖZLERİNİN DEĞİŞİKLİĞE UĞRAMASI	47
9. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER	49

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA MODELİ	50
2. EVREN VE ÖRNEKLEM	50
3. VERİLERİN TOPLANMASI	50
4. VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI	50
5. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	51
6. ARAŞTIRMANIN AMACI	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

1. İNSANIN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ATASÖZLERİ	52
1.1. ACELECİLİK	52
1.2. ACEMİ	53
1.3. ACIMA	53
1.4. AÇLIK VE TOKLUK	53
1.5. ADALET	54
1.6. AĞIRBAŞLILIK	55
1.7. AHLÂK VE TERBİYE	55
1.8. AKILLI	56
1.9. AŞK VE SEVGİ	56
1.10. ATEŞ	57

1.11. BEKÂRLIK	58
1.12. BİRLİK	58
1.13. CİMRİLİK	58
1.14. ÇALIŞKANLIK	59
1.15. DANIŞMA	59
1.16. DAVET	59
1.17. DELİ	60
1.18. DERT	60
1.19. DÜŞMAN	62
1.20. DOĞRULUK	63
1.21. EMANET	63
1.22. EVLİLİK	64
1.23. GENÇLİK VE İHTİYARLIK	65
1.24. GEZME	65
1.25. GİYİM	66
1.26. GÖÇ	66
1.27. GÖNÜL	67
1.28. GÖRGÜSÜZLÜK	68
1.29. GÜZELLİK	68
1.30. GURBET	69
1.31. HADDİNİN BİLME VE ÖLÇÜLÜLÜK	69
1.32. HATIR	70
1.33. HIRSIZ	70
1.34. HİLE	71
1.35. HUY	71

1.36. İFTİRA	72
1.37. İYİLİK	72
1.38. İYİLİĞE KÖTÜLÜK	73
1.39. KANAAT	73
1.40. KİBİR	73
1.41. KİN	74
1.42. KÜSKÜNLÜK	74
1.43. ÖFKE	74
1.44. ÖĞÜT	75
1.45. ÖKSÜZ	75
1.46. ÖLÜM	76
1.47. SABIR	77
1.48. SAĞLIK	77
1.49. SIR SAKLAMA	78
1.50. TECRÜBE	78
1.51. TEDBİR	79
1.52. TEMBELLİK	79
1.53. UTANÇ	80
1.54. ÜMİT	80
1.55. YABANCI (EL)	81
1.56. YALAN	82
1.57. YİĞİTLİK	82
1.58. ZULÜM	83
2. AİLE VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ATASÖZLERİ	84
2.1. AİLE	84

2.2. AKRABALIK	84
2.3. ANNE	85
2.4. BABA	86
2.5. ÇOCUK VE ÇOCUK YETİŞTİRME	86
2.6. DAMAT	87
2.7. GELİN	88
2.8. GELİN KAYNANA İLİŞKİSİ	88
2.9. KARDEŞ	88
2.10. KARI KOCA İLİŞKİSİ	89
2.11. KIZ ÇOCUK VE ERKEK ÇOCUK	90
2.12. SOY	90
2.13. ÜVEYLİK	91
3. SOSYAL İLİŞKİLER ÜZERİNE ATASÖZLERİ	91
3.1. ARKADAŞLIK	91
3.2. DOSTLUK	91
3.3. GÖRGÜ KURALLARI	92
3.4. KOMŞULUK	93
3.5. MİSAFİRLİK	94
3.6. YARDIMLAŞMA	94
3.7. DİL VE GÜZEL KONUŞMA	95
4. EKONOMİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ	96
4.1. ALIŞVERİŞ VE TİCARET	96
4.2. BORÇ	97
4.3. FAKİRLİK	97
4.4. KEFİLLİK	98

4.5. MAL	98
4.6. ORTAKLIK	99
4.7. PARA	99
4.8. TUTUMLULUK	100
4.9. VERESİYE	101
4.10. ZENGİNLİK	101
5. İŞ VE MESLEKLERLE İLGİLİ ATASÖZLERİ	102
5.1. İŞ	102
5.2. MESLEKLER	103
6. TARIMLA İLGİLİ ATASÖZLERİ	104
6.1. ARPA	104
6.2. BAĞ VE BAHÇE	104
6.3. BUĞDAY	105
6.4. EKİM VE SABAN İŞLERİ	105
6.5. DEĞİRMEN	106
6.6. HASAT VE HARMAN	106
6.7. SAMAN	107
6.8. TARLA	107
7. TABİAT UNSURLARI	108
7.1. DAĞ	108
7.2. DENİZ	108
7.3. GÖK CİSİMLERİ	109
7.4. SU VE SEL	109
8. İKLİM VE TAKVİMİ KONU ALAN ATASÖZLERİ	109
8.1. AKŞAM VE SABAH	110

8.2. AYLAR	110
8.3. BAYRAM	111
8.4. HALK METEOROLOJİSİ TESPİTLERİ	112
8.5. YAĞMUR VE KAR	112
8.6. YAZ VE KIŞ	113
9. EĞİTİMİ KONU ALAN ATASÖZLERİ	114
9.1. AİLE EĞİTİMİ	114
9.2. BİLGİ VE İLİM	115
9.3. CEHALET	115
9.4. HOCA	116
9.5. OKUMA	116
10. DİNİ KONULARLA İLGİLİ ATASÖZLERİ	116
10.1. ALLAH	116
10.2. CENNET VE CEHENNEM	117
10.3. ECEL	117
10.4. HAYIR	118
10.5. HELÂL VE HARAM	118
10.6. KADER	119
10.7. NAMAZ	119
11. HALK HEKİMLİĞİNİ KONU ALAN ATASÖZLERİ	120
12. YİYECEKLER	120
12.1. BAL	120
12.2. EKMEK	121
12.3. ET	121
12.4. MEYVELER	122

12.5. YEMEKLER	122
12.6. YOĞURT	123
13. RENKLERLE İLGİLİ ATASÖZLERİ	123
14. HAYVANLARLA İLGİLİ ATASÖZLERİ	124
14.1. AT	124
14.2. ARI	125
14.3. ASLAN	125
14.4. AYI	126
14.5. BALIK	126
14.6. BAYKUŞ	127
14.7. BİT	127
14.8. BÜLBÜL	127
14.9. BUZAĞI	127
14.10. ÇEKİRGE	128
14.11. ÇIYAN	128
14.12. DANA	128
14.13. DEVE	128
14.14. DOĞAN	129
14.15. DOMUZ	129
14.16. EŞEK	129
14.17. FARE (SIÇAN)	130
14.18. FİL	130
14.19. GERGEDAN	130
14.20. HOROZ	131
14.21. İNEK	131

14.22. İT (KÖPEK)	131
14.23. KARGA	132
14.24. KARINCA	132
14.25. KARTAL	133
14.26. KATIR	133
14.27. KAZ	133
14.28. KEÇİ	134
14.29. KEDİ	132
14.30. KEKLİK	135
14.31. KIRLANGIÇ	135
14.32. KOYUN	135
14.33. KURBAĞA	136
14.34. KURT	136
14.35. KUŞ	136
14.36. KUZGUN	137
14.37. KUZU	138
14.38. LEYLEK	138
14.39. MANDA	138
14.40. MAYMUN	138
14.41. OĞLAK	149
14.42. ÖKÜZ	149
14.43. ÖRDEK	149
14.44. PİRE	140
14.45. SERÇE	140
14.46. SİNEK	140

14.47. SİVRİSİNEK	141
14.48. SİPA	141
14.49. ŞAHİN	141
14.50. TİLKİ	141
14.51. TURNA	142
14.52. TAVŞAN	142
14.53. TAVUK	142
14.54. TEKE	143
14.55. YENGEÇ	143
14.56. YILAN	143
SONUÇ VE ÖNERİLER	145
KAYNAKÇA	146

KISALTMALAR DİZİNİ

AO: Aydın Oy (Tarih Boyunca Türk Atasözleri)

ÖAA: Ömer Asım Aksoy (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

SK: Selim Kurnaz (Sınıflandırılmış Türk Atasözleri)

MY: Metin Yurtbaşı (Konularına Göre Seçme Türk Atasözleri)

Bkz: Bakınız.

GİRİŞ

“Atasözlerinde Günlük Hayat” adlı bu çalışma ile günlük yaşamımızda yer alan belli kavram ve varlıklarla ilgili atasözlerimizde öne çıkan görüşlere ışık tutulmaya çalışılmıştır. Eğitimde genç kuşakları olumlu davranışlara yönlendirmek, olumsuz davranışlardan uzaklaştırmak için atasözlerinden yararlanılabilir. Atasözlerini öğrenen öğrenciler hem dilimizin hem de düşünce dünyamızın güzelliklerinin farkına varır. Bu çalışma, günlük hayatın içinden pek çok konuda atasözlerinde nelerin dile getirildiğini bir arada sunabilme amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışmanın Birinci Bölümü olan “Atasözüne Genel Bakış” başlığı altında temel sözlüklerde ve çeşitli atasözünü araştırma eserlerinde ve makalelerde yapılan tanımlara yer verilmiştir. Tarihten günümüze dilimizde atasözünü için kullanılan karşılıklara değinilmiştir. Bunların ardından günümüzde Türk dünyasında atasözünü için kullanılan terimler sıralandı. Dünyanın diğer milletlerinde atasözünü için yapılan tarifler ve kullanılan kelimeler dile getirildi.

Daha sonra atasözlerinin oluşum süreci hakkında bilgi verildi. Göktürk Kitabeleri’nden, Divânü Lügat-it-Türk’ten Cumhuriyet Dönemi’ne kadar tarihî kaynaklarda atasözlerinin yerinden bahsedildi. Sonraki bölümde Türk topluluklarında yer alan ortak atasözlerimizin söylenişlerinden örnekler verildi. Bu bölümde yer alan diğer konu ise halk edebiyatında, divan edebiyatında ve yeni Türk edebiyatında atasözlerinin kullanımınıdır.

Atasözlerinin biçim özellikleri başlığı altında ise bu konuda önemli araştırmacılardan Aydın Oy, Ömer Asım Aksoy ve Nurettin Albayrak’ın görüşlerine yer verilmiştir. Atasözlerinin kavram özellikleri başlığı altında ise atasözlerinin anlamına, kullanımına, günlük hayatla ilişkisine, diğer kültürlerde yer alan benzerlerine değinilmiştir. Atasözlerinde kullanılan söz sanatları, bu bölümde yer alan bir başka konudur. Genel anlamda atasözünü her ne kadar yeri geldiğinde öğüt

vermek, ifadeyi güçlendirmek için kullanılan sözlü edebiyat ürünü olsa da bunun dışında çok farklı kullanım alanlarına sahiptir. Atasözü oyunları, ürün reklamları bunlara örnek olarak verilebilir. Birbiriyle çelişiyormuş gibi görünen atasözlerinin aslında farklı bağlamlarda söylenmiş olması, atasözlerinin zamanla kendini yenilemesi çalışmamızda değinilen diğer konulardır. Kimi atasözü eserlerinde deyimler atasözü olarak değerlendirilmektedir. İnceleme bölümünde son olarak atasözü ve deyim ayırımı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde bu çalışmada uygulanan yöntem ve teknikler yer almaktadır.

Üçüncü Bölüm “Bulgular ve Yorumlar” adını taşımaktadır. Bu bölümde atasözlerinin günlük hayata yansımalarıyla ilgili çeşitli konu başlıkları tespit edilmiştir. Bu başlıkların tespitinde günlük hayatımızda, kültürümüzde önemli yer tutan ve üzerine çok atasözü söylenmiş konuların seçilmesine özen gösterilmiştir. Ömer Asım Aksoy’un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Aydın Oy’un *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Selim Kurnaz’ın *Konularına Göre Seçme Türk Atasözleri* ve Metin Yurtbaşı’nın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* adlı eserleri taranarak bu başlıklarla ilgili atasözleri sıralanmıştır. Aydın Oy ve Ömer Asım Aksoy’un eserlerinden alınan atasözleri sıra numarası ile verilmiş, Selim Kurnaz ve Metin Yurtbaşı’nın eserlerinde sıra numarası olmadığı için atasözleri sayfa numarası ile verilmiştir.

Sonuçlar ve öneriler bölümünde atasözlerinin daha iyi öğrenilmesi ve yaşatılması için öneriler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATASÖZÜNE GENEL BAKIŞ

1. ATASÖZÜNÜN TANIMI

Atasözü için temel sözlüklerde ve ansiklopedilerde birbirinden farklı pek çok tanımlama yapılmıştır. Atasözü üzerine yazılmış eserlerde ve makalelerde ise daha uzun ve ayrıntılı tanımlamalar yapılmıştır. Bu başlık altında bu tanımlamalara değinilecektir.

Türkçe Sözlük'te atasözü için “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş söz, darbimesel.” (Türk Dil Kurumu [TDK], 1995: 155) tanımı yapılmıştır.

Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde atasözü şu şekilde tanımlanmıştır:

“Ataların uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak veren ve kalıplaşmış biçimi olan kamuca benimsenmiş kısa özlü söz.” (2008: 178).

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde atasözü şöyle açıklanmıştır:

“Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz.” (C. 4, 1991: 44).

Kamûs-i Türki'de mesel sözcüğüne verilen karşılık şöyledir:

“1. Bir kaide-yi umumiyeye numune olmak üzere irad olunan söz; 2. Mana-yı zahirisine kasd olunmayub zımmen ve kinayeten diğer bir şeye delâlet itmek üzere irad olunan söz.” (Şemsettin Sami, 1996: 1288).

Yine *Kamus-i Türki*'de darb-ı mesel sözcüğüne verilen karşılık şöyledir:

“Mesel gibi irad olunan meşhur söz, atalar sözü.” (Şemsettin Sami, 1996: 853).

Şinasi, *Durub-ı Emsal-i Osmaniye* adlı eserinde şöyle bir tanımlama yapmıştır:

“Durub-ı emsâl ki hikmetü’l-avamdır, lisanından sâdır olduğu milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder.” (Şinasi, akt. Oy, 1972: 2).

Bir başka tanımda ise şunlar söylenmektedir:

“Atasözleri bir milletin atalarının uzun bir süreçteki deneyimlerinin sonucu oluşturdukları temel yargılarını genel-geçer kural olarak ilkeleştiren, toplum tarafından da benimsenerek gelenekselleştirilen kalıp sözlerdir.” (Oğuz, [Ed.] 2010: 203).

Ömer Asım Aksoy *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinde iki ayrı tanımlama yapmıştır.

“Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler.” (1993: 15).

Diğer tanım ise şöyledir:

“Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.” (1993: 37).

H. Fethi Gözler ve M. Ziya Gözler’in hazırladığı *Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*’nde daha uzun bir tanımlama yapılmıştır.

“Nesilden nesle geçerek pratikte Türk insanına çoğunlukla değişmez yargılar aracılığıyla atalarımızın hayat tecrübelerini ilmî ve felsefî gerçekleri öğütler halinde sunan az sözle çok anlam ifade eden kalıplaşmış ve çoğu mecazî olan sözler topluluğudur.” (1982: 60).

Şükrü Elçin *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*’nde yer alan “Türk Dilinde Atalar Sözü” başlıklı makalesinde şöyle bir tanımlama yapmıştır:

“Nazım, nesir, her iki şekli ile eski tecrübeleri ‘tam bir fikir’ kompozisyonu içinde teşbih, mecaz, kinaye, tezat, gibi edebî sanatların kudretinden faydalanarak

süslü, kapalı olarak veya bazen açık, mecazsız, hususiyle yetişecek gençlere aktaran sözlerdir.” (1969: 176).

Özkul Çobanoğlu tarafından hazırlanan *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* adlı eserde şöyle bir tanımlama yapılmıştır:

“Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesinde ‘atasözleri’ olarak adlandırılır.” (2004: 1).

Atasözleri hakkında yayımlanan son eserlerden olan Nurettin Albayrak’ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı eserinde yapılan tanımlama ise şöyledir:

“Atalarımızın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ya da yargı şeklinde nakleden, doğrulukları kesinlik kazanmış anonim, kısa ve özlü sözlerdir.” (2009: 3).

Bilim dallarının genelinde tanımlar bir defa yapıldıktan sonra öylece kalıyor. Uzun yıllar küçük değişimlerle ya da hiç değişmeden bu tanımlar geçerliliğini sürdürüyor. Ancak halk bilimi dinamik ve değişken bir yapıya sahiptir. Geleneksel hayatta olgular tekrar ederek yaşamını sürdürür ancak bu tekrar içerisinde sürekli bir değişim geçirir. Bunun sonucunda türkünün, mâninin, bilmecenin, atasözünün tanımı sürekli değişimler göstermektedir.

Tüm bu bilimsel tanımlamaların yanında bir de atasözlerini üreten halkın yaptığı tanımlamalar vardır. Aşağıdaki örnekler atasözünün dünyanın diğer milletlerinde nasıl algılandıklarını göstermektedir.

Dünyanın pek çok kültüründe halk atasözlerinin özelliklerini dile getiren atasözleri üretmiştir. İlhan Başgöz’ün *Folklor / Edebiyat* dergisinde yer alan *Halkın Atasözlerini Tanıma veya Atasözleri Üzerine Söylenmiş Atasözleri* başlıklı makalesinde atasözlerinin bu yönüne ışık tutmuştur.

Selwyn Gourney Champion, 190 kültürden topladığı 12.000 atasözünü içine alan büyük çalışmasında, atasözleri için 124 tane tanıma bulmuş ve bu halk tariflerini “Atasözleri Üzerine Söylenmiş Atasözleri ve Deyimler” başlığı altında toplamıştır (Champion 1938; 3-9). İlhan Başgöz bu bölüme Türkiye’den 10 Luganda’dan 5 atasözünü daha eklemiştir.

Atasözü yalan söylemez. (Rusya, Estonya ve Lübnan)
Atasözünü isbata gerek yoktur. (İskoç)
Atasözü az yalan söyler. (İskoç)
Atasözü yanlış söyler, ama ne yapalım süt de kesilir. (Hindistan)
Bütün atasözleri çifte anlamlıdır. (Nandi)
Atasözü insanları birbirine düşürür. (İsveç-Alman)

ii. Atasözlerini konuşma ve anlatımla ilgisi bakımından tarif:

Atasözü konuşmanın meşalesidir. (Bosna)
Atasözü konuşmanın tuzu biberidir. (Arap)
Atasözü konuşmaya tat katar. (Somali)
Atalar sözü, sözlerin özü. (Türk, Oy: 430)

iii. Köken bakımından tarif:

Atasözü ara sokakların zekâsıdır. (Alman)
Atasözü halkın ruhudur. (İngiliz)
Atasözleri halkın akçasıdır. (Rus)
Atasözü Çar'ın sözüdür. (Rus)
Atasözü Tanrı'nın sesidir. (İspanyol, Japon)
Atasözü küçük İncil'dir. (İspanyol)
Atasözü Tanrı'nın davuludur. (Pencab)

iv. Yer ve zaman içinde yayılma ile ilgili tarif:

Atasözü bir kabileden ötekine geçmez. (Masai)
Zaman geçer ama atasözü eskimez. (Hindistan)

v. Güç ve saygınlık kaynağı olmak bakımından tarif:

Atasözünün değeri tartışma kabul etmez. (Rus)
Atasözünden hiçbir zaman şikâyet edilmez. (İskoç)
Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar. (Türk; Soysal: 55)
Ulu sözü dinlemeyen uluyukalır. (Türk, Soysal: 55)
Atalarsözü evlada mirastır. (Türk, Soysal: 55)
Atalarsözünü tutan yüce dağlar aşar. (Türk, Soysal: 55)
Atalarsözü tutmayan yolu ya teke, ya büke. (Türk, Soysal: 55)

Atalarsözü tutmayan ok gibi atılır. (Türk, Soysal: 55)

Ataların bir sözü bin öğüde geçer. (Türk, Oy: 430).

Atasözü hiç bir zaman eskimez. (İngiliz)

vi. Biçim bakımından tarif:

Ölüm de, atasözü de kısalığı sever. (Alman)

Atasözü kuşun gagasından daha kısadır. (İsveç-Alman)

vii. İşlev bakımından tarif:

Atasözü hırsızı akıllı yapar. (Estonya)

Atasözü köyliyi Moskova'ya kadar yürütür. (Rus)

Atasözü insanı kurtarıcı bir uyarıdır. (İsveç-Alman)

Atasözü insana güzel konuşma öğretir. (Çin)

Atasözü insanı değerli kılar. (Çin)

Atasözü ata benzer, gerçek yittiği zaman, onu bulmak için atasözünü kullanırız. (Yoruba)

Birçok kültürde atasözünün kelime anlamı, atasözünü tanımlayan bir atasözü haline gelmiş. “Eski Yunancada atasözüne ‘Paroemian’ diyorlar ki anlamı ‘yol kenarı deyimidir’ Avam Çincesinde atasözünün adı ‘su-hua’dır ki, popüler deyimler demektir; Macarcada atasözüne ‘koz-mondas’ diyorlar ki, bunun anlamı da aynı, ‘popüler deyim’ demektir.” (Başgöz, 1998: 121). Yukarıdaki örneklerde de görülüyor ki atasözleri dünya kültürlerinde benzer özelliklerle tarif ediliyor.

Kaynaklandığı kültürün gelişmişlik derecesi ne olursa olsun; halk tarafından atasözlerinin özellikleri hakkında yapılmış tespitler, gözlemler bilim insanlarının tarif ve tespitleri kadar yerindedir ve kıymetlidir.

2. ATASÖZÜ TERİMLERİ

2.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KULLANILAN TERİMLER

Tarihten günümüze çok çeşitli milletlerle ve kültürlerle etkileşime giren, çok geniş coğrafyaya yayılan Türk milleti, atasözü için değişik terimler kullanmıştır.

Tanıştığı kültürlerle atasözü alışverişinde bulunmuştur. Bu bölümde İslamiyet Öncesi Dönem'den günümüze atasözü için kullanılan terimler ve bu terimlerin kullanımı üzerinde durulacaktır.

Dilimizde atasözü için kullanılan en eski terim “sav”dır. Göktürk kitabelerinde, Uygurlardan kalma metinlerde, 11. yüzyılda Karahanlılar döneminde, Orta Asya Türk topluluklarında, Eski Türkçe Dönemi'nde “haber, ileti, söz, nutuk, tavsiye, atasözü” anlamına gelen “sa-” fiilinden türetilen “sab, sav” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime 14. yüzyılda İslamiyet etkisindeki Kıpçak bölgesinde de görülür.

“Bu gün yalnız Çuvaşçada ‘çap’ şekli ve sesi ile ‘şân, şöhret’ kavramlarına ad olan kelime Gök Türkçede ‘öğüt’ fikri ile genişlemiş Turfan metinlerinde açıkça ‘atalar sözü’ için kullanılmıştır.” (Elçin, 1969: 169). Uygurlarda Göktürklerde ve daha önceki dönemlerde “mesaj, haber, tarihi olay, hikâye” anlamında kullanılan “sav” kelimesini Kaşgarlı Mahmut, atalardan kalan öğütleri ifade etmek için kullanmıştır.

Asya'da 11. yüzyılın ortalarına kadar oluşturulan Türkçe metinlerde atasözü anlamında “sav” kelimesinin kullanıldığıının en açık göstergesi Divânü Lügat-it-Türk'tür. “Atasözüne o dönemde sav denmekteydi. Kaşgarlı Mahmut: ‘Şu savda dahi gelmiştir.’ deyip savları ilgili kelimelere tanık gösterir.” (Oy, 1972: 122).

Sav kelimesinin ardından İslamiyet'in kabulü ile başlayan Arap ve İran etkisiyle atasözü için mesel ve darbimesel sözcükleri kullanılmaya başlanmıştır.

11. yüzyılda sav kelimesinin yanında İslamî Dönem Türk Edebiyatının ilk eserlerinden biri olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde Arapça ve Farsçanın etkisi ile edebî eserlerde “mesel” kelimesi kullanılmaya başlanır. “Habeşçe ‘mesl, mesale’; Ârâmice ‘maslâ’ ve ‘mâsâl’ sözü Arapçada ‘masal, mesel’ ve çoğulu ‘emsâl’ olarak ‘mukayese ve karşılaştırma’ anlamından atalar sözü kavramına doğru genişlemiş Fars ve Türk yazı diline geçtikten sonra halk diline de kısmen inmiştir.” (Elçin, 1969: 170). Mesel kelimesi durubiemsâl, darbimesel şekillerine de dönüşerek 20. yüzyılın başlarına kadar edebî eserlerde yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Mesel kelimesi dile yerleşmeye başlayınca sav kelimesi kullanımdan

düşmüştür. Türkçenin bazı bölgelerinde darbimesel kelimesinin yanında atasözüne benzeyen kalıp sözler sav diye adlandırılmıştır, Türkiye Türkçesinde ise bu kelime kendine fazla yer bulamamıştır. “Arapçada darbimesel bazen yalnız ‘mesel’ kelimesiyle de ifade olunur. Darb kelimesi ‘vurmak, irâd etmek, söylemek, taşı gediğine koymak’ manalarına gelmektedir. Şu halde darbimesel bir meseli (savı, darbimeseli) irâd etmek, sırası gelince söylemek manasına kullanılmaktadır.” (Milli Kütüphane Başkanlığı [MKB], 1971: III).

Darbimesel ve durubiemsâl ifadelerinin en yaygın kullanımı Tanzimat Dönemi’nde yaşanmıştır ancak bu iki terimin yanında başka sözcükler de kullanılmaya devam etmiştir. Farsçadan dilimize geçen pend sözünün kullanıldığını, pendnameler yazıldığını biliyoruz. Atasözleri için Şinasi ve Rıza Tevfik tarafından *hikmetü’l avam* terimi de kullanılmıştır.

Bütün bunların yanında 14. ve 15. yüzyıllarda eski Osmanlıca metinlerde, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yazılmış eserlerde ve Batı Türkçesinde atalar sözü ifadesi yaygın olarak kullanılmıştır.

Atasözü kelimesinin kullanımına Velet Çelebi’nin yayımladığı 1480 tarihli *Kitab-ı Atalar*, Berlin’deki *Hâzihi-r risâlet-i min kelimât-ı Oğuzname el meşhur bi atalar sözü* ve İstanbul’da 1526’da kopya edilen Paris Millî Kütüphanesi’ndeki *Kitâb-ı Atalar* adlı eserlerle birlikte 17-18. yüzyılların halk şairi Levnî’nin bir cönkte kayıtlı destanı (Atalar Sözü Destanı) örnek olarak verilebilir.

Ayrıca Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde değişik dönemlerde “atasözleri, atalar sözleri, atalar sözü, büyükler sözü, darb-ı mesel, deme, demece, deyiş, dimece, durub-ı emsal, eskiler sözü, hikmetü’l avam, mesel, meşhur sözler, pend, sanıka, oranlama, özlü söz, teselleme, ulular sözü” (Zülfikar, 1998: 328) tabirleri de kullanılmıştır.

Sonuçta atasözü için İslamiyet Öncesi Dönemde ve Divanü Lügat-it-Türk’te “sav” terimi kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’den başlayarak İslamî Dönem’de “mesel, darbimesel” ve bunun çoğulu “durubiemsâl” kelimeleri kullanılmıştır. Farsçadan geçen pend kelimesi pek yaygın şekilde olmasa da kullanılan bir diğer sözcüktür. Cumhuriyet’ten önce de kullanılmakla beraber genel olarak Cumhuriyet Dönemi ile birlikte “atalar sözü” ve yaygın olarak “atasözü” kelimeleri kullanılmıştır.

2.2. TÜRK DÜNYASINDA KULLANILAN ATASÖZÜ TERİMLERİ

Türkçenin lehçe, şive ve ağızlarında atasözü için çok farklı kelimeler kullanılmıştır. Bunda Türklerin bir merkezden çok geniş ve farklı coğrafyalara dağılmış olmalarının etkisi vardır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi diğer lehçe ve şivelerde de atasözü için birden fazla karşılık kullanılmıştır.

“Saha (Yakutlar): *Xohoono*

Tobollar: *Takmak*

Uranhâlar: *Ülgercomak*

Tuvalar: *Üleger domaktar çeçen söster*

Sagaylar: *Takpak*

Hakaslar: *Söspek*

Hoten civarı: *Tabma*

Kırgız, Kazak, Uygur, Özbek, Karakalpaklar, Kazan Tatarları, Başkurtlar ve Kırım Tatarları: *Makal*

Türkmenistan, Kuzey Afganistan, İran Türkmenleri: *makal, nakıl*

Uygurlar: *Makal, tabma, ulular sözü,*

Kırım Tatarları: *Makal, kartlar sözü, hikmet*

Başkurtlar: *Makal, atalar hüzi, aytım*

Tatarlar: *Atalar süzi, aytım*

Türkmenler: *Atalar sözi*

Çuvaşlar: *Samah*

Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Batı Trakya, Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Dobruca, Gagavuz, Türkiye, Suriye, Irak, Gürcistan, Azerbaycan: *Atasözü, atalar sözü, eskiler sözü*” (Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü C. 1, 2001: 250).

Burada atasözü için dünyanın bazı dillerinde kullanılan karşılıkları belirtmek gerekirse atasözleri için “Yunancada ‘parabol’, Latince ve Fransızcada ‘proverbe’,

İngilizcede ‘proverb’, Almancada ‘sprichwort’, Farsçada ise ‘pend’ ” (Albayrak, 2009: 1) kelimeleri kullanılmaktadır.

3. ATASÖZLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Atasözlerinin ortaya çıkışı insanlık tarihi kadar eskidir. Her toplumda insanların sürekli karşı karşıya kaldıkları olaylar hakkında olumlu ya da olumsuz bir sonuca varıp, bu sonucu akılda kolay tutulabilecek kısa ve öz bir ifadeyle sonraki nesillere aktararak bir bakıma onlara yol gösterme isteği atasözlerinin doğuşunun en önemli nedenidir. Toplumun kültür ve medeniyeti geliştikçe atasözü sayısı da artmıştır.

Atasözlerinin oluşumu bütün sözlü kültür ürünlerinin meydana gelişi gibidir. Bunları ilk söyleyenler belli olmamakla beraber, güzel, manalı ve yerinde söz söylemede başarılı olan kişiler ve bu tür sözleri çok bilen kişiler, herhalde eskilerini örnek alarak yenilerini icat etmiş veya küçük değişiklikler yaparak bu sözlerin sayısını artırmışlardır.

Belirli bir seviyede dil, kültür, medeniyet, tecrübe ve toplumsal birikimin ürünü olan bu sözlerin ilk örneklerinin çoğunlukla manzum şekilli olduğunu ileri süren görüşler vardır. Manzum eserlerdeki ses uyumu, söyleniş kolaylığı, vezin ve kafiyenin verdiği kıvraklık sözlü kültür ürünlerinin varlığını sürdürmesini kolaylaştırmıştır.

Atasözlerinin ortaya çıkışı hakkında Şükrü Elçin şunları dile getirmektedir:

“Mensur atalar sözü, nazmın parçalanmasından, onu teşkil eden unsurların düşmesinden, unutulmasından meydana gelebileceği gibi müstakil bir hüviyetle de dilde asıl şeklini almış olabilir.” (Elçin, 1969: 176).

Şamanların, ozanların, âşıkların, Dede Korkut gibi bilgelerin söyledikleri ya da halk arasından insanların ürettiği sözler atasözlerine kaynaklık eder. Efsane, masal, hikâye, fıkra gibi türlerden kopan parçalardan oluşan atasözleri vardır. Kökeni kutsal kitaplara (Tevrat, İncil, Kur’an) ve peygamberlerin öğütlerine dayanan atasözleri de vardır. Böyle farklı yollarla oluşan, çok eski zamanlardan kalma, sayıları çok yüksek olan bu ürünlerin menşeyini tam tespit etmek zordur. Ancak şu

gruplandırma yapılabilir: “a) Bütün Türk dünyasında kullanılanlar; b) Türkiye gibi bir bölgeye has olanlar; c) Tercüme atalar sözü olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.” (Elçin, 1969: 178).

Şüphesiz atasözleri ilk söyleyenin ifade ettiği şekilden farklılaşmıştır. Yüzyıllar boyunca birçok kişi bir sözün üzerinde değiştirmeler, eklemeler yapmıştır. İnsanlar atasözüne kendi devirlerinin zevkine, ihtiyaçlarına, göre biçim vererek onu tüm toplumun beğeneceği bir hale sokarlar. İşte bu şekilde bir atasözünün bütün özelliklerini kazanarak ilk söyleyen kişinin malı olmaktan çıkarak topluma mal olurlar.

Atasözlerinin, her ne kadar bilinmese de bir ilk söyleyeni vardır. Yazılı kültürün yaygınlaşmasıyla anonimleşme azalmıştır. Ancak pek çok vecize, atasözü olarak adlandırılmaktadır.

Çok bilinen bazı mısralar, beyitler, özdeyişler, bilgece söylenmiş sözler, yazarı bilinen ya da bilinmeyen cümleler atasözü özelliği taşısa da atasözü sayılmamalıdır.

Sükût etmek gibi âlemde nadana cevap olmaz : Şefî

Şecaat arzederken merd-i Kıpti sirkatin söyler: Koca Ragıp Paşa

Dillerde dasitan imiş esrar sandığım: Haimgiray” (H. F. Gözler ve M.Z. Gözler, 1982: 21).

4. TARİHİ KAYNAKLARDA ATASÖZLERİ

Atasözlerinin ilk örnekleri ilk yazılı metinlere kadar ilerlemektedir. Bu ilk metinlerdeki örneklerden günümüze değişim ve gelişim göstererek gelmiştir. Bu bölümde eski kaynaklarda atasözlerinin ne şekilde yer aldığı, günümüze gelirken nasıl bir gelişim gösterdiği incelenecektir.

4.1. GÖKTÜRK KİTÂBELERİ

Muharrem Ergin’in “Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk edebiyatının ilk şaheseri.” (1995: 7)

diyerek vasıflandırdığı Türk kültürünün, tarihinin, edebiyatının, sanatının ilk yazılı vesikası olan Göktürk Kitabeleri'nin ilkini, Bilge Kağan 732 yılında kardeşi Kül Tigin adına diktirmiştir. Bilge Kağan Abidesi'ni ise oğlu 735'te diktirmiştir. Üçüncüsü olan Tonyukuk Abidesi ise 720-725 yılları arasında kendisi tarafından dikilmiştir.

Göktürk Kitabeleri'nde yer alan ve günümüzde kullanılan atasözlerine temel teşkil ettiği düşünülen sözler için şu örnekler verilebilir: “Kültigin Anıtı'nın güney cephesinde sekizinci satırda ‘*Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin.*’ şeklinde geçen cümle bugünkü ‘Tok açın halinden anlamaz.’ ” (Oy, 1972: 117) atasözünü hatırlatmaktadır. Aynı yazıtın kuzey tarafının onuncu satırında yer alan “ ‘*Zamanı Tanrı takdir eder, kişiöglü hep ölmek için türemiş.*’ sözü ‘Ecel ne bir saat geri ne bir saat ileri’ ve ‘Ölüm bir devedir ki her kapıya çöker’ ” (Orkun, 1987: 50) atasözlerini hatırlatmaktadır.

4.2. DIVÂNÜ LÜGAT-İT-TÜRK

Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074 yılında tamamlanan ve Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılan önemli eser devrin Türkçesi için, halk edebiyatı ürünleri için ve de atasözleri için en eski kaynaklardandır. Yukarıda da belirtildiği üzere Kaşgarlı Mahmut atasözü için *sav* tabirini kullanmıştır. Kaşgarlı Mahmut kendi döneminin zor şartlarına rağmen pek çok Türk ilini gezerek onların dillerini, edebiyatlarını, sözlü ürünlerini, geleneklerini inceleyip bunları eserine almıştır. Türk dilini öğrenmenin kişiye büyük faydalar getireceğini söylemiştir.

“Kaşgarlı Mahmud büyük eserinde kelimeleri açıklarken o dönemin halk edebiyatı ürünlerinden geniş ölçüde yararlanmış, tanıklar getirmiştir. Bu tanıklar arasında türlü şiirler ve özellikle savlar geniş yer tutar. Kaşgarlı Mahmut: ‘Şu savda dahi gelmiştir’ deyip savları ilgili kelimelere tanık gösterir.” (Oy, 1972: 122).

Hem eserin geneli üzerine hem de eserde yer alan savlar üzerine çalışan araştırmacıları şöyle sıralayabiliriz: “Batıda C. Brockelmann, M. Hartmann ile J. Nemeth; bizde Fuat Köprülü, Zeki Velidî Togan, Hüseyin Namık Orkun, Kilisli Rıfat Bilge, Necip Âsım (Yazıksız), Ali Ulvi Elöve, Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu, Ferit Birtek, (Bodrumlu) Avram Galanti, Abdü'l-Ahad Nuri.” (Oy, 1972: 122).

Bu araştırmacılar Divanü Lügat-it-Türk'teki atasözlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar ortaya koymuşlardır. “Ama şu kadarı söylenebilir ki bu rakamların en azı 251, en çoğu ise 291'i göstermekte; bu da gününün şartlarından bugünlere yansıyan önemli bir atasözü varlığını önümüze koymaktadır.” (Gönen, 2006: 17).

Aydın Oy, Ferit Birtek'in tespit ettiği 291 savı 262'ye düşürmüştür. Bu savların kimi bugün kullanılmakta kimi ise kullanımdan düşmüştür. Divanü Lügat-it-Türk'te yer alan atasözlerinden bazı örnekler şöyledir:

“Açığlığ er şebük karımas.

Varlıklı adam çabuk kocamaz.

Ağılda oğlak toğsa arıkda oti öner.

Ağılda oğlak doğsa arkta (ırmakta) otu biter,

Ata oğlı ataç toğar.

Çocuk atasına çeker.

Közden yırasa köngülden yime yırar.

Gözden irak olan gönülden de irak olur.” (Oy, 1972: 124 - 138).

4.3. KUTADGU BİLİG

Yusuf Has Hacıp tarafından 1069 - 1070 yıllarında yazılan ve mutluluk veren bilgi anlamına gelen önemli eserde adalet, devlet, akıl, kanaat kavramları kişilerle sembolize edilerek verilmiştir. Nasihat vermek için yazılmış bu eserin atasözleri açısından önemi ve içeriğinin atasözlerine yakınlığı açıktır. Yusuf Has Hacıp yukarıda da belirtildiği gibi atasözü için mesel kelimesini kullanmıştır.

Aydın Oy, “Divân-ü Lügat-it-Türk derlemeye dayandığı için savlar, içinde olduğu gibi geçer. Oysa Kutadgu Bilig işlemeye ve yaratmaya dayandığı için savlar, eserde erimiştir.” (Oy. 1972: 155) demektedir.

4.4. ATABETÜL HAKÂYIK

“Atabetü'l-Hakayık, 13. yüzyılın başlarında Edip Ahmet Yükneki tarafından yazılmıştır. Hakikatlerin eşiği anlamını taşır. Asıl metninde 102 dörtlük olup 14

bölüm olarak düzenlenmiştir. Konusu tümüyle dinî ve ahlâkidir.” (Acaroğlu, 1992: 54).

Reşit Rahmeti Arat’ın yayınına atasözleri açısından inceleyen Aydın Oy, yirmi üç atasözü tespit etmiş ve eser için şu değerlendirmeyi yapmıştır.

“Edip Ahmet, atasözlerini çok net kullanmıştır. Atasözlerini nazma geçirme, onları kullanma yönünden Atebetü’l-Hakayık, Kutadgu Bilig’e göre üstünlük göstermektedir.” (Oy,1972: 157).

Atabetü’l-Hakayık’taki Atasözlerinden birkaç örnek şu şekildedir:

“Eliglerde kutlug birigli elig

Alıp birmegen ol elig kutsuzı

(Ellerin en kutlusu veren eldir. Alıp da vermeyen el, ellerin kutsuzudur.)

Bugün: a) Veren el, alandan üstündür.

b) Veren eli herkes öper.

c) Veren eli kimse kesmez.

Ökünç erse andın ozarak sakın.

(Pişmanlık olacaksa, daha önceden sakın.)

Bugün: Son pişmanlık fayda etmez.” (Oy. 172: 159 - 161).

4.5. DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

11. yüzyılda oluştuğunu ve 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiğini bildiğimiz hikâyeler Oğuz boylarının kendi içlerindeki ve çevrelerindeki milletlerle mücadelelerini anlatmaktadır. Türk örf, âdet ve töresinin alp gazi tipinde canlı yaşayışını, günlük hayatını hikâyelerde açıkça görürüz. Dresten nüshasında 12 hikâye, Vatikan nüshasında 6 hikâye vardır.

Aydın Oy, hikâyelerdeki atasözlerini ilk tarayıp yayımlayan araştırmacıdır. Bkz. (Türk Dili Dergisi, 61 ve 65. sayılar, Ekim 1956 ve Şubat 1957).

Dede Korkut Hikâyelerindeki Atasözlerinden bazı örnekler:

“Allah Allah demeyince işler onmaz.

Güyegü oğul olmaz.

*Çalabilen yiğide ok-ıla kılıçdan bir çomak yig.
Ağır yükler zahmın katır bilür.” (Oy. 172: 163).*
*“Eski panbuk bez olmaz.
Karı düşman dost olmaz.
Er, malına kıymayınca adı çıkmaz.
Kız, anadan görmeyince öğüd almaz.
Oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.” (Boratav, 2003: 152).*

4.6. KÂBUSNAME ÇEVİRİSİ

“Kâbusnâme, Kûhistan hükümdarı Keykavus’un, oğlu Giylânşah için 1082 yılında yazdığı bir öğütler kitabıdır. 44 bölüme ayrılır. Selçuklular Dönemi edebiyat ürünlerinden sayılır.” (Acaroğlu, 1992: 60). Avcılık, müzik, edebiyat, astronomi, ticaret, sağlık, eğitim, görgü kuralları gibi konularda öğütler veren didaktik bir eserdir. Çağının özelliklerini ve anlayışını yansıtan çeşitli hikâyelerle okuyucuya öğütler verilmektedir. Eserin Türkçeye tercümesi Mercimek Ahmet tarafından yapılmıştır. Eserin İngilizce, Fransızca ve Almancaya da çevirileri vardır. Mercimek Ahmet, aslının metnin çevirisini yaptıktan sonra açıklık getirmek istediği yerlere ilave cümleler ve atasözleri eklemiştir. Eser, Orhan Şaik Gökyay tarafından 1944 yılında yeni Türk harfleriyle başına inceleme eklenerek yayımlanmıştır.

Örnekler:

*“Danışkıcı bulmasan borkünle danış.
Dil konukluğu yeğdir, türlü türlü nimetten ise.
Aşkı aşk giderir ancak.
Evvel komşu andan ev.
Korkak bezirgân ne kâr eder, ne ziyan.” (Oy, 1972: 174 - 179).*

4.7. KİTAB-I ATALAR ADLI YAZMA

Mevlâna Şemsettin adlı bir tıp bilgini tarafından yazılan *Teshil* adlı kitabın sonuna eklenmiştir. Fatih Millet Kitaplığı’nda 3443 numara ile kayıtlıdır. “Ön Söz’de ‘*Bu kitab pür pend ile hatmolundukta tamam, hicretün sekiz yüz seksen beşi*

olmuşdı vesselâm.’ cümlesi kitabın yazılış tarihini 1481 olarak vermektedir. Yazmada ‘*atalar eydür*’ girişiyle sıralanan ve sonradan okuyucu tarafından Latin rakamlarıyla sırası belirtilmiş bulunan 698 atasözü yer almaktadır.” (Oy, 1972: 185). Eserde atasözü özelliği taşımayan sözler ve deyimler de vardır. Kırk iki sayfadan oluşan eserin baş tarafında atasözlerinin kıymetinden bahseden bir ön söz vardır. Burada “*Atalar sözi Kur’an’a girmez, yanınca yilişür.*” atasözü yer almaktadır.

“Velet Çelebi İzbudak yazmayı günümüz Türkçesine aktarmıştır (1936). Atasözleri incelendiğinde atasözü özelliği zayıf olan ve özellikle cinsellik sınırlarını zorlayan sözlerin bir hayli olduğu görülecektir.” (Gönen, 2006: 30).

Örnekler:

“Açuk boğaz ac kalmaz.

Kalem cömerd olur ni dilerse yazar.

Söyleyenden olma dinleyenden ol.

Şer işi uzad hayra dönstün, hayr işi uzadma şerre dönmesün.” (Oy, 1972: 187 - 202).

4.8. BERLİN’DE BULUNAN ATASÖZLERİ KİTABI

“Berlin Devlet Kütüphanesi MS. Diez A. Oct. 113’te kayıtlı atasözleri mecmuasının nerede, ne zaman ve kim tarafından vücuda getirildiğine dair kayıt bulunmadığı gibi, istinsah tarihi ve müstensih adı da yoktur. Her sayfasında on beş satırın yer aldığı yazma, Allah’tan yardım dilediğini ifade eden ‘*Hüve’l-Muîn*’ ile başlıyor.” (Gönen, 2006: 31). İçerisinde dokuz yüz kadar atasözü ve deyim bulunmaktadır. Kim tarafından hangi tarihte derlendiği ile ilgili bir bilgi yer almasa da eserin dil ve imla özelliklerinden hareketle 15. ve 16. yüzyıllarda oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Eser otuz dokuz sayfadan oluşmaktadır. İki bölüm halinde düzenlenmiştir. Eserin birinci bölümünde atasözleri eski yazımızın alfabetik sıralamasına göre düzenlenmiştir. İkinci bölümde karışık olarak verilmiştir.

Örnekler:

“Aç esiner, aşık gerinür.

El eli yur, iki el yüzi yur.” (Gönen, 2006: 31).

4.9. MEGİSER'İN DİLBİLGİSİ KİTABI

“Avrupa’da yayımlanan ilk Türk dili grameri 1612 yılında Hieronymus Megiser tarafından yazılmıştır (*Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor*, Leipzig 1612). Bu kitap, Batı’da yayımlanan doğu dilleri gramerlerinin beşincisidir.” (Gönen, 2006: 32). Megiser bu gramerin sonunda 220 Türkçe atasözü çeviriyazı ile vermiş, açıklamasını yapmış; Latince, İtalyanca ve Almanca denkleri ile karşılaştırmıştır. 1970’te Agop Dilaçar birkaç müstehcen atasözünü çıkararak eseri yayımlamıştır.

Örnekler:

“Bugünkü yumurta yarınki tavuktan yeğdir.

Dostlar arasında teklif yoktur

Düşman karınca ise dahi fil gibi say.

Nice selâm verirsen onca alırsın.” (Oy, 1972: 217 - 220).

4.10. PENDNAME, GÜVÂHİ

Öğüt verici bu eserde Güvâhi, daha çok yaşadığı çevrede şahit olduğu, duyduğu veya kendi başından geçen ibret verici olayları gerçekçi bir açıdan değerlendirmiş ve bu olayları küçük hikâye ve kıssalar şeklinde anlatarak her birinin sonunu ders verici atasözleriyle bağlamıştır. Eserde 500 kadar atasözü tespit edilmiştir.

4.11. MANZUM VE MUSAVVER DURÛB-I EMSÂL

Nurettin Albayrak, Manzum ve Musavver Durub-ı Emsal hakkında “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan 16. yüzyıla ait, müellifi bilinmeyen yazmada 267 atasözü ve deyim vardır. Eserin metni Günay Kut tarafından tespit edilerek üzerinde mukayeseli bir çalışma yapılmıştır.” (Albayrak, 2009: 7).

4.12. MANZUME-İ DURÛB-I EMSÂL, EDİRNELİ HIFZÎ

“17. yüzyılda atasözlerini bir araya toplayan şair, atasözlerinin yalın ve açık söylenişlerini beğenmemiş, onları Arapça ve Farsça sözcüklerle süsleyerek daha güzel bir söyleniş sağlamaya çalışmıştır.” (Albayrak, 2009: 7).

4.13. DURÛB-I EMSÂL-İ OSMANİYE, ŞİNASI

İbrahim Şinasi tarafından kaleme alınan ilk baskısını 1863 yılında yapan eserde 1500 atasözü ve deyim vardır. Şinasi atasözlerini ve deyimleri örnek beyit ve metinler içerisinde vermiştir. 1870 yılındaki baskıda Şinasi esere 100 atasözü ve deyim eklemiştir. Şinasi'nin ölümünden sonra Ebüzziya Tefvik esere 1506 söz daha eklemiştir. Böylece eserdeki deyim ve atasözü 4004'e çıkmıştır.

4.14. MÜNTEHABÂT-I DURÛB-EMSÂL-İ ATALAR SÖZÜ, AHMED VEFİK PAŞA

Ahmet Vefik Paşa, 1871 yılında eseri *Atalar Sözü-Türkî Durûb-i Emsâl* adıyla yayımlamıştır. 168 sayfalık eserde 5000 kadar atasözü ve deyim vardır.

4.15. DURÛB-I EMSÂL, ALİ EMİRÎ

“Üç defter hâlinde Millet Kütüphanesinde bulunan bu müsvedde eserde 2300 mensur ve manzum atasözü ve deyim, klasik Türk edebiyatı şairlerine ait 2110 beyit bulunmaktadır.” (Albayrak, 2009: 7).

4.16. EDİRNELİ AHMED BADI EFENDİ'NİN ATASÖZÜ KİTABI

“1875'te yazılan eser 297 sayfa, 5675 atasözü ve deyimle bu atasözü ve deyimleri içeren 5106 beyitten oluşmuştur. Edirne İl Halk Kütüphanesinde T.Y. 2304 numarada kayıtlıdır. Eser, Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli ve Fatih Günay tarafından mukayeseli bir çalışma ile Latin harflerine aktarılmıştır.” (Albayrak, 2009: 8).

4.17. DURÛB-I EMSÂL-İ TÛRKIYYE YAHUD ATALARSÖZÜ, TEKEZÂDE M. SAİD

384 sayfadan oluşan eserin 1311/1893 İstanbul baskısında iç kapağı üzerinde ‘5742 aded emsali hâvidir.’ ibaresi vardır.” (Albayrak, 2009: 8).

Tanzimat, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi yazar ve şairlerinin halka ve halk kültürüne yönelmeleri sonucu atasözleri hakkında çok sayıda çalışma yapılmış, atasözleri ve deyimler edebi eserlerde daha sıklıkla yer almaya başlamıştır.

5. TÛRK DÛNYASINDA ATASÖZLERİ

Yeryüzünün en eski milletlerinden olan, çok geniş ve farklı coğrafyalara yayılan Türkler çok çeşitli kültürler meydana getirmişlerdir. Fakat bu farklılaşmaya rağmen ortak düşünce sistemimizi ve aynı kaynaklardan beslendiğimizi gösteren öğelerden pek çoğu günümüzde yaşamaktadır. Bu öğelerden biri de ortak atasözlerimizdir. Bu bölümde Türk devlet ve topluluklarında ortak olarak kullanılan atasözlerine değineceğiz. Dil ve kültür birliğimizi gösteren iki örnek:

“Türkiye Türkçesi: *Karga karganın gözünü oymaz.*

Gagauz: *Gârga gârganın gözün çıkarmas.*

Kırım: *Karga karğanıng közüni çokumas.*

Azerbaycan: *Karga karganın gözünü cıkhartmaz.*

Türkmen: *Garga garganıñ gözün çokmaz.*

Balkar: *Karga karganı közün çığarmaz.*

Kumuk: *Karga karganı közün çokumas.*

Tatar: *Karga karğanıng küzin çukımas.*

Başkurt: *Karga karğanıng küzen sukımas.*

Kazak: *Karga karğanıng közün çokubayt.*

Yakut: *Suor suorun ksaragın ongpot.*

Çuvaş: *Kurak kusne sâksan çavmast.*

Türkiye Türkçesi:	<i>Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.</i>
Kırım:	<i>Kızım sanga aytaman, kelinim sen dingle.</i>
Azerbaycan:	<i>Gızım sene deyirem, gelinim sen eşit.</i>
Türkmen:	<i>Gızım sanga aydayınğ, gelnim sen düş (eşit).</i>
Karay:	<i>Kızım sana aytem, kelinim sen eşit.</i>
Balkar:	<i>Kızım sanga aytaman, kelinim sen eşt.</i>
Kumuk:	<i>Gelinim sağa aytaman, kızım sen tınga.</i>
Tatar:	<i>Kızım senga eytem, kilinim sin tıngla.</i>
Başkurt:	<i>Kızını hinge eytem, kilennem hin tıngda.</i>
Kazak:	<i>Kelinim sağan aytam, kızım sen tıngda.</i>
Karakalpak:	<i>Kızım sağan aytaman, kelinim sen tıngla.</i>
Kırgız:	<i>Keregim saga aytam, kelinim sen uk.</i>
Özbek:	<i>Kızım senge aytaman, kelinim sen eşit.</i>
Yeni Uygur:	<i>Kızım sanga aytay, kilinim sen tıngla.</i>
Çuvaş:	<i>Ksereme kalani kineme poldar.” (Elçin, 1993: 639).</i>

Atasözü ait olduğu milletin karakterini nasıl yansıtıyorsa ortak atasözlerimiz de Türk dünyasındaki ortak düşünce sistemini ve kardeşliğimizi yansıtır. Ortak atasözleri ve başka ortak değerlerin korunması bu kardeşliğin devamlılığını sağlayacaktır.

6. EDEBİYATIMIZDA ATASÖZLERİ

Halk edebiyatının masal, hikâye, destan, türkü vb. diğer türleri gibi müstakil olarak kullanılmayan atasözleri, başka türlerin içerisinde yeri geldikçe ve bağlamına göre kullanılan bir türdür. İlk yazılı eserlerden günümüze dek tüm eserlerimizde ve sözlü kültürde atasözleri yoğun şekilde kendisini göstermiştir.

Tanzimat Dönemi ve Milli Edebiyat Dönemi yazarları halka yönelme düşüncesi ile roman ve hikâyelerinde atasözlerine ve halk deyişlerine yoğun olarak yer vermişlerdir. Namık Kemal'in, Ahmet Mithat'ın, sonrasında Hüseyin Rahmi'nin romanları, Şinasi ve Ahmet Vefik Paşa'nın tiyatroları, Ömer Seyfettin'in hikâyeleri bunun en belirgin örnekleridir.

“Tanzimat'tan sonra dili sadeleştirmek, edebiyata halkın yararını gözeten bir öğretici aracı niteliği vermek isteyen kimi aydınlar halk kültürünün öğretici ürünleri ile ilgilenmeye başladılar. Şinasi, Ahmet Vefik Paşa gibi yazarların Türk atasözlerini derleme, inceleme ve yayınlama çabaları bu ilginin tanıklarındır.” (Boratav, 2003: 17).

Edebiyatımızın her kolunda atasözleri az ya da çok kendine yer bulmuştur. “Divan edebiyatında halkın kullandığı atasözleri de yer edinmiştir. Bugün kullanımdan düşmüş atasözleri hakkında divan şiiri bir kaynak sayılabilir.” (Pala, 1995: 56).

Atasözlerinin metinle iç içe geçtiği, yoğrulduğu en önemli eser Dede Korkut Hikâyeleri'dir. Bunun yanında diğer halk hikâyelerinde de atasözleri düşünceyi anlatmada metnin önemli bir parçasıydı.

Birçok eski anlatıda oldukça uzun atasözü parçaları yer alırdı. Hikâye ve destan geleneğinin canlı olduğu dönemlerde hikâye veya destanın başında ya da başka uygun düşen yerlerinde atasözleri söylenirdi. Anlatıcı, konu ve temayı destekleme, anlatımı süsleme, önem verilen bölümleri ön plana çıkarma amacı ile atasözleri yerleştirirdi. Dede Korkut Hikâyeleri bu geleneğin en net örneğidir.

Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz.

Yapağılı gökçe çemen güze kalmaz.

Eski panbuk bez olmaz.

Karı düşman dost olmaz.

Er, malına kıymayınca adı çıkmaz.

Kız, anadan görmeyince öğüd almaz.

Oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.

Oğul atanın yeteridir, iki gözünün biridir.

Devletli oğul kopsa ocağının közüdür. Oğul dahi neylesin baba ölüp mal

kalmasa. Baba malından ne fâide başta devlet olmasa. Devletsiz şerrinden Allah saklasın, Hânım sizi.

Araştırmalar gösteriyor ki o dönemlerde atasözü katarları sadece destansı anlatımın içerisinde önemli bir öge olarak yer almıyor; günlük hayatın içinde de yoğun olarak kullanılıyordu. “Günümüzde Kırgızların, Kazakların destanlarında bu gelenek canlı olarak süregitmektedir. Anadolu âşıklarının hikâye anlatmalarında yer yer atasözlerine çalan kalıplaşmış, tekerlememsi takım sözlerle anlatıyı süsleme çabası bu geleneğin bir kalıntısı olsa gerektir.” (Boratav, 2003: 151).

Atasözleri sadece konuşmalarda ya da mensur eserlerde kullanılan bir tür değildir. Halk şiirinde, divan şiirinde, Batı etkisinde gelişen şiirde atasözleri kullanılmıştır. Bu edebiyatımızın her döneminde kendini gösterir.

Türk şiir geleneği içerisinde atasözleriyle şiiri süsleme, fikirleri kuvvetlendirme çok eski ve yaygın bir tarzdır. İslamiyet’in kabulünden bu yana bin yıllık sürede gelip geçmiş şairlerin büyük bir çoğunluğu eserlerinde atasözlerine oldukça mühim yerler vermiştir. “Bilhassa mesnevi tarzında yazılmış olanlardan *Kutadgu Bilig* başta olmak üzere, siyasetnameler, dini ve ahlâki eserler, tarihi destanlar, hikâyeler gibi eserlerde bu husus daha geniş bir şekilde göze çarpmaktadır.” (D. Dilçin, 2000: XIX).

Edebiyatımızda atasözü kullanma geleneği 11. yüzyılda mesnevi şeklinde yazılan *Kutadgu Bilig* ve 12 yüzyılda yazılan *Atabetü'l Hakayık* adlı ilk İslami eserlerden olan manzum siyasetnamelerle başlayıp bunların ardından *çığ* gibi büyümüştür. 13 ve 14. yüzyıllarda yaşayan şairler yine mesnevi tarzında ve dini ahlaki öğütler içeren eserlerinde bu *çığır*ı daha da genişleterek adeta edebi bir sanat dalı haline getirmişlerdir. Böylelikle divan edebiyatının alt yapısını da oluşturmuşlardır. “15. ve 16. asır şairlerinden Safî, Visalî, Ahmet Paşa, Zatî, Necatî gibi yüksek simalar tarafından divan edebiyatının her nevine, bilhassa gazel ve kaside kısımlarına sokulmuş olan bu irad-ı mesel cereyanı, daha sonra yetişen pek çok şairlerin de himmetiyle yavaş yavaş kök salıp gelişmeye başlamış.” (D. Dilçin, 2000: XXX).

Divan şiirinde atasözlerinin kullanımı atasözlerinin yapısında değişikliğe neden olmuştur. Bu şiirin dilinin halk dilinden farklı olması aruz ölçüsü ile yazılması atasözlerini eserlerin içerisinde belirsizleştirmiştir.

Osmanlı döneminde atasözlerinin şiir içerisinde kullanılma geleneğinin yerini, halk dilinden gelen, kendine özgü kalıbı ve ifadesi olan atasözlerini aruz veznine uydurmak amacıyla değiştirip bozarak şiirleri süsleme alışkanlığı almıştır. 16. yüzyıl şairi Güvahî'nin *Pendname*'sinde, 17. yüzyıl şairlerinden Sâbit'in şiirlerinde bu yaklaşıma ait örnekler vardır. Kimi şairlere ait olan ve atasözü özellikleri göstermesi sebebiyle hafızalara yerleşen bazı dizelerin ve beyitlerin de halkın içinde yayılıp benimsendiğini ve halk edebiyatına katkı sağladığını, bu türü zenginleştirdiğini hatırlatmak gerekir. “Âşık Seyranî'nin (19. yüzyıl) ‘Yolcular yanılır, yollar yanılmaz’ dizesi gibi. 16. yüzyıldan Bağdatlı Rûhî'nin, Tanzimat Çağı ünlü yazarı Ziya Paşa'nın şiirlerinden kopmuş kimi dizeler de aydın çevrelerde atasözü yerinde ve değerinde kullanılır olmuştur.” (Boratav, 2003: 152).

Birçok şair eserlerinde atasözlerine yer vermek şöyle dursun atasözü söylemek için şiirler yazmıştır. Düşüncelerine uygun atasözlerinin önüne arkasına uygun eklemeler yaparak şiirler vücuda getirmişlerdir. *Pendname*lerde, atasözü destanlarında ve başka şiirlerde bunu açıkça görürüz.

Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz

Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde. (*Ziya Paşa*)

Adam iş başında belli olur.

Hakir olduysa millet şanına noksan gelir sanma

Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr ü kıymetten. (*Namık Kemal*)

Altın yere düşmekle pul olmaz. Altın çamura düşmekle kıymetten düşmez.

Sevenin çok olur, malın çok ise

Züğürt isen seni dahi deli ederler. (*Karacaoğlan*)

Paran varsa cümle âlem kulun, paran yoksa tumarhane yolun.

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi. (*Muhibbi: Kanunî S. Süleyman*)

Her işin başı sağlık.

Halk edebiyatı türlerinin içerisinde atasözleri sıklıkla görülmektedir. Masallarda, halk hikâyelerinde, âşık şiirinde, özellikle de fıkralarda buna rastlarız. Fıkralar ile atasözleri iç içe geçmiştir. Fıkralardan çıkmış çok sayıda atasözü vardır. Özellikle Nasrettin Hoca fıkralarının neredeyse her biri bir atasözüne kaynaklık eder. Fıkrası bilinen atasözünün etkisi de daha fazla olmaktadır. Hepimizin bildiği bir fikrayı tekrar hatırlatalım:

Subaşının eşeği kaybolmuş. Hayvanın bulunması için herkes seferber olmuş. Hoca da subaşının eşeğini aramaya başlamış. Hoca, bir yandan kayıp hayvanı arıyor, bir yandan da türkü söylüyormuş. Diğer arayıcılar, Hoca'nın bu hareketine anlam verememişler. İçlerinden biri, türkü söylemesinin sebebini Hoca'dan sormuş. Hoca gülererek cevap vermiş:

“El, elin eşeğinin türkü çağırarak arar.”

Atasözlerinin en güzel kullanımı halk şiiri içerisinde atasözü destanlarıdır. “Böyle destanlarda şair, atasözlerini nazma çekerek türlü öğütler verir.” (C. Dilçin, 1995: 327). Levni'nin atasözü destanından alınan bazı bölümler:

....

*Aldanma cihanın sakın varına
Bir nefesi verme cihan varına
Bugünün işini koyma yarına
Yar yıkıldığı gün tozar demişler*

....

*Kestim bu arzada ben de bir boyun
Meydan-ı hünerde gel sen de soyun
Feleğin zoruna dayanmaz oyun
Katı zor oyunu bozar demişler*

....

*Arz eyle bu pendi kendi özüne
Dost addetme her güleni yüzüne
İncinme dostunun doğru sözüne
Doğru söz insana batar demişler*

....

Güneş balçıkla sıvanmaz ey dil

Bi-zeban da olsa bellidir kâmil

Kendinden gayriyi beğenmez cahil

Kendi çalar kendi oynar demişler

Dilimizin en önemli ürünlerinden olan atasözlerimiz edebiyatımızın her döneminde her türünde kendini göstermiştir. Bunlara burada ayrıntılarıyla yer vermek mümkün değildir. Yukarıda bu konunun belli başlı noktalarına değinilmiştir.

7. ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ

7.1. ATASÖZLERİNİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Atasözleri hakkında araştırma yapan bilim insanları atasözlerinin biçimsel yönüne ait çeşitli tespitlerde bulunmuşlardır. Her araştırmacı atasözlerinin farklı biçimsel özelliklerini dile getirmiştir. Bu bölümde söz konusu görüşlerden üç tanesine ayrı ayrı yer verilecektir.

7.1.1. Ömer Asım Aksoy'un Görüşleri

Ömer Asım Aksoy atasözleri üzerine çalışan önemli araştırmacılardan biridir. İlk baskısı 1965 yılında yapılan *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserde atasözlerinin biçimsel özellikleri hakkında şu görüşleri ileri sürmüştür:

1. Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine - aynı anlamda da olsa - başka sözcükler konulamayacağı gibi söz diziminin biçimi de bozulmaz. Böyle değiştirmeler yapılırsa ortaya çıkan söz - anlam değişmese dahi - atalar sözü diye anılmaz. Örneğin:

Derdini saklayan derman bulamaz.

Sözündeki derman yerine ilaç denilemez.

Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.

Sözü de sözcüklerin sırası değiştirilerek:

Elin kapısını çalma, kapını çalarlar. Biçiminde söylenemez.

2. Atasözleri kısa ve özündür. Az sözcükle çok şey anlatır:

*Dikensiz gül omuz.
Alet işler, el övünür.
Taşıma su ile değirmen dönmez... gibi.*

3. Atasözlerinin çoğu bir, iki cümledir. Daha uzun olanları azdır:

*Vakit nakittir.
Balık baştan kokar.
Yerin kulağı var.
Ak akçe kara gün içindir.
Deveci ile konuşan kapısını büyük açar*

4. Bu örneklerde görüldüğü gibi, tümcelerde en çok geniş zaman kipi, kimi vakit (öğüt olan atasözlerinde) emir kipi kullanılmıştır. Başka kiplerle kurulmuş atasözleri daha azdır. Bunlarda da fiili söylenmemiş olanlarda da, ya geniş zaman ya emir anlamı gizlidir.

*Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.
Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.
Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli.
Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.*

5. Birkaç Biçimi Bulunan Atasözleri:

Atasözlerinin donmuş birer kalıp olduğunu söylemiştik. Kimi atasözlerinin birkaç kalıbı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalarsözü olarak tanındığından değişiklikler ‘donmuş olma’ kuralına aykırı sayılmaz. Örneğin:

Denize düşen yılanı sarılır.

Sözünün:

Denize düşen yosuna sarılır, biçimi de vardır. Ama “denize düşen balığa (ya da samana) sarılır” gibi bir biçimde yoktur.

Ayağını yorganına göre uzat, sözü ise, sözcüklerin sırası değişmiş olarak: *Yorganına göre ayağını uzat,* biçiminde de söylenir. Bu ikiden başka biçimde söylenmez.

6. Bölgelerde Değişik Atasözleri:

Kimi atasözleri, ayrı ayrı bölgelerde değişik biçimler almış olabilir. Bu da yukarıdaki kuralın bozulmuş olması demek değildir. Bu gibi atasözlerin o bölgelerde kalıplaşmış özel biçimi var demektir. Örneğin:

Keskin sirke kabına zarardır.

Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır.

Sözleri kimi bölgelerde:

“*Keskin sirke küpüne zarar.*

Aç tavuk düşünde (rüyasında) darı görür.” biçimlerindedir.

7. Özel Bir Amaçla Uzatmak:

Kısa ve özlü olmak, atasözlerinin özelliklerinden olmakla birlikte kimi atasözleri - başka bir özelliği sağlamak için - kavramı anlatmaya yetenden artık sözcük ile söylenmiş de olabilir:

El elden üstündür.

Sözü, düşünceyi anlatmaya yeterken, buna “*arşa varıncaya kadar*” parçasının eklenmesiyle ikinci biçimde de kullanılan atasözü gibi.

Başka bir örnek: En kısa anlatım kılığını: *Ayıpsız yar olmaz* kalıbı içinde bulan sözün atasözü kimliğini almış biçimi, daha uzun olarak:

Ayıpsız yar isteyen yarsız kalır.

Söz uzamıştır, ama o kısa anlatımlı kuru mantığın inandırıcılığını, etkinlik ve güzelliğini de uzatma öğeleri sağlamıştır.

8. Öykü Biçimindeki Atasözleri:

Kimi atasözleri çok kısa bir öykü biçiminde söylenmiştir. Örnekler:

Oynamasını bilmeyen kız “yerim dar” demiş. Yerini genişletmişler “gerim dar” demiş.

Deveye “inişi mi seversin yokuşu mu” demişler; “düz yere mi girdi” demiş. Eşeği düğüne çağırılmışlar; “ya odun eksik ya su” demiş.

Kurda “neden boynun kalın” demişler; “işimi kendim görürüm de ondan” demiş.

9. Atasözlerinde Devrik Cümle:

Birçok atasözü devrik tümce ile kurulmuş; böylece daha güçlü bir anlatım sağlanmıştır.

Örnekler:

Ada bana, adayım sana.

Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu.

Say beni sayayım seni.

Açma sırrını dostuna o da söyler dostuna (1993: 15 - 21).

7.1.2. Aydın Oy’un Görüşleri

Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* adlı eserinde atasözlerinin biçim özellikleri hakkında şu görüşlere yer vermiştir:

Türk halkı konuşma sırasında ahengi sever. Hem kulağa hoş gelsin diye, hem de uzun yıllar boyu unutulmadan yaşasın diye Türk halk zevki, atasözlerine de manzum özellikler kazandırmıştır. Şüphesiz bütün atasözleri manzum veya sanatlı değildir; bu durum daha çok çift cümleli atasözlerinde görülür....

Atasözlerimizde Kelime Kadrosu: Atasözlerinde kısalık, düşünceyi en az kelime ile en olgun ölçüler içinde vermek şaşmaz bir kuraldır. Bu bakımdan atasözlerinde gereksiz bir kelimeye bile rastlanmaz.

Kelimelerin seçiminde ve cümledeki yerlerini bulmalarında büyük bir halk kitlesinin yüzyıllarca süren zevki ve sağduyusu söz sahibidir. Bundan dolayı bir kelimeyi çıkarıp yerine - eş anlamlısı bile olsa - başka bir kelimeyi koyamayız. Böyle yapılırsa söz, atasözü olmaktan çıkar; etkisini, güzelliğini ve gücünü kaybeder:

“Söz gümüşse sükût altındır.” atasözünü “Söz gümüşse susmak altındır.” biçiminde söyleyemeyiz.

Edat ve bağlaç türünden kelimeler ancak çok gerekli ise, atasözünün anlamını güçlendiriyorsa kullanılmışlardır. Bu durumun dışında edat ve bağlaçlara rastlanmaz.

Birtakım atasözlerinde anlam çok daha keskin bir anlatım gücüne erişirken fiillere bile ihtiyaç duyulmamıştır. Ne var ki cümlenin en önemli öğesi olan fiil atılmış olduğu halde atasözünün anlamı tamdır:

Aba vakti yaba, yaba vakti aba.

El el ile, değirmen yel ile.

Karışık ipin buruşuk bezi.

Atasözlerimizde kullanılan isim cinsi kelimelerin çoğunluğunu hayvan, bitki ve eşya adları meydana getirmektedir. Bu hayvan ve bitkilerden çoğu bozkır coğrafyasının canlılarıdır.

Sıfatlara gelince, ancak çok gerekli olduğu yerlerde atasözü cümlelerine girmişlerdir. Bu da atasözlerinde doğrudan doğruya tasvir ve belirlemenin olmadığını gösterir.

Zamirler, zarflar, edatlar ve bağlaçlarla ünlemler için de durum sıfatlarda olduğu gibidir. Bu grup kelimeler sıfatlardan da az kullanılmıştır.

Toparlayacak olursak atasözlerinde isim ve fiil üslubu görülür, dememiz gerekiyor.... İslâmîliğin etkisiyle din hayatı toplumu nasıl etkilemişse din ile ilgili kelimeler de düşünce ve hayal dünyamızda geniş oranda yer etmiştir.

Soyut kavramlı kelimeler, somut kavramlılara göre daha az sayıdadır. İlk bakışta çok ters gibi gelen bu durum aslında atasözleri için çok normaldir. Çünkü atasözlerinde soyut kavramlar, somuttan hareket edilerek benzetme ve mecaz yolu ile verilir.

Kullanıştaki sıra ve önemlerine göre ilk dört kipi ele alacağız. Çünkü bunlar, atasözlerinin en karakteristik fiil kipleridir.

a. Geniş zaman: Olumlu ve olumsuz olarak geniş zamanlı fiiller ile kurulmuş atasözlerimiz pek çoktur. Çünkü atasözlerindeki kalıcı yargıları anlatmada en elverişli kip geniş zamandır.

Akacak kan damarda durmaz.

Garip kuşun yuvasını Allah yapar.

b. Emir kipi: Öğüt veren atasözü cümlelerinde fiiller emir kipindedirler.

Güvenme varlığa, düşersin darlığa.

c. Gereklilik kipi: Adı üzerinde, bu kip de bir işin gereğini belirtir, bu yönü ile de emir kipine yaklaşıyor. Atasözlerinde emir kipine yakın bir oranda kullanılmasının nedeni de buradan gelir.

Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli.

d. Öğrenilen geçmiş zaman: Bir fıkraya dayanan atasözlerimizde de, bir olay üzerine söylenmiş oldukları için, bu kip kullanılmıştır....

Atasözlerimizin Cümle Yapısı: Ana karakteri bakımından Türkçede cümleler basit yapıdadır. Atasözlerimizin üçte birinde yoğun bir anlam, güçlü bir anlatımla basit cümlelerle dile getirilmiştir:

Elçiye zeval olmaz.

Hak yerini bulur.

Atasözlerimiz arasında sayı çokluğu sıra cümleli olanlardan yanadır. Sıra cümleli atasözlerimiz tek tip olmayıp çeşitli yollardan oluşarak meydana gelmiştir:

Bekâr gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma.

Yol yürümekle (tükenir), borç ödemekle tükenir.

Deniz dalgasız olmaz, kapı halkasız (olmaz).

Aç koyma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin.

Türkçe cümleler, genellikle birleşik cümle yapısından uzaktırlar. Atasözlerimizde dilimizin bu özelliği de kendisini açıkça gösterir.

Akacak kan damarda durmaz

Atasözlerimizin arasında devrik cümleli olanların sayısı, kurallı cümleli olanlarına göre daha azdır, genel dilde de durum budur.

Besle kargayı, oysun gözünü.

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu (1972: 53-97).

7.1.3. Nurettin Albayrak'ın Görüşleri

Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı eserinde atasözlerinin biçim özellikleriyle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

Atasözlerinde Kelime Kadrosu: Atasözlerinde en çok kullanılan kelimeler isimlerdir. Bu isimler aynı zamanda atasözlerinin oluştuğu dönemdeki iş ve meslek hayatını da yansıtmaktadır. Sözelimi Türk atasözlerinde “at” isminin çok kullanılması, bir dönemde atın göçebe ve akıncı Türk toplum hayatındaki yerinin bugünkü motorlu taşıtlar kadar önemli olduğunu hatırlatmaktadır. Yine Türk atasözlerinde ziraatle, ekip biçmeyle, hayvancılıkla, mevsimlerle ilgili kelimelerin çokluğu, Türklerin yerleşik hayata geçtikten sonra çiftçiliği ve hayvancılığı meslek olarak seçtiklerine işaret etmektedir.

İsimlerden sonra atasözlerinde en çok kullanılan kelime türü fiildir. Fiiller buldukları cümleye yargı anlamı kazandırdıklarından, fiil sayısı fazla olan atasözlerine de rastlanmakla beraber, hemen her atasözünde genel olarak bir fiil vardır. Ancak bazı atasözlerinde anlatımı daha etkileyici kılmak için fiil kullanılmamış, “eksilteli cümle” olarak adlandırılan “*Acı acıya, su sancıya*”, “*Eğri gemi, doğru sefer*”, “*Kuldan hareket, Mevla'dan bereket*”, “*Kuş kanadıyla, er atıyla*”, “*Ne ağıya ne tiryaka*”, “*Ne bana bir ne komşuma iki*”, “*Yağlı kazan, yağlı kepçe*”, “*Yazın aba, kışın yaba*” gibi cümleler tercih edilmiştir.

Sıfat ve zarf, atasözlerinde çok az yer alan kelimelerdir. Edat ve bağlaç ise eğer atasözünün anlamını güçlendirecekse kullanılmıştır.

Türk atasözlerinde yer alan yabancı kökenli kelimeler, yaşanan kültür değişimleri sonucu kullanılmıştır. Bu tür kelimelerin büyük bir çoğunluğu İslamiyet'in kabulü ile Türkçeye girmiş olan ve bugün de kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdir. Başta bölge ağızlarındaki atasözlerinde olmak üzere, Türkiye Türkçesi atasözlerinde “afgurmak”, “banta”, “curun”, “çındır”, “fidda”, “inili”, “köme”, “poççik”, “şaratan” gibi mahalli ya da arkaik kelimelere de rastlanmaktadır.

Atasözlerinde Dil ve Üslup Özellikleri: Atasözlerini çekici kılan ve akılda kolay tutulmalarını sağlayan önemli öğelerden biri, ses ögesinin başarıyla kullanılması sonucu dil ve üsluplarındaki etkileyiciliktir. Bilhassa manzum görümlü atasözlerinde bir ritim ve ses uyumu yaratarak sözü çekici kılan, onun bellekte kalmasını sağlayan birtakım öğelerden, sanatlardan yararlanılır.

Atasözlerinde genel olarak geniş zaman kipi 3. tekil kişi “*Adam adama gerek olur, iki serçeden börek olu*”, öğüt anlamı taşıyan atasözlerinde ise emir kipi 2. tekil kişi çekimi “*Aç misafiri havadisle doyurma!*”, “*Ayağını yorganına göre uzat.*” kullanılmıştır. Yargı anlamı isimle sağlanmış olan atasözlerinde ise ek-fiilin geniş zaman 3. tekil kişi eki olan “-dır” genellikle kullanılmaz: “*Açık kapı melamet, kapalı kapı selamet.*” Atasözlerinde çok az görülen zaman kiplerinden biri, şimdiki zamandır. Bunlar dışında farklı zaman kipleriyle söylenmiş atasözlerine de rastlanmaktadır.

İt duruyor, karnında eniği konuşuyor (şimdiki zaman kipi).
Boyuma göre boy buldum, huyuma göre huy bulamadım (görülen geçmiş zaman).

Ölme eşeğim, ölme; yaz gelecek de yonca bitecek (gelecek zaman kipi).
Anam babam kesem, elimi soksam yesem (dilek-şart kipi).
Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli olasın (istek kipi).
Baş ağır, kulak sağır olmalı (gereklilik kipi).
Ev alma kendine, komşu al (emir kipi).
Kuşa süt nasip olsa, anasından olurdu (geniş zamanın hikâyesi).

Atasözlerinin dil ve üslubunda görülen bir diğer önemli husus da birçok atasözünde, atasözünün anlamıyla ilgili olmayan; ancak atasözündeki, başta kafiye olmak üzere, ahengi ve ses ögesini etkili kılmak, bir söz sanatı oluşturmak için tıpkı manilerdeki gibi “doldurma” olarak adlandırılabilir bölümlerin bulunmasıdır. Bu tip atasözleri genellikle manzum görünümlü kabul edilir ve ilk bölümleri doldurma olduğundan, bunlarda asıl söylenmek istenen ikinci bölümde yer alır.

Arasta uzun çarşı, tiryaki isen tütün taşı.
Ereğli’de Ulukışla, şanına düşeni işle.

Atasözlerinde Biçim Özellikleri: Atasözlerinin en önemli biçim özelliği kısa olmalarıdır. En kısa atasözleri iki kelimedenden oluşmuştur.

Ağlatan, gülmez.
Birlik dirliktir.

En uzun atasözlerini sıralı cümlelerden oluşan atasözleri ile konuşma cümlelerinden oluşan temsili atasözleri oluşturur.

Allah isterse bir kişinin işini, mermere geçirir dişini; istemezse bir kişinin işini, yoğurt yerken kırar dişini (16 kelime).

Serçe, yavrusuna: “Bir insan yere eğilirse bil ki taş alıp sana atacak, hemen kaç.”
 demiş; yavrusu da: “Ya belindeyse?” deyince, serçe: “Sen öğüdü yuvada almışsın.”
 demiş (26 kelime).

Atasözleri genel kuruluşları yönünden kurallı cümle şeklindedir. Ancak “*Dervişlik olaydı taç ile hurka, ben de alırdım otuza kırk*”, “*Kim düşer daldan, o bilir hâldan*” gibi devrik cümlelere daha çok manzum yapıları atasözlerinde rastlanmaktadır. Yüklemeleri bakımından ise, isim cümlelerine oranla, fiil cümleleri daha fazladır.

Günümüz Türkçesinde görülen bütün cümle yapılarını atasözlerinde görmek mümkündür. Atasözlerinin cümle yapısı üzerinde yapılmış bir araştırmada (Burdurlu, 1967: 4559-4562) 1621 atasözünün 590’ı basit, 527’si sıralı, 450’si bileşik ve 54’ü de bağlı cümle olarak tespit edilmiştir.

a) Atasözlerinin büyük bir bölümü tek yargı bildiren, dolayısıyla tek yüklemi bulunan basit cümlelerden oluşmaktadır.

Açın koyununda ekmek durmaz (eğlenmez).
Bayram etiyile it tavlalmaz.

b) Atasözlerinde en yaygın olan cümle yapısı, birden çok yargıdan oluşan birleşik cümlelerdir.

Aba vakti aba alan, yaba vakti yaba alan yanılmamış.
Züğürt olup düşünmektense, uyuz olup kaşınmak yeğdir (iyidir).

c) Daha çok iki yargılı sıralı cümlelerden oluşan atasözlerinin sayısı da az değildir.

Aba da bir duba (çuha) da bir giylene, çirkin de bir güzel de bir sevene. Dilim seni

dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.

e) Anlatımı en etkili ve doğru anlamlandırmaları en zor olan atasözleri, yüklemli söylenmemiş olan eksilteli cümle yapısındaki atasözleridir.

Bağ bayırda, tarla çayırda.

Berberin solumazı, tellağın terlemezi.

f) Bazı atasözleri sıralı cümle yapısında olmakla beraber, anlatımı etkileyici kılmak için ikinci cümlenin yüklemi söylenmemiştir.

Avradı eri saklar, peyniri deri.

Her başın bir derdi var, değirmencininki su.

g) Doğrudan doğruya bir soru cümlesi olan atasözleri de vardır.

Eşeği dövsen at olur mu?

Beş parmağın hangisini kessen acımaz?

h) Atasözlerinde çok az rastlanan cümle çeşitlerinden biri de soru-cevap cümleleridir.

Anan atan kim? Yakın komşu.

Yengece “Niçin yanın yanın yürürsün?” demişler, “Yiğide nice yürüse yakışır” demiş.

i) Bazı atasözleri ünlem cümlesi özelliği taşımaktadır.

Aç dedilerse, çeşmeyi kurut demediler ya!

Manzum Görünümlü Atasözleri: Manzum görünümlü atasözleri hece ölçüsünün üçlü kalıbıyla başlamakta, on altılı kalıba kadar çıkmaktadır. Bu atasözlerinin tamamına yakını beyit nazım birimiyle söylenmiş, arada bir dördlük nazım birimiyle söylenmiş manzum görünümlü atasözlerine de rastlanmıştır.

Üç heceliler:

*Az söyle
Çok dinle*

Dört heceliler:

*Var mı pulun
Herkes kulun
Yok mu pulun
Çıkmaz yolun*

Beş heceliler:

*Gelin eşikte
Oğlan beşikte*

Altı heceliler:

*Söz var iş bitirir
Söz var baş yitirir*

Yedi heceliler:

*Ağırlık altın kal'a
Hafiflik başa bela*

Sekiz heceliler:

*Yaza çıkardık danayı
Beğenmez oldu anayı*

Dokuz heceliler:

*Kalmaz yerde mazlumun ahı
Tahttan indirir padişahı*

On heceliler:

*Analar der çıkarayım tahta
Döner dolaşır iş gelir bahta*

On bir heceliler:

*İnanma yaz gününü yağmuruna
Yağar yağar arkasından gün doğar*

On iki heceliler:	<i>Ateşim olsun da dumanlı olsun Ekmeğim olsun da samanlı olsun</i>
On üç heceliler:	<i>Ayağımı sıcak tut başımı serin Gönlünü ferah tut düşünme derin</i>
On dört heceliler:	<i>Hacı hacı mı olur gitmekle Mekke'ye Derviş derviş mi olur gitmekle tekkeye</i>
On beş heceliler:	<i>Sade pirinç zerde olmaz bal gerektir kazana Baba malı tez tükenir evlat gerek kazana</i>
On altı heceliler:	<i>Uşaklıktan efendi olan kürsü yıkar ses ile Hizmetçilikten hanım olan kurna yıkar tas ile</i>

Temsili Atasözleri: Sayıları fazla olmamakla beraber, bazı atasözleri küçük bir hikâyecik şeklinde olup söylenmek istenen söz ya da verilmek istenen ders/öğüt hayvanlar, insanlar ya da çeşitli cansız varlıklar vasıtasıyla konuşma cümleleriyle verilmiştir.

Deveye "Bir cümbüş yapıver" demişler de, yedi kazan sütü devirmiş, sonra da: "Çok şükür, bir kazasız çıktım işin içinden" demiş (2009: 26 - 41).

7.2. ATASÖZLERİNİN KAVRAM ÖZELLİKLERİ

7.2.1. Atasözlerinin Anlam İçeriği

Atasözleri bir milletin ortak ürünüdür. Milletin ortak deneyimlerinden damıtılarak meydana geldiği için her yönüyle milleti yansıtır. Atasözlerinde toplumsal olaylar, kurallar, gerçekler, inanışlar dile getirilir. Toplumun töre ve geleneklerini, felsefesini onlarda buluruz. Milletin sosyal genleri sonraki kuşaklara atasözleriyle aktarılır.

Atasözlerimizin hepsinde bir öğüt, bir hikmet, bir tecrübe özlü bir düşünce vardır. Atasözünün doğruluğu herkesçe kabul edilir. Vecihe Hatiboğlu, atasözlerinin anlam özellikleriyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "Bunlara 'hazır akıllar' denebilir. Atasözlerinin sahipsiz, anonim olmaları, onlara herkesin kolaylıkla sahip olmasına yaramıştır. Atasözlerinin anlam yönünden en büyük özelliklerinden biri de, soyut kavramaları anlatabilmek, canlandırabilmek için çok defa somut varlıkları örnek göstermeleridir." (1972: 191). Atasözleri, iletmeyi amaçladıkları mesajları ve öğütleri, cisimlenmiş varlıklara benzeterek ya da küçük bir örnek hikâyecik ile zihnimize canlandırır ve esas düşünceyi anlamamızı sağlarlar. Benzetmelerle, hikâyeciklerle, örneklerle anlatımı somutlaştırmak belirgin şekilde anlatımın gücünü

artırır, iletişim kolaylığı sağlar.

Atasözlerinin anlatım tarzı Türk milletinin zevk ve anlayışını kısacası milletimizin anlatım tarzını ifade eder. Soyut konuların somutlaştırılması, benzetmeler, kısa ve etkili söyleyiş her zaman konuşmalarımızda başvurduğumuz yöntemlerdir. Atasözlerinde yer alan sözcüklerin seçiminde, cümlelerin oluşumunda tarihten günümüze bütün milletimizin zevk ve üslûbu etkili olmuştur.

Atasözlerinin kalıcı olması ve kolay anlaşılması için kısa cümlelerden oluştuğunu görmekteyiz. Kolay anlaşılmanın ve akılda kolay tutmanın sağlanmasının yollarından biri de somut kavramların ve bilinen varlıkların kullanılmasıdır.

Atasözlerimizde kullanılan kelimeler, onlarda yapılan benzetmeler insanımızın yaşantısının göstergeleridir.

Atasözlerinin günlük hayatla ilişkisine değinen bilim insanı Aydın Oy bu konuyu şöyle özetlemiştir: “Her ulusun bir karakteri vardır. Bu karakter o ulusun yaşayışında, anıtlarında görüldüğü gibi düşünce dünyasında, özellikle atasözlerinde belirir. Bundan dolayı her ulus, kendi karakterine, kendi yapısına, kendi hayat görüşüne ve huylarına uygun atasözleriyle düşünür, konuşur ve hareket etmeğe çalışır.” (1972: 17).

Bir de şunu belirtmek gerekir atasözlerinde dile getirilenler değişmez, şaşmaz katiyen uyulması gereken kurallar değildir. Hızla değişen hayatta değişmeden kalan şeyler dışında değişen, gelişen pek çok durum vardır. İnsanlar atasözleri içerisinden zamanın şartlarına göre işlerine yarayanları alacaklardır.

“Atasözü, kelimenin açıkça belirttiği gibi, geçmiş kuşaklardan kalma kurallardır; bu bakıma ‘tutucu’ bir düşün düzenini temsil etmelerini tabii karşılamalıdır. Böyle olunca da onları her çağ kendi ilerlemesine engel olmadığı ölçüde benimseyecektir.” (Boratav, 2003: 153). Atasözlerini kati suretle uyulması gereken, her zaman her durumda geçerli ilkeler saymak yersiz bir davranış olur.

Dünyanın diğer toplumlarında olduğu gibi bizim toplumumuzda da ilk dönemlerde atasözlerinin sayısı az idi. Medeniyet geliştikçe, toplumun ihtiyaçları arttıkça, kültür zenginleştikçe, insanlar başka toplumlarla etkileşime girdikçe atasözlerinin sayısı artmıştır. “Atasözleri bir toplum içinde yaşayan bireyin adeta

okulu ve yeryüzünde yaşama kılavuzu veya elkitabı niteliğinde teknik bir gerekliliğin sonucu oluşmuş sosyal ve kültürel kurallardır.” (Çobanoğlu, 2003: 152). Doğal olarak toplum sosyal ve kültürel alanda geliştikçe bu yaşama kılavuzunun veya el kitabının içeriği genişleyecektir.

Atasözlerimizin en belirgin anlam özelliği soyutu anlatmak için somuttan hareket edilmesidir. Mecazlı ve kinayeli anlatım yolları tercih edilir. Sözcüklerin gerçek anlamda kullanıldığı, mesajın doğrudan verililiği atasözleri de vardır.

“ ‘Ağaç yaş iken eğilir’ cümlesinin ilk manası açıktır. Taze bir fidanı eğmek kolaydır. Bu fidan kartlaşınca eğmesi, bükmesi, kırması zorlaşır. İkinci manayı biz manevi, zihni hayatımıza nakletmek suretiyle icat ederiz. Çocuğu küçükken terbiye etmek lâzımdır, düşüncesi bizde yerleşir.” (Elçin, 1969: 170).

Atasözlerinde kavramlar genel olarak mecazlı, istiareli veya kinayeli olarak verilir. Ancak pek çok atasözünde doğrudan anlatıma rastlamak da mümkündür. “Nadası üçle, ambarı eşle.”, “Çocuk düşe kalka büyür”, “Derdini söylemeyen, derman bulamaz”, “Bir sırrın varsa söyleme dostuna, dostunun da dostu vardır; o da söyler dostuna” atasözleri doğrudan anlatıma sahiptir. Yani bu atasözlerindeki kelimeler sözlük anlamlarına göre kullanılmıştır. Bunun yanında “Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış. Üzüm üzüme baka baka kararır.” atasözlerinde kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır.

Atasözlerinde belirtilen düşünceyi kendilerince doğru bulmayan insanlar bu sözleri yok sayma, kullanımdan düşürme yolunu seçmişlerdir. Bazı atasözlerini toplumun düşünce dünyası için sakıncalı görmüşlerdir. Bu, kendi düşüncesine uymayanı yok sayma yaklaşımı doğru değildir. “ ‘Bükemediğin bileğiöp.’, ‘El öpmekle dudak aşınmaz.’ atasözlerinin bütün insanlığın maneviyatını yok ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Bu atasözlerini kullanan kişilerin, o andaki durumlarını ve kullandıkları bağlamı bilmeden böyle bir toptancı ret anlayışı bilimsel değildir.” (Özkan, 2006: 1659).

Atasözlerimizi mecaz anlam ve gerçek anlam bakımından değerlendirdiğimizde bu sözlerin değişik özellikler arz ettiğini görürüz. Türkçemizin ifade özelliklerinin her şekli atasözlerimizde en güzel örnekleriyle kendini gösterir. Bu bakımdan atasözlerini üç gruba ayırabiliriz:

a. Gerçek anlamlı atasözleri.

Bir sırrın varsa söyleme dostuna, dostunun da dostu vardır; o da söyler dostuna.

Tarlayı sürme çamura, sonra döner demire.

Ecele çare bulunmaz.

Bu atasözlerinde düşünce gerçek anlamlı kelimelerle doğrudan doğruya dile getirilmiştir. Bu tip atasözlerinde mecaz anlam aranmaz.

b. Hem gerçek hem mecaz anlamlı atasözleri:

Mum dibine ışık vermez.

Damlaya damlaya göl olur.

Taşıma su ile değirmen dönmez.

Bu atasözleri gerçek anlam taşımakla beraber, kastedilen anlamları mecaz anlamlarıdır.

c. Mecaz anlamlı atasözleri.

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.

Kel yanında kabak anılmaz.

Üzüm üzüme baka baka kararır.

Bu atasözleri tamamen mecaz bir anlam taşıdıklarından, gerçek anlamlarıyla düşünölmeleri mümkün değildir.

Atasözlerinde bir durum farklı anlatımlarla dile getirilebilir. Atalarımız bir durumu bir öğüdü tek kalıp içinde değil, değişik şekillerde dile getirmişlerdir. Yani aynı anlama gelen veya çok yakın anlamlar taşıyan atasözlerimiz vardır. Bu da atasözlerimizin ve kültürümüzün zenginliğini gösterir. Bu durum kısaca şöyle örneklendirilebilir:

Yalnız taştan duvar olmaz. - Nerde birlik, orda dirlik.

Ağır giden yol alır, hızlı giden yolda kalır. - Acele ile menzil alınmaz.

Atasözlerinin özellikleri ifade edilirken kalıplaşmış değişmez sözler oldukları pek çok kaynakta tekrar edilir. Ancak buradaki değişmezliğin farklı bir durumu vardır. Bu konuya Özkul Çobanoğlu şöyle dikkat çekmiştir: “Atasözlerinde kelimeler oldukça sağlam bir örgü içinde cümleyi oluşturur. Bundan dolayı da

atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Yani her atasözü belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş, donmuş bir biçimdir.” (2003: 164). Buna karşılık atasözleri ortaya çıktıkları ve kullanıldıkları sözlü kültür ortamının ürünü oldukları için, hiçbir zaman yazılı kültür ortamında üretilip kullanılan yazılı edebiyat ürünlerinin değişmezlik özelliğine sahip değildir. Halk edebiyatı ürünleri doğal mecrasında toplum hayatının değişimine bağlı olarak yeni şartlara göre uygun biçimlere dönüşürler.

Sac düzene girer, hamur tükenir; iş düzene girer, ömür tükenir.

Sac tava gelir, hamur tükenir, baş tava gelir, ömür tükenir.

Sac tavını bulur, hamur tükenir; insan rahatını bulur, ömür tükenir.

Sac düzen aldı, hamur tükendi; ev düzen aldı, ömür tükendi.

Tasavvufî yaşam tarzından ve onun ritüellerinden doğmuş pek çok atasözü vardır. Bu atasözlerinin ihtiva ettiği manaları tam anlayabilmek için tasavvufu da iyi bilmek gerekir. Ancak bugün artık bu atasözleri tasavvufî anlamını yitirmiştir. Mecaz anlam kazanan bu atasözlerinin tasavvuftan geldiği pek anlaşılammaktadır. Bu tür atasözlerine birkaç örnek:

Tasavvuf içerisinde ermişlik mertebesine geldiğinde Allah’ın her şeyi gön-lüne ilham ettiği abdallar, tasavvuf dışındaki insanların bilemediği bazı şeyleri bilirler, keramet sahibi olurlardı. İşte bu durumu ifade eden “*Abdala malûm olur.*” atasözü, artık bu anlamından oldukça uzaklaşmıştır. Günümüzde takılma, hafife alma, önem vermeme gibi anlamlarda kullanılan bu atasözü asıl kaynağındaki anlamından çok uzaklaşmıştır.

Allah’ı sürekli olarak düşünen dervişin aklında hep Allah vardır. “Hu” çekerek diliyle de Allah’ı zikir eder. Bu durum “*Dervişin fikri ne ise zikri de odur.*” atasözünde ifadesini bulmuştur.

“*Güzele bakmak sevaptır.*” atasözünü ele aldığımızda ise güzel varlıklara baktığı zaman onlarda Hüsn-i mutlak’ı yani Allah’ın güzelliğini düşünen ve böylece sevap kazanan tasavvuf erbabının heyecanı gitmiş, günümüzde bunun yerine maddesel güzelliği ön plana çıkaran anlayış gelmiştir.

Atasözlerinin içinde yer alan ve sırf bir bölgede kullanılan kelimeler söz konusudur. Böyle atasözlerinin diğer bölgelerde tam ve doğru anlaşılması

doğaldır. “Gaziantep ağzında yaşayan ‘*Pişğe pisin derman demişler, eşmiş yere gömmüş.*’ Muğla’ya özgü olan ‘*Komşu kızının bacağı gevilcenli (çilli) olur.*’ atasözleri ağız özelliği gösterdiklerinden dolayı bölge atasözüdürler. ‘Pişik, gevilcen’ kelimeleri bölge ağız kelimelerindedir.” (Oy, 1972: 73).

Öte yandan günümüzde iletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesiyle bazı bölge ağız atasözleri tüm bölgelerde kullanılır duruma gelmiştir. Kimi bölge atasözleri ise dar bir çevre ile ilgili konulardan bahseder.

“Tekirdağ’da Yağcı köyü tarafından bulut belirince yağmur gelmek üzeredir. Kayı köyü tarafı kapalı olsa bile pek aldırış edilmez. Yağmur yoktur, aldatıcı bir kararmadır. Onun için bu hava olayı ‘*Yağcı yağdırır, Kayı kaydırır*’ atasözü ile belirtilmiştir.” (Oy, 1972: 74).

Dünyanın gelişmiş ya da gelişmemiş, eski ya da yeni tüm kültürlerinde atasözü var olan bir kavramdır. Diğer milletlerin atasözlerine baktığımızda onların da bizim atasözlerimizle bazı ortak söyleyiş ve anlam özellikleri gösterdiğini söyleyebiliriz.

“Dünyanın bir hayli kültüründeki insanlar atasözlerinin biçimsel, işlevsel ve konusal özelliklerini aynı şekilde anlamışlar. Kısalık, geleneksel değeri olmak, gerçeği yansıtmak ve atasözünün konuşmaya katkısı bu kültürlerin anlaştığı ortak niteliklerdir.” (Başgöz, 1998: 117).

Atasözleri, üretildiği topluma dair derin felsefeler, güzel buluşlar, parlak nükteler, ince alaylar ve sert taşlamalarla doludur. Bu nedenle her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır. Ancak, atasözlerinin tam anlamıyla ulusal bir kimlik taşıdığı görüşüne karşı çıkılabilir. Dar bir çevrede yaşayan insanlarca, kendi değerleri çerçevesinde oluşturulan, bu nedenle bir bölgenin kültürel kimliğini yansıttığı düşünülen bir atasözünün, bu bölgeden ve insanlardan çok uzaklarda yaşayan başka kültürlerde de kullanıldığını görüyoruz. Atasözlerinin ulusal kültürü yansıttığı yönündeki düşünceler eleştirilebilir. Hatta atasözlerini ortak bir köke bağlayan görüşler de vardır. Bir başka açıdan tüm insanlığın ortak yaşadığı duygular ve durumlar vardır ve bunun sonucu olarak da kimi toplumların benzer atasözlerinin olması doğaldır.

Atasözleri milletlerin kendi varlık ve benliklerinin göstergesidir. Bununla

birlikte birçok kültürde birbirine çok benzeyen atasözlerine rastlamak mümkündür. Kültürler değişse de tüm insanlar için değişmeyen konular vardır.

“Ecele çare olmaz: (il ya remede â touthorse la mort: Ecelden başka her şeye ilâç vardır).

Kurt dumanlı havayı sever: (il espere pâcher en eau troul: Bulanık suda balık avlamayı umar)” (H. F. Gözler ve M.Z. Gözler, 1982: 21).

Farklı ülke ve kültürlerde benzer anlama gelen atasözleri ve deyimler olmasına rağmen bu atasözlerinin ifade şekilleri ve anlamlandırılmaları oldukça değişiktir. Kültürlerin, dillerin, günlük yaşamın farklı olması; aynı konuların farklı tarzda dile getirilmesinin nedenidir. Verilen örneklerde Türkçe ve Fransızcadan aynı anlama gelen fakat farklı kavramlarla ifade edilen atasözlerine şu örnekleri verebiliriz:

“Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla. Battre le chien devant le lion (Köpeği aslanın yanında döverler.)

Yerin kulağı vardır. Les murs ont des oreilles. (Duvarın kulağı vardır.)

Sabreden derviş muradına ermiş. Petit a petit, l’oiseau fait son nid. (Kuş yuvasını azar azar yapar.)” (Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB], 2007: 98).

7.2.2. Atasözlerinde Söz Sanatları

Atasözlerimizde dilimizin tüm ifade ve anlam özelliklerini görmek mümkündür. Atasözlerinde sade ve kısa yoldan anlatım tercih edilse de atasözleri söz sanatlarının inceliklerini de ihtiva ederler. Bu bölümde atasözlerimizde görülen edebi sanatları inceleyeceğiz.

Seci: Düzyazıda kelimeleri birbiriyle kafiye olacak şekilde kullanmaktır.

“Allah isterse bir kişinin işini, mermere geçirir dişini; Allah istemezse bir kişinin işini, yoğurt yerken kırar dişini.

Analık, kara yamalık; çorba pişirir, boz bulanık; ekmek verir, ardı yanık; kaşık verir, yanı kırık.” (Albayrak, 2009: 31).

Cinas: Yazılışları aynı, anlamları farklı en az iki kelimeyi kafiye oluşturacak

şekilde kullanmaktır.

Balcının var bal tası, oduncunun var baltası.

Varsa hünerin, her yerde vardır yerin; yoksa hünerin, var her yerde yerin.

Mecaz: Dergâh Yayınları *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde mecaz şöyle tanımlanmıştır: “Bir kelimenin öz anlamı dışında başka bir anlam ifade edecek şekilde kullanılmasıdır. Mecaz, kelimeye veya söze güzellik parlaklık, zarafet, kuvvet, genişlik, derinlik verdiği için atasözlerinde çok sık rastlanan bir söz sanatıdır.” (C.VI, 1977: 168).

Üzüm üzüme baka baka kararır.

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.

Teşhis ve İntak: İnsan dışındaki varlıklara insani özelliklerin yüklenmesi teşhis, insan dışı varlıkların konuşturulması ise intak sanatıdır.

Katıra “Baban kimdir?” demişler, “At dayımdır.” demiş.

Tilkiye: “Tavuk kızartması (kebapı) yer misin?” demişler, “Adamın güleceğini getiriyorsunuz.” demiş.

Tenasüp: Anlam bakımından ve çeşitli yönlerden birbiriyle ilgili sözcüklerin bir arada kullanılmasına denir. Tenasüp sanatı atasözleri arasında en sık rastlanan sanatlardandır.

Acı soğan yemedim ki ağzım koksun.

Deve büyüktür amma, beşini bir eşek yeder. “soğan, acı, kokmak”; “deve, eşek, yedme” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

Aliterasyon: Bir cümlede aynı seslerin sıklıkla tekrarlanmasıdır.

Aba vakti yaba, yaba vakti aba, atasözünde “a” ve “b” seslerinde,

Açık kapı melamet, kapalı kapı selamet, atasözünde “a” ve “k” seslerinde, sesinde aliterasyon vardır.

Teşbih: Aralarında çeşitli yönlerden benzerlik bulunan iki varlıktan (kavramdan) zayıfı olanı kuvvetli olana benzeterek anlatımı güçlendirmeye teşbih denir.

Söz gümüşse, sükût altındır.

Tatlı söz, can azığı; acı söz, baş kazığı.

Mübalâğa: Anlatımın etkisini artırmak için bir şeyi olduğundan az ya da çok gösterme sanatına denir.

Sağ olana her gün bayram.

Sır saklayan, sıradan geçer.

Tezat: Karşıt anlamlı en az iki kelimenin bir arada kullanılmasıyla yapılan sanata denir.

Ak akçe kara gün içindir.

Sen doğru ol, eğri belasını bulur.

Kinaye: Bir sözcüğü hem mecaz anlamına hem gerçek anlamına uygun olarak kullanıp mecaz anlamını kast etmektir.

Ayağını yorganına göre uzat.

Damlaya damlaya göl olur.

Atın varken, yol tanı; ağın varken, el tanı.

Tevriye: Birden çok gerçek anlamı olan bir kelimenin ya da sözün yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastetmektir.

Sarımsak da acı amma evde lâzım bir dişi.

Karakış âlemin yüzünü ağartır.

Hak tanıyan, halka baş eğmez, atasözlerinde “dişi”, “yüzünü ağartmak” ve “hak” kelimeleri tevriyeli kullanılmıştır.

Tekrir: Anlatıma güç kazandırmak için söz içinde belli kelimeleri tekrarlamaktır.

Dilim seni dilim dilim edeyim, başıma geleni senden bileyim,

İyiliğe iyilik, her kişinin kârı; kötülüğe iyilik, er kişinin kârı.

Leff-ü Neşr: Birden çok kavramı söyledikten sonra bunlarla ilgili özellikleri sırayla saymak veya bunlarla karşılaştırmak üzere yeni kavramlar bulmaktır.

Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşa, birini sat, atasözünde yaman komşu ile ilgili evi satma, yaman avrat ile ilgili boşama, yaman at ilgili satma karşılıkları verilmiştir

Akis: Bir mısra, beyit veya cümlenin kelimelerini tersinden okunacak şekilde sırasını değiştirip anlamlı bir söz oluşturmaktır.

At bulunur, meydan bulunmaz; meydan bulunur, at bulunmaz

Ay ayakta, çoban yatakta; ay yatakta, çoban ayakta.

Telmih: Söz içerisinde tarihten bir gerçeği, herkesçe bilinen bir olayı hatırlatma sanatıdır.

Süleyman'a sormuşlar: “Tatlılardan tatlı nedir?”, “Er avrat.” demiş; “Acılardan acı nedir?” yine “Er avrat.” demiş.

Mühür kimde ise, Süleyman odur, atasözlerinde Süleyman Peygamber’in maceralı hayatına telmih vardır.

İstiare: Teşbihteki benzeyen ya da kendisine benzetilen öğelerden yalnız biriyle yapılan benzetmeye istiare denir.

Ağaç yaşken eğilir (Ağaç da insan gibi ancak yaşlanmadan işlenebilir).

Hüsn-i Talil: Bir olayın meydana gelişini hayali ve güzel bir sebebe bağlayarak açıklamaya hüsn-i talil denir.

Üzüm üzüme baka baka kararır, atasözünde üzümün kararmasını başka bir üzüme bakmak ile açıklamak hüsn-i talil sanatı yapmaktır.

7.2.3. Atasözlerinin İşlevi

Atasözlerinin kullanımında pek çok değişik yön vardır. Anlatımı güçlendirme, konuşmayı güzelleştirmenin yanında bilgi, tecrübe ve birikimin sonraki kuşaklara ve başka kişilere aktarılma işlevi vardır. Atalarımızın hayata dair önemli belirlenmelerini yeni nesillere aktaran birer köprü durumundaki atasözleri, geleneklerin ve kültür değerlerinin yaşatılması için önemli bir işleve sahiptir. Özellikle öğüt verici niteliklerinden dolayı atasözleri, insanların küçük yaşlarda tanıştıkları ve söyleyen ya da dinleyen konumunda tüm yaşamları boyunca karşılaştıkları değerlerdir. Atasözleri; günlük yaşamımıza, duygularımıza ve düşüncelerimize biçim verir ve olumlu yön kazandırır.

Atasözlerinin tamamına yakını genel kural niteliğindedir. Bu özellikleri

dolayısıyla aynı kültürü paylaşan kişiler için atasözleri, doğru ve geçerli birer hüküm niteliğindedir. Şöyle ki bir düşüncenin dile getirilmesinde, bir iddianın ortaya atılmasında, bir tezin savunulmasında ya da çürütülmesinde düşünceyi destekleyen bir atasözü, çoğu zaman işe son noktayı koyan bir belge, bir kanıt gibi kabul edilmektedir. Böyle bir durumda amacı, tezi kanıtlamak ya da çürütmek olan kişi, tek başına olmaktan çıkıp kültürü ve onun önemli bir uzantısı olan geleneği de arkasına alarak daha güçlü bir konuma geçmektedir.

Atasözlerinin, her milletin dilinde bulunması; insanların, kendilerinden çok önce yaşamış nesillerin, yaşamın çeşitli yönlerine dair gözlemlerine, tecrübelerine ve düşüncelerine hep ihtiyaç hissetmelerinin bir sonucu olarak açıklanır. “Önceki kuşakların yaşamlarından kesitler sunan atasözleri, yeni kuşaklar için önemli öğütler veren, yol gösteren, akıl öğreten birer ‘akıl hocası’ durumundadır.” (Hatiboğlu, 1972: 182).

Kısa ve etkili anlatıma ihtiyaç duyulan gazete ve dergilerde manşet ve haber başlıklarında atasözlerinin sıkça kullanıldığını görmekteyiz. Buralarda atasözleri hem haberi inandırıcılık bakımından güçlendirmekte hem de ifadeyi netleştirmektedir. Atasözü kullanmadığımız yahut dinlediğimiz konuşmalarda atasözü duymadığımız gün yoktur. Günümüz medyasında haberler çoğu kez çarpıcı bir anlatımla verilmek istendiği zaman hemen bir atasözü konuyu ya özetliyor veya yazının, haberin başlığına yerleştiriliyor.

Konuşmalarımızı güzelleştirmek, fikirlerimizi güçlendirmek, bu fikirlerimizin arkasına tüm milleti almak istediğimizde uygun bir atasözü bunların hepsini birden yapar. “Konuşmasını atasözleriyle süslemesini bilen adam gibi, gerektiğinde güzel ‘alkış’ (hayırdua) ya da koygun ‘kargış’ (beddua, ilenç) söylemesini bilen kişi de topluluk içinde ayrı bir önem taşır, ağzına baktırır herkesi; alkışları hak etmek istenir, kargışlarından kaçınılır.” (Boratav, 2003: 147). Güzel konuşan, duygu ve düşüncelerini iyi anlatan, hitabeti ile büyük kitleleri etkileyebilen kişiler atasözlerini, deyimleri çok kullanan kişilerdir.

“Bir bilgiyi saklayıp sonraki kuşaklara aktarmak için insan hafızasından başka araç gerecin olmadığı sözlü kültür ortamının ürünü olarak ortaya çıkan

atasözleri, bilgiyi en kısa, en kesin ve en kolay biçimde hatırdaki kalabileceği şekilde aktarmak görevini de üstlenmiştir.” (Çobanoğlu, 2003: 163).

Gerçekten de, dünyanın hiç bir kültürü atasözüne tek başına bir kullanım tanımıyor. Atasözleri daima destanın, hikâyenin, masalın, türkü ve efsanelerin içinde kullanılıyor veya konuşma ve tartışmalarda uygun yerlerde ifadeye katılır. Her zaman bir deneyimi, bir düşünceyi veya bir yargıyı desteklemek veya çürütmek amacıyla insanlar arasındaki iletişimi kuvvetlendiriyor.

Aslında atasözlerinin en önemli ve temel işlevlerinin başında, bir fikri veya yargıyı kabul etmek ya da reddetmek için çeşitli değerlendirmelere gerek bırakmadan, doğrulukları herkesçe kabul edilmiş en uygun araç olmalarından gelmektedir.

Atasözünün halk edebiyatı türü olarak, düz konuşmadan bağımsız bir varlığı düşünülemez. Atasözü; diğer halk edebiyatı ürünleri olan mani, ninni, masal ya da türkü gibi durup dururken tek başına söylenmez. Bir atasözünün kullanılması için ise uygun bir bağlamın oluşması gerekir. Konuşmanın içinde, ifadeden ayrılmaz bir parça durumundadır.

Anlam derinliği ve konu çeşitliliği bakımından çok zengin olan atasözleri, yerinde kullanıldığında düşüncenin değerini artırır ve ileri sürülen görüşlerin doğruluğunu kanıtlamak için önemli bir destek oluşturur.

Atasözlerinin az da olsa yukarıda belirtilen işlevlerin dışında kullanımı da vardır. Bazı bölgelerde atasözleri oyun unsuru olarak kullanılmaktadır. “Kırımlı Karayımlarda ve Anadolu’da İçel’de, belki başka yerlerde de bir oyun vardır; bunda karşılıklı iki takım sıra ile atasözleri söyleşir; yenilmemek için karşı tarafın söylediği atasözünün başlangıç harfinde yeni bir atasözü bulmak gerektir; dağarcığını ilk tüketen takım yenilmiş sayılır.” (Boratav, 2003: 148).

Atasözlerinin konuşmalar dışındaki bir başka işlevi ise şöyledir: “Atasözlerinin gerginlikleri giderme ve uzlaştırma işlevi sadece Afrika örneklerinde bulunuyor. Bu görüşü folklor araştırmaları da destekliyor. Messenger’in araştırmasına (Messenger, 1759: 73) göre bir mahkemede kendi davasını bir atasözü ile destekleyen taraf davayı kazanıyormuş.” (Başgöz, 1998: 119).

Atasözleri ortak değer olma özellikleri dolayısıyla, çeşitli ürün ve hizmet tanıtımları, reklamlar, politika, müzik, medya gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Böylesi kullanımlarda “hedef kitle” ile aynı kanala girip onların istekleri doğrultusunda daha gerçekçi bir tablo oluşturma amaçlanır ve çoğu zaman da bu amaca ulaşılır. Reklamcı, tam ve kolay anlaşılır olması ve istenen etkiyi yapması için reklamını, belirlenen hedef kitlenin kültürel, sosyal ve zihinsel özelliklerine göre şekillendirmelidir. “Bellekte kolayca tutulabilen halk kültürü unsurlarıyla tanıtımı yapılan ürünün, hizmetin bir arada verilmesi; reklamın çağrışım gücünü, hatırlanabilirliğini, kalıcılığını artırmaktadır. O nedenle eskiye ait halk kültürü unsurları, reklamların işlevlerini daha kolay ve daha çok yerine getirmesi noktasında onlara yardımcı olmaktadır.” (Boyras, 2002: 123). Televizyon reklamları, gazete reklamları ve diğer türlerdeki reklamların birçoğunda, halk tarafından kullanılan deyim, atasözü, ölçülü söz, halk tabirleri gibi unsurlara yer verilmektedir. Halkın zihnindeki kalıp sözlerin reklamlarda kullanılması, ürünün ya da hizmetin tanıtımını, halk tarafından benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü insanlar, reklamı yapılan ürün veya hizmetle kendi zihninde olanı kolayca eşleştirmekte, o ürünü ya da hizmeti hemen kabullenmekte ve onları aklına yerleştirmektedir.

7.2.4. Anlamca Çelişen Atasözleri

Atasözleri için yapılan tanımların çoğunda her ne kadar “toplumca benimsenmiş kural, genel kural” ifadeleri kullanılmış olsa da aynı durum karşısında söylenmiş, birbirinin tam tersi görüşler belirten atasözlerimiz de çoktur. İnsanların yaşadığı çok farklı olaylar karşısında, farklı tarihi ve toplumsal şartlarda söylenmiş sözlerin aynı görüşü yansıtmaması doğaldır. Yani atasözlerinin aynı konuda fakat farklı bağlamlarda söylenmiş olması bu çelişkiyi ortaya koymaktadır. Bir başka açıdan bakarsak bir konuda insanların farklı görüşlere sahip olması çelişen atasözlerini doğuran sebeptir diyebiliriz.

Bazı ahlak kurallarının ya da pek çok kişi tarafından uzun yaşam tecrübeleri sonunda erişilmiş gerçeklerin, ilk söylendikleri bölgelerden çok uzaklarda ve o çağlardan çok sonraları da değerlerini yitirmediklerini, ifade ettikleri gerçeklerin hala değerini koruduğunu atasözleri bize öğretir. Bunun da ötesinde farklı ülkelere ait

atasözlerinin aynı gerçekleri dile getirdiğine değinilmişti. Ama bu yargı bütün atasözleri için doğrudur diyemeyiz. Atasözleri içinde birbiriyle ters yargıları bildirmiş olanların bulunması, onları ortaya koyanların her zaman belli bir konu hakkında aynı düşünceye sahip olmadıklarını gösterir. Edebiyatın her türündeki ürünler gibi atasözleri de oluşup geliştikleri çevrelerin, kültürlerin ve çağların düşünceleri, inanışları ve davranışları ile ilgili yargılar dile getirmişlerdir. Ahlak kurallarından, örf, adet ve geleneklerden birçoğunun donmuş, değişmez yasalar olmadığı ise herkesçe bilinen bir gerçektir.

“Bazı atasözlerimiz birbirlerine zıt gibi görünürler. Bu tabiidir. Çünkü atasözü bir toplumun hayatından, denemelerinden, özleminden süzülüp geldiğine, milletin günlük hayatında, meydana gelen olaylarda da türlü tenakuzlar (çelişkiler), zıtlıklar bulunduğuna göre atasözleri bu durumu elbette aksettirmek mecburiyetindedir.” (H. F. Gözler ve M.Z. Gözler, 1982: 20). “*Borca için iki defa sarhoş olur.*” ile “*Borç yiğidin kamçısıdır.*” atasözleri ilk bakışta birbirlerine aykırı gibi görünürse de aslında her ikisi de farklı bağlamlarda doğrudur. Verilen öğüt yönünden tersmiş gibi görünen atasözleri aslında birbirini destekleyen olumlu birer anlam taşırlar.

Çelişen atasözlerini, hangisindeki yargı daha doğrudur, açısından değerlendirmek yerinde olmaz. Atasözlerindeki zıt gibi görünen yargıların ikisi de yerine göre doğrudur. Birbirini çürütüyormuş gibi görünen bu tip atasözleri insanı tereddüde düşürebilir. Fakat kabul etmek gerekir ki hayatta birtakım olaylar ve konular vardır, belli bir durumda karşımıza çıkarsa belli türde davranmayı gerektirir, aynı olay ya da konu başka bir durumda karşımıza çıkarsa daha başka türlü davranmamız uygun görünür. “Meselâ: Bir işe girişmezden önce uzun uzun düşünüp sonra karar vermek gerekiyorsa ‘*Acele işe şeytan karışır.*’ atasözünü kullandığımız halde, büyük bir tehlike karşısında, soğukkanlılığımızı muhafaza etmekle beraber, süratle bir karar almak mecburiyetindeyse ‘*Acabanın sırası değil, acele lâzım.*’ atasözünü hatırlarız.” (Soykut, 1974: 52).

Birbirleriyle çelişen atasözleri konusunda İlhan Başgöz ise bu duruma farklı bir açıdan bakarak şu değerlendirmeyi yapar: “Aynı kültür içinde anlamları birbiri ile çelişen atasözleri, o kültür içindeki çeşitli grupların ve çevrelerin yaratması olarak

yorumlanmalıdır. Tarih içinde değişik din ve mezhep grupları, değişik toplumsal sınıflardaki insanlar, kadın ve erkek toplulukları anlamları ters düşen atasözleri yaratabilirler.” (1995: 79).

Çelişen atasözleri hakkında Ömer Asım Aksoy ise diğer uzmalardan farklı olarak şu değerlendirmeyi yapıyor: “Burada bir inceliği belirtmek yerinde olur. Birbirine aykırı olan atasözlerinin hepsi kural gibi söylenmiş olmakla birlikte doğru yargılı olmayanlar, ya toplumla alaydır ya taşlamadır ya uyarmadır ya yermedir ya da kötümserlik ve öfke anlatımıdır.” (1993: 30). Bu atasözleri doğru şeyler söylemek için ya da öğüt vermek için değil, toplum tarafından benimsenmek gibi bir genelliği bulunan çeşitli durumları yansıtmak için ortaya çıkmışlardır.

Karşıt anlamlı atasözlerindeki farklı görüşler hayatın gerçeklerini gösterir. Kardeş insana iyi bir destek olabileceği gibi çok büyük kötülükler de yapabilir. “*Kanlım olsun kardeşim olsun. Sen dost kazan, düşmanı anan da doğurur.*” Bu atasözleri bu iki ayrı durum için söylenmiştir. Sonuç olarak ikisi de bağlamlarına göre doğrudur.

Çelişen atasözlerimizden bazıları şöyledir:

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

Ak koyunun kara kuzusu da olur.

Akıl adama sermayedir.

Akıllı, köprü arayınca dek deli suyu geçer.

Bekârlık sultanlık.

Bekârlık maskaralık.

İti an taşı eline al (çomağı hazırla).

İyi insan sözünün üstüne gelir.

8. ATASÖZLERİNİN DEğİŞİKLİğE UğRAMASI

Atasözlerinin özellikleri arasında her ne kadar, kalıplaşmış ifadelerdir, aynı anlamda da olsa sözcükleri değiştirilemez ifadeleri yer alsa da bu, temelli değişmezlik değildir. Atasözleri, ilk kullanılmaya başlandıkları dönemden bugüne

kadar aynı biçimde gelmemiş; sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgelere ve diğer etkenlere bağlı olarak değişikliğe uğramışlardır.

Şinasi'nin Durub-ı Emsal-i Osmaniye'sinde “*Ele iğne sokmak isteyen en iptida kendine sokmalıdır.*” şeklinde kayıtlı bulunan atasözü zamanla kalıba girerek “*İğneyi kendine, çuvaldızı ele batır.*” diye kesinleşmiştir.

“Kitab-ı Atalar'da 57. numarada görülen ‘*Dost-ıla yi iç satu bazar eyleme.*’ atasözü, dilin genel akış kurallarına uyarak Tanzimat Dönemi'nde Şinasi'nin eserinde ‘*Dost ile ye iç alışveriş etme.*’ biçimine girmiştir.” (Oy, 1971: 104).

Atasözleri, medeniyetin, teknolojinin ve günlük hayatın değişim aşamalarını gösterirler. Silah olarak ok ve yayın kullanıldığı zamanlarda “*Tonuzdan bir oki esirgeme.*” diye söylenen atasözü teknolojik gelişmelere bağlı olarak sonraki yüzyıllarda “*Domuzdan bir kurşun esirgenmez.*” biçimine girmiştir. Yine aynı şekilde önceleri “*Kanlı çökicek yol gösterici çok olur.*” diye kullanılan atasözü de “*Araba devrilince yol gösteren çok olur.*” diye değişmiştir.

Yüzlerce yıl halk teknesinde yoğurulduktan sonra atasözü niteliğini kazanmış olan bir sözün kelimelerinde, sözdiziminde zamanla değişiklikler olabilir. Halk edebiyatı sürekli değişim çerisinde olan bir yapıya sahiptir. Örnek olarak bir atasözündeki değişimi inceleyelim;

“*Kurt komşusunu yemez.* (Bugünkü)

Kurt konşısın incitmez. (XV. yüzyıldaki)

Böri koşnısın yimes. (XI. yüzyıldaki)

Eski atasözlerinden bugün unutulmuş olanlar bulunduğu gibi yeni zamanlarda doğmuş atasözleri de vardır. Dokuz yüzyıl önce yaşadıkları Divanü Lügat-it Türk'ten anlaşılan atasözlerinden kimisi bugün de yaşamakta ise de kimisi unutulmuştur.” (Aksoy, 1993: 28)

Bu doğal değişimin dışında atasözleri ideolojik amaçla ve zorlama ile de değiştirilmiştir. Azınlık durumundaki Türk toplumlarını buna örnek gösterebiliriz. Atasözlerine ideolojik yaklaşımın en tipik ve en çarpıcı örneğini sosyalizm baskısı altındaki Türk topluluklarında görürüz. “ ‘*Ana gibi yâr Bağdat gibi diyar olmaz.*’ atasözü hâkim düşüncenin tam da istediği gibi; ‘*Ana gibi yâr Moskova gibi diyar*

olmaz.' şeklinde değiştirilmiştir. Bilindiği gibi o yıllarda sosyalizmin Kabe'si Moskova idi. Elbette Moskova dururken Bağdat'ın bulunmaz bir diyar olması düşünülemezdi." (Özkan, 2006: 1658).

Atasözlerinin en temel özelliklerinden biri kalıplaşmış ifadeler olmalarıdır. Ancak bütün sözlü edebiyat ürünlerinin zamanla değişen bir dinamiklik içerisinde olduğu da unutulmamalıdır. Atasözlerini oluşturan sözcüklerin hiç değişmeyeceği şeklinde katı bir düşünce yoktur. Çünkü atasözleri kullanıldıkları zaman, mekân, sosyokültürel bağlam gibi birçok etkene bağlı olarak farklı yapılarla bürünmektedir. Atasözleri bütün ortak halk edebiyatı mahsullerinde olduğu gibi zamana, mekâna, lehçelere, ağızlara; aşiret, köy, şehir çevrelerine veya herhangi bir tarikat, meslek, sanat çevresine göre ufak tefek değişikliklere uğrar.

9. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Bu araştırma süresince incelenen eserlerin pek çoğunda deyimlerin ve atasözlerinin birbirine karıştırıldığı görülmüştür. Bir eserde deyim sayılan sözler başka eserde atasözü olarak yer almaktadır. Genellikle atasözü kitapları içerisinde deyimler atasözü olarak verilmiştir. Birbirine çok karıştırılan bu iki türün farklarını kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Atasözleri genel kural niteliğinde olan sözlerdir, yargı bildirirler. Deyimler ise genel kural niteliğinde değildir ve çok az yargı bildiren örnek dışında çoğunluğu yargı bildirmez.

2. Atasözleri öğüt vermek amacıyla kullanılır. Deyimler ise öğüt vermez, bir durumu açıklamak, anlatımı güçlendirmek için kullanılır.

3. Atasözleri cümle olarak kendi şekilleriyle kullanılır. *Ağaç yaşken eğilir*, örneğinde olduğu gibi. Deyimler ise cümle içerisinde farklı çekimlerle kullanılır: Bu yaptıkların seni *gözden düşürecek*. Toplumun *gözden düşenleri* arasına girmiştin.

4. Kimi sözlerin hem atasözü hem deyim olarak kullanıldıkları görülmektedir:
Sıçan olmadan çuval delmek - *Sıçan olmadan çuval delme (delinmez)*.
Çaya varmadan paçaları sıvamak - *Çaya varılmadan paçalar sıvanmaz*.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu çalışma kaynak tarama modelinde yapılmıştır.

2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Atasözü sözlü edebiyat ürünüdür. Bu çalışmada derlenerek yazıya geçirilmiş örnekler üzerinden araştırma yapılmıştır. Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Aydın Oy'un *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Selim Kurnaz'ın *Konularına Göre Seçme Türk Atasözleri*, Metin Yurtbaşı'nın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* adlı eserleri örneklem olarak seçilmiştir.

3. VERİLERİN TOPLANMASI

Bu çalışmada değişik kaynaklardan, atasözlerinin farklı yönleri hakkında araştırma yapılmıştır. Günlük hayatla ilgili çeşitli konular belirlenmiş ve örneklem olarak seçilen eserler taranarak bu konularla ilgili atasözleri tespit edilmiştir.

4. VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Araştırmada atasözlerinin tanımı, özellikleri, tarihi seyri, biçimsel özellikleri, anlamsal özellikleri ve işlevsel özellikleri farklı kaynaklardan pek çok görüşe yer verilerek analiz edilmiştir.

Günlük hayatımızda önemli yer tutan varlık ve kavramlar konu başlığı olarak

belirlenmiştir. Tarım, hayvanlar, ekonomi, aile ve akrabalık, iklim ve takvim, din, eğitim, sağlık gibi geleneksel hayatın ana noktaları temel alınmıştır. Bu konularla ilgili tarama sonucunda tespit edilen atasözlerinin genelinin yorumlanmasıyla Türk insanının bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Atasözleri anlam derinlikleri ve dilimize kattıkları söyleyiş incelikleri ile iletişim kolaylığı sağlar. Kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Türk insanının genel düşüncesini yansıtır. Belirli bir konuda atasözlerinde nelerin dile getirildiğinin önemli olduğu düşünülmüştür.

6. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada günlük hayatla ilgili çeşitli kavram ve varlıklar hakkında atasözlerinde hangi düşüncelerin yer aldığını belirleme amaçlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

İnsanımızın yaşamında var olan, insanımızın yaşamını ilgilendiren her şey atasözlerimizde yer almıştır. Bazı konularda söylenmiş atasözü sayısı yüksekken bazı konularda atasözü sayısının düşük kaldığı görülür. Bu durum o konuların insanımızın hayatındaki önemi ile açıklanabilir. Atasözlerinin çok yönlü ve mecazlı olması konuların işlenişinde dikkat edilen bir nokta olmuştur. Pek çok atasözünün birden fazla konuyu ihtiva ettiği görülmüştür. Dolayısıyla aynı atasözü farklı konularla ilişkilendirilebilmektedir.

Bu incelemede atasözlerimizin içerik bakımından çok zengin olduğu görülmüştür. Konu başlıklarının belirlenmesinde, hakkında çok atasözü söylenmiş konulara yer vermeye çalışılmıştır. Günlük hayatın farklı yönlerine ayrıntılı bir şekilde yaklaşmıştır. Ayrıca Türk milletinin günlük hayatında önemli yere sahip, ona yol gösteren, önemli uyarılarda bulunan atasözlerine yer vermeye özen gösterilmiştir.

1. İNSANIN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ATASÖZLERİ

1.1. ACELECİLİK

Toplumumuzda genel olarak acelecilik sakıncalı görülmüştür. Acele ile yapılan işlerin kötü sonuç doğuracağı ve daha da uzun zaman alacağı ifade edilmiştir.

Acele ile menzil alınmaz (AO.11).

Acele yürüyen, yolda kalır (AO.12).

Acele işe şeytan karıştır (AO.13).

Ağır giden yol alır, hızlı giden yolda kalır (AO.133).

Acele etsen de iş olacağına varır (SK.35).

İven sinek süte düşer (SK.35).

Tez binen, tez iner (SK.35).

1.2. ACEMİ

Atasözlerimizde acemisi tarafından yapılan işlerden tam sonuç beklenmemesi hatırlatılır ve acemiliğın sonuçlarına da razı olmak gerektiğı bildirilir.

Başını acemi berbere teslim eden, cebinden pamuğunu eksik etmez (ÖAA.537).

Acemi çaylak, bu kadar uçar (SK.57).

Acemi katır, kapı önünde yük indirir (SK.58).

Acemi nalbant, Kürt eşeğinde dener kendini (SK.58).

1.3. ACIMA

Bu konuda atasözlerimizde; acımanın kötü sonuçlar doğuracağı, başkalarına acıyıp geçmenin kolaylığı gibi farklı düşünceler dile getirilmiştir.

Acıyan çok amma ekmek veren yok (AO.24).

Acıyan uyumuş, acıkan uyumamış (AO.25).

Acıkan ne olsa yer, acıyan ne olsa söyler (Acıkan ne yemez, acıyan ne demez) (ÖAA.18).

Acıklı başta akıl olmaz (ÖAA.19).

Merhametten maraz hasıl olur (SK.19).

1.4. AÇLIK VE TOKLUK

Bu konuda çok sayıda atasözümüz vardır. Bunlarda genel olarak aç insanın ya da hayvanın her kötülüğü yapabileceğı, açlığın zorluğu dile getirilmiştir.

Aç anansa kaç (AO.28).

Aç ayı oynamaz (AO.31).

Aç domuz, darıdan çıkmaz (AO.33).
Aç doymam, tok acıkmam sanır (AO.34).
Aç ile arkadaş olma, yemem der de sömürür (AO.40).
Aç karın katık istemez, uyku yastık istemez (AO.42).
Aç köpek, fırın deler (AO.47).
Aç kurt, yavrusunu yer (AO.49).
Aç mısın, soğuk su iç (AO.50).
Aç tavuk, uykusunda darı görür (AO.53).
Açın imanı olmaz (AO.67).
Açlık ile tokluğun arası yarım yufka (AO.72).
Gezen kurt aç kalmaz (ÖAA.1259).
Tok iken yemek yiyen, mezarını dişiyle kazar (ÖAA.2424).
Tok ne bilir aç halinden (ÖAA.2426)?
Aca dokuz yorgan örtmüşler, yine uyuyamamış (SK.58).
Acın gözü, ekme teknesindedir (SK.58).
Acın karnı doyar, gözü doymaz (SK.58).
Tok aç, ufak doğrar (SK.58).
Aç, aman bilmez, erken karnın doyur (SK.58).
Aç, elini kora sokar (SK.58).
Aç gezmektense tok ölmek iyidir (SK.58).
Aç köpek, kudurmaz (SK.58).
Aç ölmez, benzi sararır (SK.58).
Tok ağırlaması güç olur (SK.59).

1.5. ADALET

Atalarımızın her alanda temel noktası adalet olmuştur. Adalet dilimizde “hak, doğruluk” kelimeleriyle de karşılanmış, atasözlerimizde de bu şekilde kendini göstermiştir. Bu örneklerde adaletin mutlaka yerini bulacağı, adaletin her şeyin üstünde olduğu vurgulanmıştır.

Arsız güçlü olunca haklı suçlu olur (AO.365).
Hak deyince akan sular durur (ÖAA.1346).

Haklı söz haksızı Bağdat'tan çevirir (ÖAA.1347).

Hak söz ağıdan acıdır (ÖAA.1348).

Hak yerde kalmaz (ÖAA.1349).

Hak yerini bulur (ÖAA.1350).

Yuyucunun hakkı eline geçsin de ölü ister cennete gitsin ister cehenneme (ÖAA.2621).

Boynuzsuz koyunun hakkı boynuzluda kalmaz (MY.7).

1.6. AĞIRBAŞLILIK

Atasözlerimizde vakar ve ağırbaşlılık tavsiye edilen, övülen bir özelliktir. Ağırbaşlılık yiğitliğin, büyüklüğün bir şartı olarak da ifade edilmiştir.

Ağır ol batman gelesin (AO.135).

Ağır yongayı yel kaldırmaz (AO.139).

Ağırlık altın kale, hafiflik başa bela (AO.142).

Yeğniyi yel alır, ağır yerinde kalır (AO.2188).

Ağır otur ki bey (ağa, molla) desinler (ÖAA.119).

Baş ağır gerek, kulak sağır (ÖAA.530).

1.7. AHLÂK VE TERBİYE

Atasözlerimizde ahlak bir insanın sahip olması gereken en temel özellik olarak verilmiştir. Ahlak olmadan diğer üstün özelliklerin hiçbir şey ifade etmediği dile getirilmiştir.

Edepsizlik parayla pulla değil (AO.923).

Edebi edepsizden öğren (ÖAA.1051).

Kâmil cahil, ahlâksız âlimden yeğdir (SK.11).

Ahlâk yıkıldı, insan ahıra tıklandı (SK.11).

Ahlâksız millet, evlâtsiz evdir (SK.11).

1.8. AKILLI

Atasözlerimizde aklın önemine vurgu yapılmıştır. Bunun yanında akıllı insanın neleri yapıp neleri yapmaması gerektiği, akıllıca davranışların sonuçları ve akılsızca davranışların sonuçları hatırlatılmıştır.

Akça akıl öğretir, don yürüyüş (AO.181).

Akıl, akıldan üstündür (AO.185).

Akıl için yol birdir (AO.186).

Akıl, kişiye sermayedir (AO.188).

Akıl (bahıt) olmayınca başta ne kuruda biter ne yaşta (AO.190).

Akıl, para ile satılmaz (AO.191).

Akıl, yaşta değil, baştadır (AO.193).

Akılları pazara çıkarmışlar, yine herkes kendininkini beğenmiş (AO.194).

Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını (AO.201).

Akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme (AO.202).

Akılsız başın zahmetini ayak çeker (AO.203).

Acıklı başta akıl olmaz (ÖAA.19).

Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever (ÖAA.326).

Aşk başa gelirse akıl baştan çıkar (ÖAA.364).

Dünya bir gemi, akıl yelkeni, fikir dümeni, kolla kendini, göreyim seni (ÖAA.1020).

Öfkede akıl olmaz (ÖAA.2104).

Tatsız aşı tuz neylesin, akılsız başa söz neylesin (ÖAA.2384).

Sokma akıl, sekiz adım gider (SK.60).

Akıllı düşününceye kadar deli çayı geçer (SK.60).

Akıllı, iki kere aldanmaz (SK.60).

Akıllı sözünü, akılsıza söyletir (SK.60).

Aklını eşek aklına verirsen, çeker arpa tarlasına (SK.60).

1.9. AŞK VE SEVGİ

Atasözlerimizde aşkın bir gönül meselesi olduğu, akıl ve mantık kurallarının bu meselede geçerli olmadığı ve aşkın insanın başına getirdikleri dile getirilmiştir.

Aşk ağlatır, dert söyler (AO.398).
Demir tavında dilber çağında (AO.818).
Dut kurusu ile yâr sevilmez (AO.892).
Aşk başa gelirse akıl baştan çıkar (ÖAA.364).
Aşk olmayınca meşk olmaz (ÖAA.365).
Deniz dalgasız olmaz, gönül sevdasız olmaz (ÖAA.894).
Gönül kimi severse güzel odur (ÖAA.1282).
Gülü seven dikenine katlanır (ÖAA.1314.)
Güzeli herkes sever (ÖAA.1336).
Sevda (sevgi) geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur (ÖAA.2257).
Sev seni seveni hâk ile yeksan ise, sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise (ÖAA.2260).

1.10. ATEŞ

Atasözlerimizde ateş, acı veren, tehlike ve yangın anlamlarında kendini göstermiştir. Bu yüzden ateş söz konusu olduğunda dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir. Ateşin günlük ihtiyaçları karşılayan faydalı bir araç olmasına çok az değinilmiştir.

Ateş, düştüğü yeri yakar (AO.435).
Ateş ile barut bir arada durmaz (AO.436).
Ateş ile oyun olmaz (AO.437).
Ateş demekle ağız yanmaz (AO.439).
Ateş olmayan yerden duman çıkmaz (AO.440).
Az ateş çok odunu yakar (ÖAA.456).
Ateşin dostluğu olmaz (SK.61).
Ateşle su hatıra bakmaz (SK.61).
Ateş avuçlanmaz (SK.61).
Ateş elini, kadın ömrünü yakar (SK.61).
Ateş, kış gününün meyvesidir (SK.61).

1.11. BEKÂRLIK

Bekârlık konusundaki atasözlerimizde bekârın cahil olduğu ve bekârlığın olumsuzluğu dile getirilmiştir.

Bekâr gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma (AO.589).

Bekâr gözü, kör gözü (AO.590).

Bekâra karı boşaması kolay olur (AO.591).

Bekârlık sultanlık (ÖAA.557).

Bekârın parasını it, yakasını bit yer (SK.62).

Bekârlık maskaralıktır (SK.62).

1.12. BİRLİK

Atasözlerimizde önemi vurgulanıp öğütlenen bir başka konu ise birlik ve beraberliktir. İki kişi arasındaki birlikten millet düzeyindeki birliğe kadar hepsinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun karşısında ayrılığın ve yalnızlığın olumsuz sonuçları hatırlatılmıştır.

Bir elin nesi var iki elin sesi var (AO.644).

Nerde birlik, orda dirlik (AO.1770).

Sürüden ayrılanı kurt kapar (AO.1975).

Adam adama gerek olmasa her biri bir dağ başında olurdu (ÖAA.66).

Yalnız kalanı kurt yer (ÖAA.2512).

Yalnızlık, Allah'a mahsustur (yaraşır) (ÖAA.2513).

Yalnız taştan duvar olmaz (AO.2515).

Baş başa vermeyince iş bitmez (SK.12).

El, eli yur; el de döner yüzü yur (SK.12).

Nifak ateştir, girdiği yeri yakar (SK.12).

1.13. CİMRİLİK

Toplumumuzda hoş görülmeyen insan özelliklerinden biri de cimriliktir. Atasözlerimizde cimri davranışların kişiyi daha çok zarara uğrattığından bahsedilmiştir. Öte yandan savurganlık da eleştirilen davranışlardandır. Cimrilik ile

savurganlık arasındaki dengeyi kurmak gereklidir.

Kar kuytuda para pintide eğleşir (AO.1419).

Yemeyenin malını yerler (demine hu çekerler) (üstüne bir bardak su içerler) (ÖAA.2562).

Cimrinin zararı, cömerdin harcından ziyade olur (SK.36).

Cömert demişler, malından etmişler (SK.36).

Cömert ile nekesin harcı birdir (SK.36).

Nekes, ne yer ne yedirir (SK.37).

Çingene ciğer pişirir, yemeden karnın şişirir (MY.66).

1.14. ÇALIŞKANLIK

Çalışkanlık konusunda pek çok atasözümüz vardır. Bunlarda ileride rahat etmek için önceden çalışmak gerektiği, çalışmadan kazanç elde edilemeyeceği, karşılıksız çalışmanın bile boş durmaktan faydalı olduğu ifade edilmiştir.

Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur (AO.537).

İşleyen demir ışılar (AO.1362).

Nerede hareket orada bereket (AO.1772).

Emeksiz yemek olmaz (AO.979).

Yazın başı pişenin, kışın, aşı pişer (AO.2182).

Yatanın yürüyene borcu vardır (AO.2171).

Zahirenin anbarı, sabanın ucundadır (AO.2260).

Züğürt olup düşünmekten, uyuz olup kaşınmak yeğdir (AO.2290).

Akarsu pislik tutmaz (ÖAA.155).

Cehd eyle malını etme israf, düşmana kalırsa da dosta olma muhtaç (MY.69).

Boş durma, beleş işle (SK.13).

Çalışan, kazanır (SK.13).

Çalışanı Allah, sever (SK.13).

Emek olmazsa yemek olmaz (SK.13).

Emek, yerde kalmaz (SK.13).

Gençlikte taş taşı, kocalıkta ye aşı (MY.70).

Yalvarmakla domuz darıdan çıkmaz (MY.71).

1.15. DANIŞMA

Atasözlerimizde çok sık tekrar edilen ve tavsiye edilen konulardan biri de danışmadır. İnsanın kendi fikrini en doğrusu bilerek iş yapması yanlış bir yol olarak nitelenmiş ve görüş almanın önemi, sağlayacağı kolaylıklar değişik şekillerde dile getirilmiştir.

Adam sormakla âlim olur (OA.87).

Bilmemek ayıp değil öğrenmemek (sormamak) ayıp (OA.617).

Bin bilersen, bir bilene sor (AO.620).

Danışan dağı aşmış, danışmayan düz ovada yolu şaşmış (AO.778).

Sora sora Bağdat bulunur (AO.1944).

Akıl akıldan üstündür (ÖAA.164).

Bir görüş, bir kör biliş (ÖAA.635).

Soran yanılmamış (yorulmamış) (ÖAA.2290).

Bir senden büyüğü, bir senden küçüğü dinle (SK.14).

Her tarladan bir tahıl, her adamdan bir akıl al (SK.14).

Kendinden büyüğüne danışmayınca iş görme (SK.14).

Meşveretsiz yapılan işten hayır gelmez (SK.14).

1.16. DAVET

Davet konusundaki atasözlerinin tamamında davete icabet etmek gerektiği, davet edilmeyen yere gitmenin yanlış olduğu vurgulanmıştır.

Çağrılmayan yere kedi ile köpek gider (AO.727).

Çağrıldığın yere git, ar eyleme; çağrılmadığın yere gidip yerini dar eyleme (ÖAA.761).

Çağrılmayan yere çörekçi ile börekçi gider (ÖAA.762).

Davetsiz gelen (giden) döşeksiz oturur (ÖAA.856).

Davete icabet lâzım (SK.26).

Çağrılan yerde arınma, çağrılmayan yerde görünme (SK.25).

Çağrıldığıın yere aş ol, çağrılmadığıın yere taş ol (SK.25).

1.17. DELİ

Delilik konusundaki atasözlerinin içeriğinde delinin halleri, deli ile uğraşmanın zorluğu ve bu uğraşların sonuç vermemesi yer almaktadır.

Deli arlanmaz, soyu soppu arlanır (AO.801)

Deli ile çıkma yola, başa gelir türlü bela (AO.807).

Deliye göre her gün bayram (AO.814).

Halının tozu tükenir, delinin sözü tükenmez (AO.1167).

Karaya sabun, deliye öğüt neylesin (AO.1433).

Küçük deli, büyük deli, beşikteki başını sallar (AO.1670).

Yok (boş) yere gülene deli derler (OA.2231).

Deli deli akarı, bura bura tıkarlar (ÖAA.872).

Deli deliden hoşlanır, imam ölüden (ÖAA.873).

Körden gözlü, topaldan ayaklı, deliden deli (doğar) (ÖAA.1888).

Ölüsü olan bir gün ağlar; delisi olan her gün ağlar (ÖAA.2132).

Bir deli, bir kuyuya bir taş atmış kırk akıllı çıkaramamış (SK.64).

Deli ile devletli, ikisi de bildiğini işler (SK.64).

Deli ile helva yemekten, uslu ile savaş yeğdir (SK.64).

Deliye bal tattırılmışlar, çarşıda katran bırakmamış (SK.64).

1.18. DERT

Günümüzün de en önemli problemlerinden olan stresin meydana getirdiği olumsuzluklar atalarımız tarafından yüzyıllar önce dile getirilmiştir. Herkesin kendine göre derdinin olduğu, gamın insanı içten içe yıktığı, dertlilerin içlerini dökmeleri gerektiği atasözlerimizde hatırlatılmıştır.

Ağacı kurt, insanı dert yer (AO.114).

Derdin yoksa söylen, borcun yoksa evlen (AO.824).

Duvarı nem yıkar, insanı gam yıkar (AO.894).

Her başın bir derdi var, değirmencinininki su (AO.1207).

Allah sevdiğine dert verir (ÖAA.247).
Borç uzayınca kalır, dert uzayınca alır (ÖAA.658).
Büyük başın derdi büyük olur (ÖAA.727).
Dertsiz baş, bostan korkuluğunda (ÖAA.914).
Evladın mı var, derdin var (ÖAA.1201).
Mart ayı, dert ayı (ÖAA.1984).
Gam, gam getirir (SK.37).
Derdini saklayan derman bulamaz (SK.64).
Dertsiz kul olmaz (SK.64).
Dertli, deliden çok söyler (SK.64).
Dert ağlatır, aşk söyletir (SK.64).

1.19. DÜŞMAN

Atasözlerimizde düşman kavramı genellikle dost kavramı ile beraber ele alınmış verilmek istenen, dost düşman karşılaştırması içerisinde verilmiştir.

Dost başa, düşman ayağa (AO.879).
Düşman düşmana gazel okumaz (AO.910).
İlim, sahibine dost; mal, sahibine düşman kazandırır (AO.1322).
İnsan malı bir dost için kazanır, bir de düşman (AO.1336).
Su uyur, düşman uyumaz (AO.1968).
Borç vermekle, düşman vurmakla (ÖAA.686).
Cahilin dostluğundan, âlimin düşmanlığı yeğdir (ÖAA.730).
Domuz derisi(-inden) post olmaz, eski düşman dost olmaz (ÖAA.986).
Dost için ölmeli, düşman için dirilmeli (ÖAA.996).
Verip (de) pişman olmaktan, vermeyip (de) düşman olmak yeğdir (ÖAA.2486).
Düşmanın karınca ise de hor bakma (ÖAA.1040).
Kazanırsan (sen) dost kazan, düşmanı anan da doğurur (ÖAA.1733).
Dost, bin ise azdır; düşman bir ise çoktur (SK.26).
Benden irak olan düşman, bin yıl yaşasın (SK.26).
Düşmansız adam olmaz (SK.26).

Düşmana sahip çıkan, düşmandır (SK.26).

Düşmandan merhamet umulmaz (SK.26).

Hasım hasmı ateşe atar, dost başta tutar (SK.26).

1.20. DOĞRULUK

Atalarımız kendilerinden sonraki kuşaklara doğruluğun sarsılmaz bir direk olduğunu, doğruluğa dayananların asla yıkılmayacağını, doğruları söylemenin bazen başkalarına rahatsızlık verse de doğruluktan şaşmamak gerektiğini öğütlemişlerdir.

Doğru bilinmeyince eğri bilinmez (AO.865).

Doğru sarsılır amma yıkılmaz (AO.866).

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar (AO.867).

Doğru söyleyenin tepesi delik olur (AO.868).

Doğru söz acıdır (AO.869).

Doğru söze akan sular durur (AO.870).

Doğruluk hak kapısıdır (AO.871).

Doğruluk minarede kalmış onun da içi eğri (AO.872).

Eğri otur, doğru söyle (AO. 928).

Baca eğri de olsa duman doğru çıkar (ÖAA.482).

Doğrunun yardımcısı Allah'tır (SK.14).

1.21. EMANET

Bu konudaki atasözlerimizde emanetin her an başına bir şeyin geleceğinden, emanetin hassaslığından ve emanete sadakatten bahsedilmektedir.

Emanet eşeğin yuları gevşek olur (AO.972).

Emanet hayvanın kuskunu yokuşta kopar (AO.973).

Emanete hıyanet olmaz (AO.974).

Kediye ciğer emanet edilmez (AO.1493).

Emanet ata binen tez iner (SK.15).

Emanetin bağı yufka olur (MY.223).

1.22. EVLİLİK

Aile ne kadar sağlam, düzenli, sürekli olursa millet ve devlet de o derece sağlam, düzenli ve sürekli olacaktır. Toplumun temel taşı olan aile kurumunun oluşumunda dikkat edilmesi gerekenler çok sayıda atasözünde çok farklı noktalardan dile getirilmiştir.

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al (AO.317).

Bez alırsan Musul'dan, kız alırsan asilden (AO.610).

Davul dengi dengine çalar (AO.793).

Erken kalkan yol alır erken evlenen döl alır (AO.995).

Elin öğdüğünü el alır, ananın babanın öğdüğü evde kalır (AO.969).

Evlenenle ev yapanın Allah yardımcısı olur (AO.1044).

Evlennesi bir alaca kuş, geçinmesi bora ile kış (AO.1045).

Alacak kız ay görünür, evleri saray (ÖAA.203).

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu (ÖAA.799).

Bir kızı bin kişi ister (de) bir kişi alır (ÖAA.647).

Derdin yoksa söylen, borcun yoksa evlen (ÖAA.902).

Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma (ÖAA.1126).

Ev alanla evlenene Allah yardım eder (ÖAA.1192).

Gelini ata bindirmişler, "ya nasip" demiş (ÖAA.1251).

Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir (ÖAA.1849).

Sabahtan karnını doyuran, küçükken evlenen aldanmamış (ÖAA.2188).

Tarlayı düz al, kadını kız al (ÖAA.2367).

Senden alçaktan kız al, senden uluya kız verme (SK.15).

Arpayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden (MY.113).

Dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz (MY.114).

Var adamın gencine, her gün gönlün incine; var adamın kartına, çık göksünün tahtına (MY.121).

Ya okuyup hoca ya zengin kıza koca olmalı (MY.121).

1.23. GENÇLİK VE İHTİYARLIK

Türk insanı gençlik ve ihtiyarlığı karşılaştırarak gençliğin kıymetini vurgulamıştır. Gençken gençliğin kıymetinin bilinmediği ifade edilmiştir. Gençlik ve ihtiyarlık sağlık bakımından da karşılaştırılmıştır. Gençken ihtiyarlık için birikim yapmanın gerekliliği vurgulanmıştır.

Gençliğin kıymeti bilinse, kocalığın şikâyeti az olur (AO.1094).

Gençliğin kıymeti kocalıkta bilinir (AO.1095).

Gençliğin lezzeti dinçlik (AO.1096).

Gençlik uçar kuştur, ihtiyarlık nâçar ıştır (AO.1097).

Gençlikte ölüm, kocalıkta yoksulluk güçtür (AO.1098).

Gençlikte para kazan, kocalıkta kur kazan (AO.1099).

Gençlikten kocalığa sağlık saklamalı (AO.1100).

Dünya gençten gence, dinçten dince (ÖAA.1026).

Gençlikte ölüm, kocalıkta açlık güç (SK.17).

Gençlikte taş taşı, kocalıkta ye aş (SK.17).

1.24. GEZME

Atasözlerimizde gezme, iş yapmama anlamında kullanılmıştır. Bu sebeple çok gezmek hoş görülmemiş ve çok gezmenin getirdiği kötü sonuçlar hatırlatılmıştır.

Az verip gezdirme, çok verip azdırma (AO.509).

Boş gezmekten aylak işlemek yeğdir (AO.683).

Erkek kuş gezer havai havai, dişi kuş yapar yuvayı (AO.993).

Gezen ayağa taş değer (AO.1103).

Gezen kurt aç kalmaz (AO. 1104).

Çok gezen ayağa bok bulaşır (ÖAA.814).

Çok yaşayan (okuyan) bilmez, çok gezen bilir (ÖAA.825).

Her gün gezen kırdan, bir gün uğrar kurda (ÖAA.1410).

Topalla gezen, aksamak öğrenir (ÖAA.2427).

Çok gezen, çok bilir (SK.66).

Gezenin karnı şişer, oturanın başı (SK.66).

Gezmekten hevesini alsa deli alır (SK.66).

1.25. GİYİM

Çelişkili atasözlerimizin yer aldığı konulardan biri de giyimdir. Bazı atasözlerimizde giyimin önemine, insana kattığı değere vurgu yapılırken bazı atasözlerimizde giyimin önemsizliğine, önemli olanın kişilik olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu iki bakış açısı da yerine göre doğrudur.

Aba vakti yaba, yaba vakti aba (AO.1).

Akça akıl öğretir, don yürüyüş (AO.181).

Al giyen aldanmaz (AO.218).

Al giyen alınır, mor giyen salınır (AO.219).

Çocuğun yediği helal, giydiği haram (AO.757).

Eşeğe altın semer vursalar eşek yine eşektir (AO.1004).

Güzellik ondur, dokuzu dondur (AO.1154).

Küheylan at, çul içinde de belli olur (AO.1671).

Kürk ile börk ile adam olunmaz (AO.1674).

Çul içinde aslan yatar (ÖAA.833).

At binene, kürk giyene yakışır (MY.133).

Dervişlik olaydı tac ile hırka ben de alırdım otuza kırka (MY.133).

Esmere al bağla karşısına geç ağla (MY.133).

1.26. GÖÇ

Göçebelik, tarihimizde ve kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde de göçebe şekilde yaşayan topluluklarımız vardır. Atalarımız göç yolu ile Orta Asya'dan dünyanın farklı bölgelerine dağılmıştır. Hareketli bir millet olarak, yaşantımızda göç sık karşılaşılan bir olaydır. Ancak sık karşılaşılan bir olay olsa da göç etmenin de belli zorlukları vardır.

Akşam oldu kon, sabah oldu göç (AO.212).

Eken biçer, konan göçer (AO.930).

Göç dönüşü topal eşek öne geçer (ÖAA.1265).

Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat (ÖAA.2561).

Göçün dönüşü, aksak ite yarar (SK.66).

Göçülen yurdun kadri, konulan yurttta bilinir (SK.66).

Göçerim diye eksiğini dağıtma (SK.66).

Güç ile göçen tutulmaz (SK.66).

İki göç, bir bozgun yerini tutar (SK.66).

Üç göç, bir yangın yerini tutar (SK.66).

1.27. GÖNÜL

Maddiyattan çok manevi değerlere önem veren bir millet olmamızdan dolayı atasözlerinde insanın duygusal varlığı hep ön planda tutulmuştur. İnsanın duygusal yönü gönül kelimesi ile ifade edilmiştir. Gönülün hassaslığı, gönül kırmanın kötülüğü, gönül meselelerinin karmaşıklığı çok sayıda atasözümüzde dile getirilmiştir. Bu konuda dile getirilen bir başka düşünce ise insanın yaşı ilerlese de gönülün arzularından vazgeçmemesidir.

Gönülün yazı var, kışı var (AO.1111).

Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz (AO.1112).

Gönül ferman dinlemez (AO.1113).

Gönül kimi severse güzel odur (AO.1114).

Gönül kocamaz (AO.1115).

Gönül var otluğa konar, gönül var çöplüğe (AO.1116).

Gönülden gönüle yol vardır (AO.1117).

Ayağını sıcak tut, başını serin; gönülünü ferah tut, düşünme derin (AO.432).

Çobanın gönlü olursa (olunca) tekeden yağ (süt) çıkarır (ÖAA.800).

Deniz dalgasız olmaz, gönül sevdasız olmaz (ÖAA.894).

Er gönüllü ibrişim, dolaşırsa açılmaz (ÖAA.1127).

Evladı (oğlumu) ben doğurdum, ama gönülünü ben doğurmadım (ÖAA.1200).

Gözden irak (uzak) olan gönülden de irak (uzak) olur (ÖAA.1299).

Göz görür, gönül ister (çeker) (ÖAA.1303).

Gönül bilen, hicran bilir (SK.67).

Gönül çocuğa benzer, gördüğünü durmayıp ister (SK.67).

Gönül dostunu bilir (SK.67).

Gönül yapmak, arş yapmaktır (SK.67).

Gönül yıkan Tanrıya ermez (SK.67).

İki gönül bir olunca samanlık seyran olur (SK.67).

1.28. GÖRGÜSÜZLÜK

Toplumumuzda da atasözlerimizde de sosyal seviyesi ne olursa olsun görgüsüz insanlar ayıplanmıştır. Atasözlerinde görgüsüz ve kaba davranışlar ve bu davranışlarda bulunanlar tasvir edilmiştir.

Arlı (akıllı) babanın arsız (akılsız) evladı (AO.352).

Edebi edepsizden öğren (AO.921).

Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler (ÖAA.1292).

Arsızın yüzüne tükürmüşler, “yağmur yağıyor” demiş (ÖAA.343).

Arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır (ÖAA.344).

Sonradan imam olanın camiye sığmaz sesi; sonradan kadın olanın hamama sığmaz tası (ÖAA.2289).

1.29. GÜZELLİK

Bir bölüm atasözümüzde güzellik her ne kadar yüceltilse de bir o kadar atasözümüzde de güzelliğe kıymet vermemek, iyi huy ve akıllılığa bakmak tavsiye edilmiştir.

Ağaç ucuna yel değer, güzel kişiye söz değer (AO.106).

Güzele bakmak sevaptır (AO.1149).

Güzele ne yakışmaz (AO.1150).

Güzeli herkes sever (AO.1151).

Güzelin talihi çirkin olur (AO.1152).

Güzellik ondur, dokuzu dondur (AO.1153).

Bir dirhem et bin ayıp örter (ÖAA.621).

Rağbet güzel ile zenginedir (ÖAA.2172).

Gönül kimi severse güzel odur (ÖAA.1282).

Güzellik ekmeğe; sürülüp yenmez (SK.18).

Güzelliğe kapılma, huya bak (SK.18).

Güzelliğe kırk günde doyulur, iyi huya kırk yılda doyulmaz (SK.18).

Rezaletle gelen kârdan güzellikle olan zarar yeğdir (SK.18).

Güzel, ayıpsız olmaz (SK.18).

Güzel, göz için; akıllı, gönül için (SK.18).

1.30. GURBET

Gurbette yaşamamanın zorluğu türkülerimizde, şiirlerimizde, hikâyelerimizde olduğu gibi atasözlerimizde de dile getirilmiştir.

Gurbet, adı bet (AO.1135).

Gurbette öğünmek, hamamda türkü söylemeye benzer (AO.1136).

Gurbette taşa yaslanmayan evindeki hasırın kıymetini bilmez (AO.1137).

Gurbet, adamı terbiye eder (SK.67).

Gurbette geçen ömür, ömür değildir (SK.67).

Gurbette gezen çok şey öğrenir (SK.67).

1.31. HADDİNİN BİLME VE ÖLÇÜLÜLÜK

Hayatın her alanında ölçülü olmak her durumda haddini bilme insan için önemli bir meziyettir. Atalarımız ölçülü olmanın ve kendini bilmenin önemine sık sık dikkat çekmişlerdir.

Ayağını yorganına göre uzat (AO.488).

Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını (AO.990).

Haddini bilmeyene bildirirler (AO.1158).

Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır (ÖAA.212).

Çoğu zarar, azı karar (ÖAA.810).

Yağmur yağsa kış değil mi? Kişi halini bilse hoş değil mi (ÖAA.2502)?

Eşeğine bakmaz da Hasan Dağı'na oduna gider (SK.15).

Haddini bilmeyene haddini bildirmek, öksüze kaftan giydirmek gibidir (SK.15).

Haline göre halı doku (SK.15).

1.32. HATIR

Milletimiz insanın manevi yönünü maddi yönünden daha çok önemsemiştir. İnsan ilişkilerinde hatır saymanın önemi değişik şekillerde ifade edilmiştir.

Adam adamdan korkmaz, (utanır) hatır sayar (AO.79).

Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır (AO.649).

Hatır için çiğ tavuk bile yenir (AO.1190).

Hatıra çok bakan, sonunda yere bakar (AO.1191).

Gönül, bir sırça saraydır, kırılıp yapılamaz (AO.1112).

Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yatır (ÖAA.639).

Bir selam bin hatır yapar (ÖAA.656).

İte vurmazlar (hoş demezler) sahibinin hatırı var diye (ÖAA.1590).

Hatır için kavuk sallama (SK.16).

Beni sayanın kuluyum, saymayanın sultanı (SK.16).

1.33. HIRSIZ

Atasözlerimizde, hırsızlık gibi kötü bir alışkanlığın küçük ve masum görünen şeylerden başlayacağı hatırlatılmıştır. Hırsıza karşı önlem almanın zorluğu dile getirilmiştir.

Hırsız evden olursa bulunması müşkül olur (AO.1271).

Hırsıza beylerin borcu var (AO.1272).

Hırsıza kilit olmaz (AO.1273).

Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten (AO.1274).

Üzüm hırsızı güzün belli olur (AO.2089).

Aç bırakma (koyma) hırsız edersin, çok söyleme arsız (yüzsüz) edersin (ÖAA.33).

Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır (ÖAA.2361).

Yavuz hırsız ev sahibini bastırır (ÖAA.2546).

Hırsız, hırsıza yoldaştır (SK.38).

Hırsıza ip, mücrime zindan gerek (SK.38).

Hırsızlık, bir yumurtadan başlar (SK.38).

Hırsız, anahtar istemez (SK.38).

1.34. HİLE

Hile ile ilgili atasözlerinde hileli iş yapmanın yanlışlığı ve hileli iş yapanların mutlaka bunun cezasını çecekleri bildirilmiştir.

Aldatayım diyen, aldanır (AO.233).

Hile ile iş gören, mihnet ile can verir (AO.1279).

Avcı ne kadar al (hile) bilse, ayı o kadar yol bilir (ÖAA.423).

Hilekârdan yumurta alan, içinde sarısını bulamaz (ÖAA.1475).

Al ile aslan tutulur, güç ile köstebek tutulmaz (SK.38).

Hileli pazar, mideyi bozar (SK.39).

Hilekâr, dokuz ocak yıkmayınca bir ocak yapamaz (SK.39).

Hilekârın gözü yaşlı olur (SK.39).

1.35. HUY

Huy konusunda pek çok atasözümüz vardır. Bu atasözlerinin çoğu günümüzde de çok kullanılan atasözlerindendir. Bunlarda huyu terk etmenin zorluğu, huyun başkalarına geçmesi, iyi huyun güzelliği gibi konular dile getirilmiştir.

Boyuma göre boy buldum, huyuma göre huy bulamadım (AO.688).

Güzelliğe kırk günde doyulur, iyi huya kırk yılda doyulmaz (AO.1115).

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır (AO.1239).

Huylu huyundan vazgeçmez (AO.1286).

Komşu komşudan huy kapar, ayranına su katar (AO.1572).

Sütle giren huy, canla çıkar (AO.1976).

Bıçağı kestiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyu (ÖAA.589).

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden) (ÖAA.1790).

Kurt köyünü (tüyünü) değiştirir, huyunu değiştirmez (ÖAA.1930).

Yumuşak huylu atın çiftesi pek olur (ÖAA.2617).

Can çıkar, huy çıkmaz (SK.16).

Güzelliğe kapılma, huya bak (SK.16).

Huy canın altındadır (SK.17).

Huyun bilmediğin davarın ardına dolanma (SK.17).

Huysuzu kapına bastırma (SK.17).

Herkes kendi huyunu beğenir (SK.17).

İnsanın soyu bir, huyu bindir (SK.17).

Soydur çeker, huydur geçer (SK.17).

Tıynetî pak olandan keder gelmez (SK.17).

1.36. İFTİRA

Toplumda başarılı insanlara iftira atılır. Atılan iftiralar insanlar üzerinde kötü izler bırakır. İftira kötülük yapmanın en kolay yoludur. İftiraya inananlar zarara uğrarlar.

Al elmaya taş atan çok olur (AO.217).

Adamın adı çıkacağına canı çıksın (ÖAA.80).

El ağzına bakan, karısını tez boşar (Ele uyan eşini boşar.) (ÖAA.1068).

Elin ağzı torba değil ki (çekip) büzesin (ÖAA.1094).

Kedi uzanamadığı (yetişemediği) ciğere, pis (murdar)der (ÖAA.1758).

Köpek sürünmekle etek kesilmez (MY.163).

1.37. İYİLİK

Atasözlerimizde iyiliğin karşılıklı olduğu, kötülüğe iyilikle karşılık vermenin erdemi, iyiliğin iyilik getireceği ifade edilmiştir.

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı (AO.1383).

İyi insan çok yaşamaz (AO.1385).

İyilik eden iyilik bulur (AO.1386).

İyilik et, denize at, balık bilmezse Hâlik bilir (AO.1387).

İyilik iki baştan olur (AO.1388).

İyilik gariptir, sahibini kimse tanımaz (SK.18).

İyi ile konuşan mis, kötü ile konuşan is kokar (SK.19).

1.38. İYİLİĞE KÖTÜLÜK

Her ne kadar iyilik yapmanın fazileti, iyiliğin iyilik getireceği ifade edilse de iyiliğin bilinmemesi ve iyiliğe kötülükle karşılık verilmesi de hayatın bir gerçeğidir. Bu gerçeğe de atasözlerimizde ayna tutulmuştur.

Besle kargayı, oysun gözünü (AO.600).

İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı (AO.1384).

Besledik, büyüttük danayı; şimdi tanımaz oldu anayı (AO.601).

İyiliğe “nereye gidiyorsun” demişler, “kötülüğe” demiş (ÖAA.1620).

İyiliğe kemlik olagelmiş, ola gider (SK.39).

1.39. KANAAT

Atasözlerimizde kanaatkârlık vurgulanmış, kanaatsizliğin insanı zarara uğratacağı belirtilmiştir. Aza kanaat etmeyenlerin çoğu hiç bulamayacağı ifade edilmiştir.

Az olsun öz olsun (AO.503).

Az olup uz olsun, çok olup yavuz olacağına (AO.504).

Az verip gezdirme, çok verip azdırma (AO.509).

Her çok azdan olur (AO.1210).

Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz (ÖAA.454).

Az kaz, uz kaz, boyunca kaz (ÖAA.464).

Deve boynuz ararken kulaktan olmuş (ÖAA.926).

Deveyi yardan uçuran (atan) bir tutam ottur (ÖAA.937).

Kanaat servettir (SK.19).

Kanaat, tükenmez hazinedir (SK.19).

Horoz ölür gözü çöplükte kalır (MY.4).

1.40. KİBİR

Kibir hem dini açıdan hem geleneklerimiz açısından hoş görülmemen özelliklerden biridir. Buna karşılık tevazu öğütlenmiştir. Alçakgönüllülüğün insanı daha yücelteceği atasözlerinde ifade edilmiştir.

Ağaç, meyvesi olunca başını aşağı salar (ÖAA.100).
Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar (ÖAA.210).
Başak büyüdüğü boynunu eğer (ÖAA.531).
Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı (ÖAA.2547).
Benlik şeytana yakışır (SK.35).
Kibrin hasmı Allah'tır (SK.35).
Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var (SK.35).
Mağrur olup deme yoktur ben gibi, bir muhalif rüzgâr eser, savurur harman gibi (SK.35).

1.41. KİN

Bu konudaki az sayıda atasözümüzde kin tutmanın dini açıdan da yanlış olduğu ve kinin kolay kolay geçmeyeceği ifade edilmiştir.

Gün geçer, kin geçmez (AO.1142).
Din tutan kin tutmaz (MY.211).

1.42. KÜSKÜNLÜK

Küsmeye ile ilgili bunun uzun sürmeyeceği barışılacağı, kişinin sevdiğilerine küseceği, küsülen kişinin bunu umursamayabileceği, küsenin kendini yıpratacağı düşünceleri dile getirilmiştir.

Küsen barışır, ölen toprağa karışır (AO.1678).
Küstüğün dağın odununu kesme (AO.1679).
Dilenci küsmüş, kısmetini kesmiş (ÖAA.955).
Gönül ummadığı yere küser (ÖAA.1285).
Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış (ÖAA.2385).
Dargınlık, yorgunluk (SK.37).
Ağa darılırsa Arap yer dayağı, Arap darılırsa yine Arap yer dayağı (MY.225).

1.43. ÖFKE

Öfke açık bir şekilde uzak durulması gereken duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öfkenin yalnızca zarar getireceği ifade edilmiştir.

Öfke, baldan tatlıdır (AO.1804).

Öfkeyle kalkan zararlar oturur (AO.1805).

Keskin sirke kabına (küpüne) zarar(-dır) (ÖAA.1784).

Gâvura kızıp oruç yenmez (MY.225).

Öfke gelir göz kızartır, öfke gider yüz kızartır (MY.226).

Öfkeli dilencinin torbası boş kalır (MY.226).

1.44. ÖĞÜT

Atasözleri çoğunlukla öğüt amacıyla söylenmiş sözlerdir. Öğüt dinlemenin faydaları, her olaydan bir öğüt çıkarmak gerektiği bu konudaki genel düşüncelerdir.

Her zararda bir hayır vardır (Her ziyan bir öğüttür.) (AO.1243).

Karaya sabun, deliye öğüt neylesin (OA.1433).

Sana vereyim bir öğüt: Kendi ununu kendin öğüt (AO.1889).

Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever (ÖAA.326).

Bir musibet (felaket) bin nasihatten yeğdir (ÖAA.653).

Nasihat istersen tembele iş buyur (ÖAA.2040).

Araba devrilince yol gösteren çok olur (MY.226).

Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır (MY.228).

1.45. ÖKSÜZ

Annesini kaybedenler için kullanılan bir sözcüktür. Atasözlerimizde anneyi kaybetmek babayı kaybetmekten daha ağır bir durum olarak görülmektedir. Bu konuda öksüzlüğün zorluğu, öksüzün ezilmesi, işlerinin ters gitmesi ve mutlu olamayacağı düşünceleri öne çıkmaktadır.

Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay (AO.227).

Öksüz çocuk, göbeğini kendi keser (AO.1807).

Öksüz güler mi meğer yanula (AO.1808).
Öksüz hırsızlığa çıkarırsa ay ilk akşamdan doğar (AO.1809).
Öksüze acıyan çok amma ekmek veren yok (AO.1810).
Öksüzün boynu bükük olur (AO.1812).
Öksüzün karnı doymaz (AO.1813).
Öksüzün karnına vurmuşlar, vay arkam demiş (AO.1814).
Öksüz kuzu, toklu olmaz (SK.69).

1.46. ÖLÜM

Dünya hayatının sonu olan ölümün, ister az yaşansın ister çok yaşansın herkesin başına geleceği ifade edilmiştir. Günlük hayatta ölümün hep hatırlanması öğütlenmiştir. Ölümün sebeplerinin değişkenliği ama ölümün değişmezliği vurgulanmıştır.

Az yaşa çok yaşa, akıbet gelir başa (AO.510).
Ecel geldi cihana baş ağrısı bahane (AO.918).
Ecele çare olmaz (AO.919).
Ölüm hak, miras helâl (AO.1821).
Ölümü gören hastalığa razı olur (AO.1823).
Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin (AO.1824).
Adama dayanma ölür, ağaca dayanma kurur (ÖAA.74).
At ölür meydan (nalı) kalır. Yiğit ölür şan (namı) kalır (ÖAA.413).
Babamın (anamın) öleceğini bilseydim, kulağı dolu dariya satardım (ÖAA.477).
Çengi ölüsü çalgı (daire, tef) ile kalkar (ÖAA.775).
Dünya ölümlü, gün akşamlı (ÖAA.1031).
Eşegin ölümü köpeğe düğündür (ÖAA.1163).
Kabahat (suç) öldüründe değil, ölendedir (ÖAA.1627).
Kel ölür, sırma saçlı olur; kör ölür, badem gözlü olur (ÖAA.1772).
Ölenle (birlikte) ölinmez (ÖAA.2116).
Ben ne zaman ölürsem kıyamet o zaman kopar (SK.43).
Ölen ardınca kimse ölmedi (SK.43).

Ölenle kim ölmüş, herkes sırasını bekler (SK.43).

Ölüsü olan bir gün ağlar, delisi olan her gün ağlar (SK.44).

1.47. SABIR

Tüm kültürlerde sabırlı olmanın faydaları dile getirilmiştir. Sabırla ilgili pek çok atasözümüz vardır.

Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas (AO.1864).

Sabreden derviş, muradına ermiş (AO.1865).

Sabreyle işine, hayır gelsin başına (AO.1866).

Sabrın sonu selâmettir (AO.1867).

Allah sabırlı kulunu sever (ÖAA.245).

Tekkeyi bekleyen çorbayı içer (ÖAA.2397).

Sabır selâmettir, ivmek melâmet (SK.20).

Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır (SK.20).

Sabrın dibi sarı altın (MY.236).

1.48. SAĞLIK

Atasözlerinde ele alınan konulardan biri de sağlıktır. Bu konuda; sağlığın en büyük varlık olduğu, sağlığı korumanın gerekliliği, sağlığı korumanın yolları vurgulanmıştır.

Başın sağlığı dünya varlığı (AO.582).

Her işin başı sağlık (AO.1220).

Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur (AO.1880).

Sağlık varlıktan yeğdir (AO.1881).

Ayağını sıcak tut, başını serin; gönlünü ferah tut, düşünme derin (ÖAA.423).

Güneş girmeyen eve doktor girer (ÖAA.1321).

Kan kusana altın leğenin ne faydası var (ÖAA.1661).

Dünya gençten gence, dinçten dince (SK.23).

Sıhhati ihlâl, devadan kolaydır (SK.23).

Sağlam baş, yastık istemez (SK.23).

Hastaya bakmaktan hasta olmak yeğdir (SK.23).

1.49. SIR SAKLAMA

Atasözlerimizde sır saklamanın zorluğu, sırrın dostlara söylemekle yayılacağı ifade edilmiştir.

Sırrını açma dostuna, o da söyler dostuna (AO.1925).

Sırrını düşmanın bilmesin dersin, dosta da açma (SK.20).

Sırdaş aramak, sırrını yaymak içindir (SK.20).

Her gördüğünü dost sanıp sırrını söyleme (SK.20).

1.50. TECRÜBE

En iyi öğrenme yolu yaparak yaşayarak öğrenmedir. İnsan yaşadıklarından edindiği tecrübelerle olgunlaşır. Bu durum atasözlerimizde açık olarak dile getirilmiştir. Zaten atasözlerimiz edinilen tecrübelerin sonucunu dile getiren bir türdür.

Hekim kim? Başına gelen (AO.1199).

Her düşünüş, bir öğreniş (AO.1213).

Her zararda bir hayır vardır (AO.1243).

Bakmakla öğrenilse köpek kasap olurdu (AO.1925).

Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer (AO.1978).

Adam (insan) yanıla yanıla, pehlivan yenile yenile (ÖAA.90).

Değirmende doğan sıçan gök gürültüsünden korkmaz (ÖAA.863).

El yumruğu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı (bozdoğan, kantar) sanır (ÖAA.1111).

Kocamış tilki faka basmaz (SK.20).

Keskin bıçak olmak için çok çekiç yemek gerek (SK.20).

Aldanan kazanır (SK.20).

Bin nasihatten bir musibet iyidir (SK.20).

Eski kurt, yolunu şaşırılmaz (SK.20).

Eşek, çamura bir defa çöker (SK.20).

1.51. TEDBİR

Çok sayıda atasözünde tedbirli olma tavsiye edilmiştir. İhtiyatlı davranmanın her zaman faydalı olduğu hatırlatılmıştır. Atalarımız bizden kendimizi en kötü ihtimale göre ayarlamamızı istemektedir. Tüm tedbirleri aldıktan sonra kadere boyun eğme öğütlenmektedir.

Bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır, bir at bir er kurtarır, bir er bir memleket kurtarır (AO.658).

Eşeği berk bağla komşuyu hırsız etme (AO.1008).

Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer (AO.1978).

İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına (ÖAA.1575).

Köpeğe dalanmaktan çalıyı dolanmak yeğdir (ÖAA.1871).

Kurda konuk (komşu) giden, köpeğini yanında götürür (ÖAA.1923).

Tedbirde kusur eden, takdire mahana bulur (SK.21).

Dar günde bol, bol günde dar gezmeli (SK.21).

Dostunu öğerken, yerecek yer de bırak (SK.21).

Eşeğini bağla, sonra Tanrı 'ya ısmarla (SK.21).

Heybende bulunsun da varsın ham bulunsun (SK.21).

Yazın azıksız, kışın yağmurluksuz yola çıkma (SK.21).

Bin ölçüp bir biçmeli (MY.262).

Dibini görmediğin çaydan geçme (MY.262).

1.52. TEMBELLİK

Tembel ve üşengeç insanlar hep ayıplanmıştır. Atasözlerimizde de tembel insanların halleri tasvir edilmiştir.

Tembel, ceviz yemek ister, kabuğunu kırmağa üşenir (AO.2030).

Tembele iş buyur ki, sana akıl öğretsin (AO.2031).

Tembele kapıyı ört demişler, yel eser örter demiş (AO.2032).

Erinenin oğlu kızı olmamış (ÖAA.1130).

Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp (ÖAA.1208).

Gâvurun tembeli keşiş, Müslüman 'ın tembeli derviş olur (ÖAA.1231).

Yazın gölge hoş, kışın çuval boş (ÖAA.2550).

Allah boş duranı sevmez (MY.266).

Erinenin eşeğini kurt yemiş (MY.267)

1.53. UTANÇ

Utanma önemli ve gerekli bir meziyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Utanma edebin bir parçası olarak görülmektedir. Bunun yanında çalışma, alışveriş gibi utanılmaması gereken konularda da utangaçlığın yanlış olduğu belirtilmiştir.

Ar eden kâr etmez (AO.256).

Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor demiş (AO.367).

Öğrenmeye ar olmaz (AO.1806).

Tencere tencereye yüzün kara demiş, çömlek utancından yere geçmiş (AO.2034).

Adam adamdan korkmaz, utanır (hatır sayar) (ÖAA.69).

Ağız yer yüz utanır (ÖAA.124).

Köpeği dövmeli ama sahibinden utanmalı (ÖAA.1873).

Utananın oğlu, kızı olmamış (ÖAA.2450).

Utanma pazar, dostluğu (mideyi) bozar (ÖAA.2451).

Varını veren utanmamış (ÖAA.1274).

Yüz yüzden utanır (ÖAA.2634).

Ar çekmekten bar çekmek evlâdır (SK.11).

Ar gözden, kâr yüzden belli olur (SK.11).

Arsıza öğüt, kâr etmez (SK.11).

Kişi ettiğinden arlanır (SK.11).

Avradı ar zapt eder, er zapt etmez (MY.278).

Allah'tan korkmayandan, kuldan utanmayandan kork (MY.278).

Hayâ imandandır (MY.288).

1.54. ÜMİT

Ümit, insanı hayata bağlayan, yaşamını verimli şekilde sürdürmesini sağlayan en önemli duygulardan biridir. Ümidini kaybeden insanların hayatın zorluklarıyla başa çıkması çok zordur. Atasözlerimizde, en kötü anlarda bile ümit var olmak

tavsiye edilmiştir.

Çiftçinin karnını yarmışlar, kırk tane gelecek yıl çıkmış (AO.736).

Çıkmadık candan umut kesilmez (ÖAA.781).

Değirmenden gelenden poğaçaya umarlar (ÖAA.864).

Dünyayı umutla yemişler (ÖAA.1035).

Gönül ummadığı yere küser (ÖAA.1285).

İtin ahmağı baklavadan pay umar (ÖAA.1592).

Kişi umduğuna küser (ÖAA.1834).

Misafirin umduğu ev sahibine iki öğün olur (ÖAA.2020).

Ummadığın taş baş yarar (ÖAA.1445).

Umut, fakirin (garibin) ekmeğidir (ÖAA.2446).

Allah tan umut kesilmez (MY.277).

1.55. YABANCI (EL)

Yabancılık atasözlerimizde çok işlenen konulardan biridir. Yabancıya güvenmeme, yabancından fayda beklememe anlamını içeren çok sayıda atasözümüz vardır.

El ağzına bakan karısını tez boşar (AO.939).

El eli ile yılan tut, onu da yalan tut (AO.947).

El elin nesine, gülerek gider yasına (AO.949).

El için ağlayan gözden olur, yâr için dövünen dizden olur (AO.951).

El için kıyu kazan evvelâ kendi düşer (AO.952).

El için yanma nara, yak çubuğunu safanı ara (AO.953).

El ile gelen düğün bayram (AO.956).

El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu balyoz sanır (AO.962).

Elden gelen öğün olmaz o da vaktinde bulunmaz (AO.964).

Elin ağzı torba değil ki çekip büzesin (AO.965).

Elin ayıbını söyleyen seninkini de söyler (AO.967).

Atın varken yol tanı, ağan varken el tanı (ÖAA.403).

Bey mi yaman el mi yaman (ÖAA.585)?

Düğün el ile harman yel ile (ÖAA.1016).

El ağzıyla kuş tutulmaz (SK.28).
El, elin eşeğini türkü çağırarak arar (SK.28).
El, insanın halinden ne bilir (SK.28).
El kapısı hem geç, hem güç açılır (SK.28).
El oğluna güven olmaz (SK.28).
Elden vefa, zehirden şifa (SK.28).

1.56. YALAN

Yalan konusunda konuşmalarımızda sık sık başvurduğumuz işlek atasözlerimiz vardır. Bu atasözlerinde yalanın er geç ortaya çıkacağı, yalancının aslında kendini kandırdığı hatırlatılır.

Asılsız söz, sahibine yüz karası getirir (AO.371).
Yalan dinlemek, yalan söylemekten güçtür (AO.2137).
Yalan ile iman bir yerde durmaz (AO.2138).
Yalancı kim? İştittiğini söyleyen (AO.2141).
Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış (AO.2142).
Yalancının mumu yatsıya kadar yanar (AO.2143).
Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz (ÖAA.313).
Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar (olur) (ÖAA.328).
Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz (ÖAA.821).
Dünya tükenir, yalan tükenmez (ÖAA.1033).
Yalancının yalanı tükenmez (SK.41).
Yalancının ipi kısa olur (SK.41).
Yalanı söylemeli amma, kubbesiz bırakmamalı (SK.40).
Yalancının gemisi yürümez (SK.40).

1.57. YİĞİTLİK

Hayvancılık, avcılık ve tarımın önemli yer tuttuğu bir toplumuz. Atalarımız büyük devletler kurmuşlar, topraklarını korumuşlar, yeni topraklar fethetmişler. Bu

şekilde yaşayan bir milletin yiğitliği yüceltmesi, atasözlerinde yiğitliğin çokça yer alması doğaldır. Bu atasözlerinde yiğitliğin at ile beraber değerlendirilmesi dikkat çekicidir. At yiğidin bir parçası olarak görülmüştür.

Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla (AO.122).

At ölüür meydan kalır, yiğit ölüür şan kalır (AO.416).

Yiğidin malı meydandadır (AO.2216).

Yiğidin sözü demirin kertiği (AO.2217).

Yiğitlik dokuzdur; sekizi kaçmak, biri hiç görünmemek (AO.2226).

Alçak yer yiğidi hor gösterir (ÖAA.214).

Atın dorusu, yiğidin delisi (ÖAA.399).

Atın ürkeği, yiğidin korkağı (ÖAA.402).

At ile avrat yiğidin bahtına (ÖAA.404).

Atta karın, yiğitte burun (ÖAA.416).

Ceviz gölgesi yavuz gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi (ÖAA.752).

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır (ÖAA.1458).

Bir yiğit, ne kadar kahraman olsa sevdiğine yenilir (SK.22).

Yiğit, meydanda belli olur (SK.22).

Yiğit yarasını yiğit sarar (SK.22).

Yiğit yüzüne tükürtmez, leşine tükürtür (SK.22).

1.58. ZULÜM

Zulüm konusunda söylenmiş atasözlerimizin neredeyse tamamında zulmün, kötülüğün karşılıksız kalmayacağı, zalimlerin mutlaka kötülüklerinin cezasını çekeceği dile getirilmiştir.

Ağlatan gülmez (AO.149).

Mazlumun ahı yerde kalmaz (AO.1722).

Zorla güzellik olmaz (AO.2288).

Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste (ÖAA.260).

Ekmekle oynayanın ekmeğiyle oynanır (ÖAA.1064).

Etme bulma dünyası (ÖAA.1187).

Bin yapıcı bir yıkıcı ile baş edemez (MY.310).

İllet ile dirilen mihnet ile can verir (MY.310).

Alıcı kuşun ömrü az olur (MY.311).

2. AİLE VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ATASÖZLERİ

2.1. AİLE

Toplumumuzun en temel yapı taşı ailedir. Aile kurumu ne kadar iyi işlerse toplum ve devlet düzeninde de işleyiş o derece iyi olacaktır. Türk milletinin devlet kurma ve teşkilatlanmadaki sağlamlığının temelinde aile yapısının sağlamlığının payı büyüktür. Atasözlerinde ev, ocak, yuva sözcükleri de aileyi karşılamaktadır.

Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet (AO.1042).

Garip kuşun yuvasını Allah yapar (AO.1074).

Yuvayı dişi kuş yapar (AO.2250).

Bir evde dü zen varsa düzen olmaz o evde (ÖAA.630).

Dağ, dağ (dağ taş) üstüne olur; ev, ev üstüne olmaz (ÖAA.844).

Gece yağar gündüz açar, yıl düzgünlüğü; erkek söyler kadın susar, ev düzgünlüğü (ÖAA.1234).

Herkes evinde ağadır (ÖAA.1425).

Var evi kerem evi, yok evi verem (elem) evi (ÖA.2473).

Baca tüten evde bereket tüter (MY.110).

Geçimim geçim olsun da oturduğum yer samanlık köşesi olsun (MY.111).

Herkesin kazanı kaynar amma içindeki et midir, dert midir kimse bilmez (MY.112).

2.2. AKRABALIK

Akrabalar arasındaki çok yönlü ve karmaşık ilişkiler hem olumlu hem de olumsuz olarak dile getirilmiştir. Akrabadan zarar görüleceği, dolayısı ile uzak durmak gerektiği atasözlerinde sıkça dile getirilir. Buna karşılık akrabanın kıymetine vurgu yapan atasözleri de vardır.

Akrabanın akrabaya ettiğini akrep etmez (AO.207).

Emmim dayım, hepisinden aldım payım (AO.980).
Güvenme dayına, ekmek al yanına (AO.1147).
Hısım akraba ile ye iç, alışveriş etme (AO.1275).
Kız kocayınca gayret dayıya düşer (AO.1541).
Teyze ana yarısıdır, amca baba yarısıdır (AO.2054).
Emmim, dayım kesem; elimi soksam yesem (ÖAA.1118).
Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna (ÖAA.1252).
Hayırlı komşu, hayırsız akrabadan iyidir (ÖAA.1384).
Hısım hısmın ne öldüğünü ister, ne onduğunu. (ÖAA.1471).
Kel kız teyzesinin saçıyla övünür (ÖAA.1769).
Oğlan dayıya, kız halaya çeker (ÖAA.2062).
Teyze, ana yarısıdır (ÖAA.2414).

2.3. ANNE

Günlük hayatta anne; fedakârlığı, saygıdeğerliği, derleyip toparlayıcılığı, koruyuculuğu, çocukların yetiştirilmesindeki rolü ile ön plana çıkmaktadır. Bu özellikler aynı şekilde atasözlerinde de ifade edilmektedir.

Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar (AO.148).
Ana gibi yâr, Bağdat gibi diyar olmaz (AO.301).
Ana hakkı, Tanrı hakkı (AO.303).
Erkek kuş gezer havai havai, dişi kuş yapar yuvayı (AO.993).
Yuvayı dişi kuş yapar (AO.2250).
Anadan olur daya, hamurdan olur maya (ÖAA.281).
Ana ile kız, helva ile koz (ÖAA.386).
Analı kuzu, kınalı kuzu (ÖAA.291).
Doğan anası olma, doğuran anası ol (ÖAA.968).
Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır (ÖAA.1643).
Bir kadının terbiyesi, bir mektebin açılması (SK. 20).
Ana, yiğidin kalkanıdır (SK.29).
Babası ölen bay, anası ölen kadın olur (SK.29).
Anadan olur dana, hamurdan olur maya (SK.29).

Anasına bak, kızını al; kıyısına bak, bezini al (SK.29).

Anam ekmeğine kuru, ayranına duru demem (SK.29).

Ananın bastığı yavru incinmez (SK.29).

2.4. BABA

Atasözlerinde baba; mal, miras, babaların çocuklarıyla ilişkisi gibi açılardan karşımıza çıkmaktadır.

Baba malı tez tükenir, evlât gerek kazana (AO.520).

Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk (AO.521).

Babası ekşi yese oğlunun dişleri kamaşır (AO.522).

Bir baba dokuz evlâdını besler, dokuz evlât bir babayı besleyemez (AO.634).

Anam babam kesem, elimi soksam yesem (ÖAA.292).

Anamın (babamın) öleceğini bilseydim kulağı dolu darıya satardım (acı soğana değiştirdim) (ÖAA.393).

Baba eder, oğul öder (ÖAA.472).

Babanın (atanın) sanatı oğla mirastır (ÖAA.478).

Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş (ÖAA.479).

İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder (ÖAA.1615).

Baba olmayan, ata kadri bilmez (SK.29).

Babadan miras kalır, adamlık kalmaz (SK.29).

Babasından mal kalan, merteği içinden bitmiş sanır (SK.29).

2.5. ÇOCUK VE ÇOCUK YETİŞTİRME

Ailede en temel meselelerden biri de çocukların yetiştirilmesidir. Çocuğun doğması, büyümesi, evlenmesi, çocuğun geleceği, çocukla ilgili ekonomik kaygılar atasözlerinde en sık değinilen konulardır.

Aç, aman bilmez; çocuk, zaman bilmez (AO.27).

Aç koyma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin (AO.45).

Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar (AO.305).

Ananın ilki olmaktan dağlarda tilki olmak yeğdir (AO.316).
Çocuğun yediği helâl, giydiği haram (AO.757).
Çocuk düşse kalka büyür (AO.758).
Kız beşikte, çeyiz sandıkta (AO.1539).
Kızını dövmeyen dizini döver (AO.1546).
Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz (ÖAA.631).
Buyurmadan tutan evlat, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at (ÖAA.722).
Çerçi kızı boncuğa âşıktır (ÖAA.777).
Evladın mı var, derdin var (ÖAA.1201).
Karga dermiş ki: “Çocuklarım olalı burnumu göme göme bok yiyemedim.” (ÖAA.1677).
Karga yavrusuna bakmış, “Benim ak pak evladım.” demiş (ÖAA.1682).
Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi (ÖAA.2061).
Oğlan doğur, kız doğur; hamurunu sen yoğur (ÖAA.2065).
Oğlan yetir, kız yetir; yine şeleği sen götür (ÖAA.2068).
Bir kadının terbiyesi, bir mektebin açılması (SK. 20).
Baskısız çalıyı yel, yel almazsa sel alır (SK. 20).
Çocuk büyütme, taş kemirmek (SK. 29).
Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider (SK. 30).
Çocuklar, uyuya uyuya büyür, ihtiyarlar uyuya uyuya ölür (SK. 30).

2.6. DAMAT

Damat konusunda az sayıda atasözü söylenmiştir. İç güveyisi olmanın ve iç güveyisi almanın zorluğu bu konuda dile getirilmiştir.

İç güveyisi iç ağrısı (ÖAA.1500).
Yatsının faziletini güveyiden sormalı (ÖAA.2542).

2.7. GELİN

Bu konuda söylenmiş atasözlerinde gelinin her an elden kaçabileceği dile getirilmiştir. Gelinin yeni geldiği evde doğal olarak hayatın işleyişini bilmemesinden kaynaklanan acemilikleri ve çekingenliği de konu edilmiştir.

Ahmak gelin yengeyi halayığı sanır (ÖAA.145).

Gelin atta buyruk Hak'ta (ÖAA.1246).

Geline "oyna" demişler, "yerim dar" demiş (ÖAA.1247).

Gelin eşikte oğlan beşikte (ÖAA.1248).

Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz (ÖAA.1249).

Gelin halı getirir, serer kendi oturur (ÖAA.1250).

Gelini ata bindirmişler, "ya nasip" demiş (ÖAA.1251).

Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna (ÖAA.1252).

Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir (ÖAA.1257).

Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline (ÖAA.1649).

Gelin, altun şamdan getirmiş, çıkmış üstüne oturmuş (SK.30).

2.8. GELİN KAYNANA İLİŞKİSİ

Çocuğun büyüyüp evlenmesi ve eve yeni gelen gelinin kaynana ile ilişkisi atasözlerinde sorunlarla dile getirilmiştir. Atasözlerimizde kaynana ve gelin geçinemeyen iki tiptir.

Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan (AO.1087).

Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar (AO.1468).

Kaynana öcü, oğlu cici (ÖAA.1728).

Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun (ÖAA.2464).

2.9. KARDEŞ

Kardeşler arasındaki ilişkide, kardeşlerin olumlu ve olumsuz yaklaşımlarına, miras gibi konulara ayna tutulmuştur. Kardeşler arasında ne kadar tatsız olaylar yaşansa da kardeşliğin asla yok olmayacağı vurgulanır.

Allah kardeşi yaratmış kesesini ayrı yaratmış (AO.259).
Kardeş kardeşi atmış yar başında tutmuş (AO.1434).
Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister, ne onduğunu (AO.1436).
Kardeşim olsun da kanlım olsun (AO.1437).
Kardeşin büyüğü baba, küçüğü evlât yerine geçer (AO.1438).
Kardeşten karın yakın (AO.1439).
Karı bulunur ama kardeş bulunmaz (AO.1443).
Kazanırsan dost kazan, düşmanı anan da doğurur (AO.1909).
Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış (ÖAA.1672).
Vardı bağım malım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim (ÖAA.2470).

2.10. KARI KOCA İLİŞKİSİ

Atalarımız karı koca ilişkilerinde eşlerin birbirini dinlemesi gerektiğini, küçük tartışmaların doğal karşılanması gerektiğini, tarafların birbirinin kişilik özelliklerine göre davranış sergilemelerini, eşlerin arasındaki olaylara dışarıdan müdahale edilmemesini hatırlatmışlardır.

Anasını babasını dinlemeyen evlât, kocasını saymayan avrat, özengi ile yürüyen at, kapında tutma, hiç durma sat (AO.318).

Azı çocuğa, çoğu kocana gösterme (AO.515).

Dumansız baca, çekişmedik karı koca olmaz (AO.891).

Karı bulunur ama kardeş bulunmaz (AO.1443).

Karı koca arasına girilmez (AO.1444).

Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını (AO.1565).

Kırk yılda bir karı sözü dinlenmelidir (AO.1525).

Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği (ÖAA.473).

Baba vergisi görümlülük, koca vergisi doyumluluk (ÖAA.481).

Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte (ÖAA.808).

Dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz (ÖAA.1008).

El ağzına bakan, karısını tez boşar (Ele uyan eşini boşar.) (ÖAA.1068).

Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder (ÖAA.1642).

Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır (ÖAA.1643).

Karı - koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır (ÖAA.1683).

2.11. KIZ ÇOCUK VE ERKEK ÇOCUK

Kız çocuk erkek çocuk karşılaştırmasında erkek çocuğa ve erkek çocuk doğuran anaya daha çok itibar edilmiştir. Bunda eski dönemlerin şartları, erkeğin ailenin iş gücü ihtiyacını karşılaması, ailenin güvenliğini sağlayıp koruması gibi şartlar etkili olmuştur.

Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası (ÖAA.2060).

Oğlan dayıya, kız halaya çeker (ÖAA.2062).

Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün (ÖAA.2063).

Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni (ÖAA.2064).

Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü (ÖAA.2066).

Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun (ÖAA.2067).

2.12. SOY

Atasözlerimizde soya çok önem verilmiştir. İyi soydan gelen insanların kötü olamayacağı, insanın karakterinde soya çekimin çok etkili olduğu çokça tekrarlanmıştır.

Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker (AO.1460).

Pekmezi küpten kadını kökten al (AO.1844).

Ak şeker, kara şeker, bir damar soya çeker (ÖAA.199).

Asil ile taş taşı, bedasıl ile yeme aşısı (ÖAA.353).

Aslını saklayan (inkâr eden) haramzadedir (ÖAA.355).

Ot kökü üstünde biter (ÖAA.2097).

Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir (ÖAA.2292).

Otu çek, köküne bak (SK.12).

Asil azmaz, bal kokmaz (SK.11).

Tatlıyı küpten, kadını kökten almalı (SK.12).

Asilzadeden kemlik gelmez (SK.11).

2.13. ÜVEYLİK

Atasözlerimizde üvey evladın öz gibi gözetilmediği, üveye yapılan haksızlığın karşılıksız kalmayacağına işaret edilmiştir.

Üvey öz olmaz, kemha bez olmaz (AO.2086).

Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun (AO.2087).

Analık fenalık (kara yamalık) (ÖAA.289).

Analık usta, yumağı ufak yapar; çocuklar usta, ekmeği çifte kapar (ÖAA.290).

3. SOSYAL İLİŞKİLER ÜZERİNE ATASÖZLERİ

3.1. ARKADAŞLIK

Arkadaşlık konusunda söylenmiş atasözlerinde belirgin olarak kişinin arkadaşından etkileneceği, iyi arkadaşın iyi yola götüreceği, kötü arkadaşın kötü yola götüreceği ifade edilmiştir.

Aç ile arkadaş olma, yemem der de sömürür (AO.40).

Kır atın yanında duran ya huyundan, ya suyundan (AO.1520).

Arkadaşımı söyle kim olduğunu söyleyeyim (ÖAA.330).

Karga ile gezen boka konar (ÖAA.1678).

Kurunun (arasında) yanında yaş da yanar (ÖAA.1938).

Topalla gezen, aksamak öğrenir (ÖAA.2427).

3.2. DOSTLUK

Arkadaşlık ve dostluk sosyal değerlerimiz arasında en çok önem verilenlerdendir. Gerçek dostun özellikleri, arkadaşlık dostluk uğruna yapılan fedakârlıklar, dostluğun kıymeti, sıkıntılı zamanlarda dostların değişmesi atasözlerinde dikkat çekilen noktalardır.

Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun (AO.806).
Dost kara günde belli olur (AO.883).
Dost yüzünden, düşman gözünden belli olur (AO.886).
Dostun attığı taş baş yarmaz (AO.889).
Eski düşman dost olmaz, it derisi post olmaz (AO.998).
Ayda bir gel dostuna, kalksın ayağı üstüne; günde bir gel dostuna, yatsın sırtı üstüne (ÖAA.437).
Akıllı düşman, akılsız dosttan yeğdir (SK.26).
Ayıpsız dost arayan dostsuz kalır (SK.26).
Dosta çok varan, ekşi yüz görür (SK.27).
Dost dostun ayıbını yüzüne söyler (SK.27).
Dost ile ye, iç, alışveriş etme (SK.27).

3.3. GÖRGÜ KURALLARI

Toplumsal yaşantıyı oluşturup yönlendiren ve yöneten yasalar olan görgü kuralları atasözlerinde çoğunlukla, ifade ettikleri kuralların kesinliğini ve uyulmasının gerekliliğini pekiştirmeye yönelik olarak öğüt veya emir cümleleriyle ifade edilir. Bu özellikleriyle de söz konusu atasözleri toplum kurallarını yaşatır, güçlendirir ve toplumu onlara uymaya zorlar, yeni nesillerin bu toplumsal kuralları öğrenerek yetişmelerini sağlar.

Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, özengi ile yürüyen at, kapında tutma, hiç durma sat (AO.318).
Anlayana kul ol, anlamayana ağa olma (AO. 321).
Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar (AO.431).
Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince (AO. 693).
Büyük lokma ye, büyük söz söyleme (AO.701).
Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme (AO.726).
Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte (AO.759).
Davete icabet lâzımdır (AO.791).
Eğri otur, doğru söyle (AO.928).

El öpmekle ağız aşınmaz (AO.950).
Evvel selam sonra kelâm (AO.1049).
İki kişi konuşurken üçüncüsü olma (AO.1317).
Sofrada elini, mecliste dilini kısa tut (AO.1933).
Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler (ÖAA.1292)?

3.4. KOMŞULUK

Günlük hayatımıza atasözlerinin penceresinden baktığımızda komşuluk ilişkilerinin akrabalık ilişkilerinden daha ön planda olduğunu görürüz. Atasözlerimizde komşuluğun önemi, iyi komşunun kıymeti, komşuluk ilişkilerinin nasıl olması gerektiği vurgulanır. Günümüz şehir hayatında ise ne yazık ki komşuluk ilişkileri giderek önemini yitirmektedir.

Altın eşik, gümüş eşiğe muhtaçtır (AO.289).
Ev alma komşu al (AO.1032).
Gülme komşuna gelir başına (AO.1139).
Komşu komşudan huy kapar, ayranına su katar (AO.1572).
Komşu komşunun külüne muhtaçtır (AO.1573).
Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür, karısı kız görünür (AO.1577).
Hayır dile komşuna, hayır gele başına (ÖAA.1381).
Aynan yoksa komşuna bak (ÖAA.447).
Hayırlı komşu, hayırsız akrabadan iyidir (ÖAA.1384).
Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir (ÖAA.1849).
Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat (ÖAA.2516).
Kötü komşu adamı hacet sahibi eder (SK.27).
Komşuda pişer, bize de düşer (SK.27).
Komşu komşu için ağlamış, gözünden yaş çıkmamış (SK.27).

3.5. MİSAFİRLİK

Türk milletinin en temel özelliklerinden biri de misafir sevgisi ve misafire karşı hürmetliliğidir. Bu özelliğimiz bütün dünya tarafından da dile getirilmektedir. Bu durum atasözlerimize bakıldığında da açıkça görülür. Atasözlerinde misafirin bereket getirdiğine işaret edilmiştir.

Ahmak misafir, ev sahibini ağırlar (AO.164).

Gelmek misafirin, gitmek ev sahibinin elinde (AO.1090).

Misafir kısmeti ile gelir (AO.1740).

Misafir misafir üstüne olur, ev ev üzerine olmaz (AO.1741).

Misafir, misafiri sevmez, ev sahibi ikisini de (AO.1742).

Misafir on kısmetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır (AO.1743).

Misafir, üç gün misafirdir (AO.1745).

Ayda bir gel dostuna, kalsın ayağı üstüne; günde bir gel dostuna, yatsın sırtı üstüne (ÖAA.437).

Tok ağırlaması güçtür (ÖAA.2423).

Misafir umduğunu değil bulduğunu yer (SK.28).

Misafirin ayağı uğurludur (SK.28).

Misafir, ev sahibinin bağlı kuzusudur (SK.28).

Misafiri hırsız olanın ambarında arpa kalmaz (SK.28).

3.6. YARDIMLAŞMA

İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsanlar ancak birlikte hayatlarını sürdürebilirler. Birlikte yaşama ve yardımlaşma anlayışı ne kadar gelişirse hayat o kadar kolaylaşır ve gelişir. Atasözlerimizde de yardımlaşmanın işleri kolaylaştıracağı hatırlatılır.

Adam adama gerek olur, iki serçeden börek olur (AO.77).

Altın eşik, gümüş eşığe muhtaçtır (AO.289).

Bir elin nesi var, iki elin sesi var (AO.644).

El eli yıkar, iki el yüzü yıkar (AO.945).

Koy avucuma, koyayım avucuna (ÖAA.1861).

Baş başa vermeyince iş bitmez (MY.287).

3.7. DİL VE GÜZEL KONUŞMA

Günlük hayatın işleyişinin merkezinde iletişim vardır. İletişimin temel aracı dildir. Güzel ve doğru konuşmak her dönemde takdir edilen bir özellik olmuştur. Nerde nasıl konuşacağını bilmeyen, kaba ve kırıcı konuşanlar tenkit edilmiştir. Bu düşünceler atasözlerimizde de net olarak dile getirilir.

Acı söz insanı dininden çıkarır, tatlı söz yılanı ininden çıkarır (AO.19).

Bana benden olur, her ne olursa. Başım rahat bulur, dilim durursa (AO.562).

Boşboğazı cehenneme atmışlar, odun yaş diye bağırılmış (AO.687).

İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez, tatlı dilinden başka nesi var (AO.1344).

Laf lafı açar, laf da kutuyu (AO.1680).

Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir (AO.1945).

Söz gümüşse sükût altındır (AO.1952).

Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir (AO.1953).

Söz, yaş deriye benzer, nereye çekersen oraya gider (AO.1954).

Sözünü bil pişir, ağzını der devşir (AO.1955).

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır (AO.2017).

Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir (AO.2018).

Bıçak yarası geçer (onulur), dil yarası geçmez (onulmaz) (ÖAA.590).

Bir söz ara bozar, bir söz ara düzer (ÖAA.660).

Çok konuşan çok yanılır (ÖAA.819).

Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz (ÖAA.821).

Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim (AA.958).

İnsan söyleşe söyleşe (konuşa konuşa) hayvan koklaşa koklaşa (ÖAA.1556).

Bir söyle, iki işit (SK.33).

Söz, dokuz boğumdur, boğa boğa söyle (SK.34).

Söz var gelir geçer, söz var deler geçer (SK.34).

Sohbette dilini, sofrada elini kısa tut (SK.34).

4. EKONOMİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ

4.1. ALIŞVERİŞ VE TİCARET

Atasözlerimiz arasında ekonomik hayatla ilgili görüşleri yansıtanlar da bulunmaktadır. Bu tür atasözleri vasıtasıyla Türk halkının düşünce ve tecrübeler yoluyla vardığı tespitlerin neler olduğu ifade edilir.

Bir kişiyle ya alışveriş etmeli, ya yola gitmeli ki ne olduğu bilinsin (AO.654).

Dost ile ye iç alışveriş etme (AO.882).

Evvel hesap, sonra kasap (AO.1048).

Hesapsız kasap ya bıçak kırar ya masat (AO.1267).

Korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyan (AO.1580).

Satılık ziftin olsun, Selanik'ten kel gelir (AO.1897).

Ucuz satan tez satar (AO.2064).

Zaman satar samanı (AO.2264).

Ak köpeğin (itin) pamuk pazarına (pamuğa, pamukçuya) zararı vardır (ÖAA.188).

Al malın iyisini, çekme kaygısını (ÖAA.259).

Aş taşınca kepçeye paha olmaz (ÖAA.367).

Bostan gök iken pazarlık yapılmaz (ÖAA.691).

Dostluk başka, alışveriş başka (ÖAA.999).

Eskiye itibar (rağbet) olsaydı bitpazarına nur yağardı (ÖAA.1148).

Evdeki hesap pazara (çarşıya) uymaz (ÖAA.1195).

Keseye danış, pazarlığa sonra giriş (ÖAA.1781).

Ucuz alan, pahalı alır (pahalı alan aldanmaz) (ÖAA.2439).

Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti (ÖAA.2440).

Ucuz etin yahnisi (suyu) tatsız (yavan) olur (ÖAA.2441).

Yürük ata paha olmaz (ÖAA.2626).

Adamın iyisi, alışverişte belli olur (SK.9).

4.2. BORÇ

Atasözlerimizde borçlu olmanın zorluğu, borca harcamanın sonra sıkıntılar yaratacağı hatırlatılmıştır.

Borç uzayınca kalır, dert uzayınca alır (AO.670).

Borç yiğidin kamçısıdır (AO.671).

Borç yiyen, kesesinden yer (AO.672).

Borçlu ölmez, benzi sararır (AO.673).

Borçlunun dili, kısa gerek (AO.675).

Borçlunun duacısı alacaklısıdır (AO.676).

Ev yanmış amma borç bacadan kaçmış (AO.1036).

Yol yürümekle, borç ödemekle tükenir (AO.2236).

Ağa borç eder, uşak harç (ÖAA.91).

Alacakla verecek (borç) ödenmez (ÖAA.204).

Bin tasa bir borç ödemez (ÖAA.63).

Borçtan korkan, kapısını büyük açmaz (SK.36).

Borcun iyisi vermek, derdin iyisi ölmek (SK.36).

Borçsuz adam, yoksul beyden yeğdir (SK.36).

Borcunu vermeyen bir daha bulamaz (SK.36).

Aç kalmak, borçlu kalmaktan iyidir (SK.58).

4.3. FAKİRLİK

Fakirlik konusunda söylenmiş atasözlerinin büyük bir çoğunluğunda fakir insanların işlerinin rast gitmeyeceği dile getirilmiş, fakir insanların hakir görüldüğü ifade edilmiştir.

Fakirin ekmeği fırında bile donar (AO.1053).

Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp (AO.1054).

Deniz bal olmuş, fukara kaşık bulamamış (ÖAA.893).

Devletliye dokun geç, fukaradan sakın geç (ÖAA.945).

Fukaranın tavuğu tek tek yumurtlar (ÖAA.1221).

Umut, fakirin (garibin) ekmeğidir (ÖAA.2446).

Zengin giyerse “sağlıcakla”, fakir giyerse “nerden buldu ki” derler

(ÖAA.2654).

Fakire itibar yoktur, hemen izzet olur baya (SK.66).

Fakirin çocuğu, zenginin atı kıymetli olur (SK.66).

Fukaranın ahı, tahttan indirir şahı (SK.66).

Fukaranın cebi boş, kalbi doludur (SK.66).

4.4. KEFİLLİK

Toplumumuzda kefilliğin kötü sonuçlanacağı yönde olumsuz bir düşünce vardır. Bu durum atasözlerimizde de aynı şekildedir.

İşin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol (AO.1359).

Kefilin ya saçı, ya sakalı (ÖAA.1764).

4.5. MAL

Türk atasözleri arasında mal, mülk, zenginlik, para ile ilgili olanların sayısı çoktur. Burada söz konusu olan daha çok bireysel ekonomi ve aile ekonomisidir. Bu sözlerin çoğu mal mülk edinmeyi tavsiye ederken bir kısmında da paranın, malın, zenginliğin geçici ve değersiz olduğu ifade edilir.

Mal canı kazanmaz, can malı kazanır (AO.68).

Mal adama hem dost hem de düşmandır (AO.1694).

Mal canın yongasıdır (AO.1697).

Mal malı kazanır (AO.1700).

Sermayen bir yumurta ise taşa çal (AO.1918).

Adamın ahmağı malını över (ÖAA.81).

Ağanın malı çıkar, uşağın canı (ÖAA.110).

Ağlayanın malı gülene hayır etmez (ÖAA.130).

Al malın iyisini, çekme kaygısını (ÖAA.259).

Artık mal göz çıkarmaz (ÖAA.350).

Az mal kan yutturur, çoğu birbirini güttürür (ÖAA.465).

Cömert derler maldan ederler, yiğit derler candan ederler (ÖAA.757).

Çok mal haramsız, çok lafyalansız olmaz (ÖAA.821).

Devletin malı deniz, yemeyen domuz (ÖAA.940).

Dünya malı dünyada kalır (ÖAA.1028).

Mirî malı balık kılçığıdır, yutulmaz (ÖAA.2018).

Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin (ÖAA.2069).

Vardı bağım malım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim (ÖAA.2470).

Baba malı tez tükenir (SK.29).

Babasından mal kalan, mertegi içinden bitmiş sanır (SK.29).

Mal bulunur, can bulunmaz (SK.68).

4.6. ORTAKLIK

Ortaklık da olumsuz yönleriyle ifade edilen bir durumdur. Ortaklardan güçlü olanın diğerine haksızlık edeceği vurgulanmıştır.

Ortak gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş (AO.1794).

Ortaklık öküzden tek buzağı yeğdir (AO.1796).

Kurtla ortak olan tilkinin hissesi, ya turnaktır, ya bağırsak (ÖAA.1933).

Ortak atın beli sakat olur (ÖAA.2090).

Senden devletli ile ortak olma (ÖAA.2243).

Şeytanla ortak buğday eken samanını alır (ÖAA.2346).

Ortak çok olunca ziyan az olur (SK.28).

Ortak malda hayır yoktur (SK.28).

4.7. PARA

Bu konudaki atasözlerimizde paranın gücünden, insanda yaptığı değişikliklerden bahsedilir.

Ak akça kara gün içindir (AO.165).

Akça akıl öğretir, don yürüyüşü (AO.181).

Akçalı adamdan dağlar korkar (AO.182).

Para ile imanın kimde olduğu bilinmez (AO.1833).

Para parayı çeker (AO.1835).

Paranın gittiğine bakma, işin bittiğine bak (AO.1837).
Parayı veren, düdüğü çalar (AO.1840).
Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır (AO.1995).
Beş para giren ev yıkılmamış (ÖAA.570).
Kar kuytuda, para pintide eğleşir (ÖAA.1689).
Para dediğin el kiri (ÖAA.2147).
Param seni vereyim de mi düşman olayım, vermeyeyim de mi düşman olayım? Vermeyeyim de düşman olayım (ÖAA.2150).
Paran varsa cümle âlem kulun, paran yoksa tımarhane yolun (ÖAA.2156).
Parayı domuzun boynuna takmışlar da “Domuz Ağa!” diye çağırmışlar (ÖAA.2159).
Akça bir murat içindir, bir inat içindir (SK.32).
Adamı adam eden paradır, parasız adamın yüzü karadır (SK.32).
Anayı kızdan ayıran paradır (SK.32).
Derviş, para ile biter her iş (SK.32).
Kavganın anası paradır (SK.32).
Para isteme benden, buz gibi soğurum senden (SK.32).
Parasızlık, her fenalığı yaptırır (SK.32).

4.8. TUTUMLULUK

Ekonominin en önemli kuralları arasında yer alan konulardan biri de tasarruftur. Tutumlu olmayı öğütleyen, tutumlu olmayanların başına gelecek sıkıntıları hatırlatan çok sayıda atasözümüz vardır.

Ak akça kara gün içindir (AO.165).
Bol bol yiyen bel bel bakar (AO.667).
Eskisi olmayanın yenisi olmaz (AO.1001).
Güvenme varlığa, düşersin darlığa (AO.1149).
Her çok, azdan olur (AO.1210).
İşten artmaz dıştan artar (AO.1364).
Sakla samanı gelir zamanı (AO.1887).
Damlaya damlaya göl olur, damlacıktan sel (SK.32).

Damlayı hor görenin yurdu yanar, çöl olur (SK.32).

Sıçan sidiği, denize faydalıdır (SK.33).

4.9. VERESİYE

Ekonomiyle ilgili tutumlar arasında en olumsuz davranışlardan biri de veresiye vermektir. Veresiye verdikten sonra almanın zorluğu hatırlatılır.

Verirsen veresiye, gidersin batasıya (AO.2118).

Ödünç güle güle gider, ağlaya ağlaya gelir (AO.1803).

Veresiye (borca) şarap içen, iki kez (kere) sarhoş olur (ÖAA.2485).

Veresiye dediler alasım geldi, istemeğe geldiler ölesim geldi (SK.32).

Arıya verdim uçuverdi, mandaya verdim kaçiverdi (MY.224).

Eliyle veren ayağıyla arar (MY.224).

4.10. ZENGİNLİK

Bu konuda söylenmiş atasözlerinde zenginin işlerinin zorluklara rağmen yürüyeceğine, zenginliğin geçiciliğine, zenginin görgüsüzlüğüne dikkat çekilmiştir.

Ne zengine borçlu ol, ne züğürtten alacaklı (AO.1760).

Zenginin ayıbı, fukaranın hastalığı meydana çıkmaz (AO.2276).

Zenginin horozu bile yumurtlar (AO.2278).

Zenginin malı züğürdün çenesini yorar (AO.2280).

Zenginin sermayesi kasasında, âlimin sermayesi kafasında (AO.2281).

Anan güzel idi, hani yeri; baban zengin idi, hani evi (ÖAA.294).

Malını yemesini bilmeyen zengin her gün züğürttür (ÖAA.1978).

Zenginin azgını, kürk giyer yaz günü (ÖAA.2646).

Zenginin iki dünyası da mamurdur (ÖAA.2649).

Âlemde itibar zenginle güzeledir (SK.70).

Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt düz yolda şaşırır (SK.70).

Zenginin gönlü oluncaya kadar fukaranın canı çıkar (SK.70).

5. İŞ VE MESLEKLERLE İLGİLİ ATASÖZLERİ

5.1. İŞ

Kültürümüzde çalışma iş başarma önem verilen bir konudur. Bu konuda çok sayıda atasözümüz vardır. Çalışmanın önemi, iş yaparken dikkat edilecek noktalar, iş başaran insanın özellikleri ifade edilmiştir.

Adam, iş başında belli olur (AO.84).

Bir iş, başlamayınca uçlanmaz (AO.652).

İş anlatıncaya kadar baş elden gider (AO.1355).

İşin iyisi, altı ayda çıkar (AO.1357).

İşini kış tut da, yaz çıkarsa bahtına (AO.1360).

Allah isterse bir kulun işini, mermere geçirir dışını; istemezse işini, muhallebi yerken kırar dışını (ÖAA.241).

Bugünkü (akşamın) işini yarına (sabaha) bırakma (koyma) (ÖAA.708).

Düşüne düşünene görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi (ÖAA.1045).

Erken kalktım işime, şeker kattım aşıma (ÖAA.1137).

Harman dövmek keçinin işi değil (ÖAA.1365).

Hayır işi uzat şerre dönsün, şer işi uzat hayra dönsün (ÖAA.1382).

Hile ile iş gören mihnet ile can verir (ÖAA.1474).

Kurda “Neden boynun (ensen) kalın?” demişler, “İşimi kendim görürüm de ondan.” demiş (ÖAA.1924).

Paranın gittiğine bakma, işinin bittiğine bak (ÖAA.2153).

Bir işe başlamadan sonunu düşün (SK.44).

Bir işi bitirmeyince, bir işe koşma (SK.44).

Çalışmakla her iş biter (SK.44).

İş, anlayanda değil, bitirende derler (SK.44).

İş başarana başvururlar (SK.44).

İş bilmeyen insan, oşt anlamayan Kürt itine benzer (SK.44).

İş, elbirliği ile olur (SK.44).

İş işi açar (SK.44).

İşi erbabına işletmeli (SK.44).

İşin bilen, eşin bilen, aşın bilen fakir kalmaz (SK.44).

İşin yok ise evine direk vur (SK.44).

İşi çoklukla görmeli; ekmeği çoklukla yemeli (SK.44).

5.2. MESLEKLER

Türk atasözlerinde bir mesleğe ve sanata sahip olmak takdir edilir. Meslekler hakkında toplumun görüşlerini ifade eden atasözlerine çok sayıda örnek vardır.

Korkak bezirgân ne kâr eder, ne zarar (AO.1850).

Rençber kırk yılda tüccar kırk günde (AO.1852).

Kürkçünün kürkü olmaz, borkçünün borkü (AO.1675).

Sanat altın bileziktir (AO.1890).

Yarı hekim candan eder yarı hoca dinden eder (AO.2160).

Berberin solumazı, tellâğın terlemezi, kahvecinin söylemezi (AO.599).

Ay ayakta, çoban yatakta, ay yatakta çoban ayakta (ÖAA.436).

Cami ne kadar büyük (cemaat ne kadar çok) olsa imam (hoca) gene bildiğini okur (ÖAA.734).

Evden bir ölü çıkacak demişler, herkes hizmetçinin yüzüne bakmış (ÖAA.1197).

Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz (ÖAA.1427).

Hizmetçi kırarsa suç, hanım kırarsa kaza (ÖAA.1476).

Kadı anlatışa göre fetva verir. (Anlatışa göre verirler fetvayı.) (ÖAA.1636).

Oduncunun gözü omçada, (dilencinin gözü çömçede) (ÖAA.2059).

Tabak mısın, it bokuna muhtaçsın (ÖAA.2352).

Tavşanı tazı tutar, çalımı avcı satar (ÖAA.2387).

Sanatına güvenenin para ayağına gelir (SK.20).

Sanatı ustadan görmeyen öğrenemez (SK.20).

Avcı ile balıkçı onmaz (MY.204).

Çiftçi isen nadası üçle, koyuncu isen ağılda kışla (MY.204).

Denizcinin parası pul, karısı dul (MY.204).

Esnaftan dışarı tabak, bostandan dışarı kabak (MY.204).

Merhametli cerrah yara sağaltmaz (MY.204).

Terzinin işi kötü ama aybını örten ütü (MY.205).

Terzinin üstü söküük, dülgerin evi çökük olur (MY.205).

Tüccarın bir günü, ekincinin bir yılı, azabın var ömrü (MY.205).

Tüccarsan azdan başla, rençbersen nadası üçle (MY.205).

Ya okuyup hoca olmalı ya zengin kıza koca olmalı (MY.205).

Zabit yüzü soğuk olur (MY.205).

6. TARIMLA İLGİLİ ATASÖZLERİ

Yüzyıllarca temel ekonomik faaliyet olarak tarım ve hayvancılıkla iştilgal eden atalarımız bu alanda pek çok atasözü vücuda getirmiştir.

6.1. ARPA

Genel olarak bozkır ikliminde tarım yapan atalarımız için arpa ile buğday en temel ürün olmuştur. Arpa hayvanların yem ihtiyacını karşılayan bir üründür.

Arpa buğday aş olur, altın gümüş taş olur (AO.359).

Arpa eken buğday biçmez (AO.360).

Arpa samanyile, kömür dumanıyle (AO.361).

Arpa unundan kadayıf olmaz (AO.362).

Arpa verilmeyen at kamçı zoruyile yürümez (AO.363).

Ata arpa, yiğide pilav (ÖAA.370).

Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz (ÖAA.1170).

6.2. BAĞ VE BAHÇE

Bağ bahçe konusunda da tarla konusunda olduğu gibi bağın bakım işleri, iyi ürün almanın yolları, iyi bağın özellikleri dile getirilir.

Bağ demiş bak bana bakayım sana (AO.527).

Bağ dua değıl çapa ister (AO.528).

Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun (AO.529).

Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur (AO.537).

Bağ babadan, zeytin dededen kalmalı (ÖAA.484).

Bağ bayırda, tarla çayırda (ÖAA.485).

Bağın taşlısı, karının saçlısı (ÖAA.488).

Dağda bağın var, yüreğinde dağın var (ÖAA.841).

Destursuz bağa girilmez (ÖAA.924).

Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda (ÖAA.1987).

6.3. BUĞDAY

Genel olarak bozkır ikliminde tarım yapan atalarımız için arpa ile buğday en temel ürün olmuştur. Arpa ile hayvanların yem ihtiyacı karşılanırken buğday ile insanlar yiyecek ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Arpa buğday aş olur, altın gümüş taş olur (AO.359).

Buğdayım var deme, ambara girmeyince, oğlum var deme darlığa düşmeyince (AO.693).

Buğdayı taşlı yerden, kızı kardeşli yerden (ÖAA.714).

Buğday başak verince, orak pahaya çıkar (SK.56).

Buğdayla koyun, geri yanı oyun (SK.56).

Buğday yanında acı ot da bulunur (SK.56).

6.4. EKİM VE SABAN İŞLERİ

Bu konuda çalışmanın önemi, zahmet çekmeden refahın olmayacağı sık tekrar edilen görüşlerdendir. Çiftçinin sabanını, öküzünü ve işini sevmesi gerektiği vurgulanır.

Çiftçinin ambarı sabanın ucundadır (AO.743).

Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını (AO.929).

Erken ekme don alır, geç kalma yer kurur (AO.996).

Koyuna çoban, tarlaya saban (AO.1588).

Ne ekersen onu biçersin (AO.1759).

Sabahın (sabanın) tutağına yapışan el aç kalmaz (AO.1862).

Çiftçinin karnını yarmışlar, kırk tane “gelecek yıl” çıkmış (ÖAA.758).

Çift ile koyun, kalanı oyun (ÖAA.788).
Er ek, geç ek, tava ek (ÖAA.1120).
Kasımdan on gün evvel ek, on gün sonra ekme (ÖAA.1706).
Martta sürmez, eylülde ekmezsen sabanı bırak (ÖAA.1991).
Tarlayı koçan zapt etmez, saban zapt eder (ÖAA.2368).
Edersen herki giyersin kürkü (MY.258).
Gübreyi kösenin sakalına döksen göğertir (MY.258).
Herki üçle ambarı eşle (MY.259).
Sürme tarlayı çamura sonra döner demire (MY.260).

6.5. DEĞİRMEN

Beslenmemizde temel unsur olan unun üretildiği yer olan değirmen de atasözlerimizde kendine yer bulmuştur. Tarihi şartları düşündüğümüzde bir yıllık un ihtiyacı yaz aylarında temin edilmelidir. Değirmenin her yerde bulunmayışı, değirmene gelenlerin sayısının çokluğu ve bu işlerin diğer zahmetleri atasözlerine yansımıştır.

Değirmene gelen nöbet bekler (AO.798).
Değirmenden gelenden poğaça umarlar (AO.799).
Dağ başına harman yapma, savurursun yel için, sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için (ÖAA.838).
Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen (ÖAA.946).
Her başın (herkesin) bin derdi var, değirmencininki su (ÖAA.1399).

6.6. HASAT VE HARMAN

Çiftçinin bir yıllık emeğinin karşılığını aldığı, ertesi yılki geçimini sağlamak için gereken ürünün bulunduğu yer harmandır. Bu açılarından bakıldığında çiftçinin günlük hayatının en önemli zaman dilimlerinden biri harman zamanıdır. Harman zamanı aynı zamanda işlerin yoğun olduğu zaman, borç ödeme zamanı, bolluk ve alışveriş zamanı da demektir.

Dağ başında harman yapma savurursun yel için, sel önüne değirmen yapma

öğütürsün yel için (AO.776).

Harman yel ile düğün el ile (AO.1179).

Harmanı olmayanın dermanı olmaz (AO.1181).

Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz (ÖAA.1364).

Harman sonu dervişlerindir (ÖAA.1367).

Tarlada izi olmayanın harmanında yüzü olmaz (ÖAA.2364).

6.7. SAMAN

Büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla geçinen atalarımız için saman temini önem verilmesi gereken bir konudur. Saman, uzun kış döneminde hayvanlar için hayati bir önem taşır. Yaz döneminde büyük zahmetlerle elde edilir. Normal şartlarda bol ve kıymetsiz gibi görülen samanın atasözlerinde kıymetli ve vazgeçilmez olduğu vurgulanır.

Sakla samanı, gelir zamanı (AO.1887).

Zaman satar samanı (AO.2264).

Sarı altının olacağına sarı samanın olsun (ÖAA.2223).

6.8. TARLA

Geçmişte hatta günümüzde de tarla hem geçim kaynağı hem de zenginlik ve varlık göstergesi olmuştur. Atasözlerimizde iyi tarlanın özellikleri ve tarla bakımı hakkında tespitler vardır.

Bağ bayırda tarla çayırda (AO.525).

Bağ çapa ister, tarla saban (AO.526).

İneğin sarısı, toprağın karası (AO.1327).

Tarlanın iyisi suya yakın, daha da iyisi eve yakın (AO.2004).

Derede tarla sel için, tepede harman yel için (ÖAA.904).

Sonradan gelenin evi uç, tarlası kıraç olur (ÖAA.2288).

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı (ÖAA.2366).

Tarlayı düz al, kadını kız al (ÖAA.2367).

7. TABİAT UNSURLARI

Türk milleti yüzyıllar boyunca çok çeşitli coğrafyalarda tabiatla iç içe yaşamıştır. Dağlar, ovalar, ormanlar, dereler, nehirler günlük hayatın çeşitli yönleriyle ilişkilendirilerek atasözlerine konu edilmiştir.

7.1. DAĞ

Atasözlerinde dağ; yüceliği, heybeti, ulaşılmazlığı, büyüklüğü ile ilişkili olarak atasözlerimizde yer almış ve benzetmelik olarak kullanılmıştır.

Dağ başından duman, insan başından yaman eksik olmaz (AO.777).

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur (AO.779).

Dağda gez, belde gez, insaftı elden bırakma (AO.783).

Alçak yerin tepeciği dağ görünür (ÖAA.213).

Dağları ıssız sanma, körleri gözsüz sanma (ÖAA.846).

Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar (ÖAA.847).

Görünen dağın (köyün) uzağı olmaz (ÖAA.1295).

Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış (ÖAA.2358).

Zora dağlar dayanmaz (ÖAA.2659).

7.2. DENİZ

Atasözlerimizde deniz enginliği, hırçınlığı, geçit vermezliği ile kendine yer bulmuştur.

Deniz dalgasız olmaz, kapı halkasız (AO.820).

Göge direk, denize kapak olmaz (AO.1107).

İt değmekle (işemekle) deniz pis olmaz (ÖAA.1587).

Karpuz kabuğunu görmeden denize girme (ÖAA.1692).

Deniz bir padişaktır ki söz dinlemez (SK.55).

Deniz suyu ne içilir, ne geçilir (SK.55).

7.3. GÖK CİSİMLERİ

Ay, güneş, yıldızlar; uzaklıkları, ulaşılmazlıkları, güzellikleri, süreklilikleri ile halk edebiyatının her türünde kendilerine yer bulmuştur.

Ay görmüşün yıldıza mihneti yoktur (AO.483).

Güneş balçıkla sıvanmaz (AO.1145).

Kuyruklu yıldız her zaman doğmaz (AO.1666).

Yılan yıldız görmeyince ölmez (AO.2211).

Ay ayakta, çoban yatakta, ay yatakta çoban ayakta (ÖAA.436).

7.4. SU VE SEL

Hayatın vazgeçilmezi olan su atasözlerimizde her şeyin zamanla doğal mecrasını bulacağını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca suyun saygıdeğerliği de dile getirilmiştir.

Sel gider, kum kalır (AO.1903).

Su aka aka yolunu bulur (AO.1956).

Sular başından kesilir (Suyu başından tutmak gerek.) (AO.1960).

Su çukurunu yel tepesini bulur (AO.1962).

Su her şeyi temizler, yalnız yüz karasını temizlemez (AO.1963).

Su içene yılan bile dokunmaz (AO.1964).

Su küçüğün, sofrası (söz) büyüğün (AO.1965).

Su sesi, para sesi, kadın sesi (AO.1966).

Su akar, göz bakar (SK.54).

Su bulanmayınca durulmaz (SK.54).

Su, eğersiz aslan gibidir (SK.54).

Suyun yavaş yavaş akanından, insanın yere bakanından sakın (SK.55).

8. İKLİM VE TAKVİMİ KONU ALAN ATASÖZLERİ

Yaşanılan coğrafyanın insanları öğrenmeye zorladığı en önemli konulardan biri iklimi tanımadır. Bir bölgede oluşturulan hayat tarzını ve kültürü şekillendiren en temel unsurlar arasında coğrafi durum ve iklim koşulları vardır. Bu nedenle insanlar

yaşadıkları yerin iklimini tanımak zorundadır. Takvim oluşturmak ve iklimle ilgili tespitler yapmak gereklidir. Sözlü kültür içerisinde bu tespitler atasözleri ile kayıt altına alınmış ve sonraki kuşaklara aktarılmıştır.

8.1. AKŞAM VE SABAH

Bu konuda söylenmiş atasözlerimizin neredeyse tamamında sabah ve gündüz hayırlı, her iş için uygun zaman dilimi olarak görülmüştür. Akşam ve gece ise uygunsuz, iş yapılmaması gereken bir zaman dilimi olarak görülmüştür.

Akşam ise yat, sabah ise git (AO.209).

Akşam işi iki katlı, sabahın uykusu tatlı (AO.210).

Akşam kavis, sabah savul (AO.211).

Akşam oldu kon, sabah oldu göç (AO.212).

Akşama karşı gitme, sabaha karşı yatma (AO.213).

Akşamın hayrından, sabahın şerri yeğdir (AO.215).

Horozu çok olan köyün sabahı geç olur (ÖAA.1482).

Sabahın kızılığı akşamı kış eder; akşamın kızılığı sabahı güz eder (ÖAA.2185).

Sabah ola, hayır ola (gele) (ÖAA.2186).

Sabahtan karnını doyuran, küçükken evlenen aldanmamış (ÖAA.2188).

Akşam oduna giden çok olur (SK.52).

Akşamdan sonra kapını kapa (SK.52).

Akşamın işini sabaha bırakma (SK.52).

8.2. AYLAR

Aylar içerisinde en çok mart ayı ile ilgili atasözümüz yer almaktadır. Bunda halk takvimine göre yeni yılın martta başlaması, iklimin kıştan yazaya dönmesi dolayısıyla havanın çok değişken olması, tarımsal işlerin bu ayda başlaması etkili olmuş olmalıdır.

Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden (AO.1579).

Korkma martın kışından kork aprilin beşinden (AO.1581).

Mart ayı dert ayı (AO.1709).
Mart ayların Çingene'si imiş (AO.1710).
Mart çıkmadıkça dert çıkmaz (AO.1711).
Mart içeri, pire dışarı (AO.1713).
Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır (AO.1714).
Mart yağar, nisan övünür, nisan yağar insan övünür (AO.1715).
Martin onundan şubatın sonundan korkulur (AO.1717).
Martta yağmasın nisanda dinmesin (AO.1718).
Ağustosun on beşinden sonra ere kaftan, ata çul (ÖAA.137).
Ağustosun yarısı yaz, yarısı kıştır (ÖAA.138).
Gücük (şubat), "Ya iti soludurum, ya devenin kuyruğuna çıkarım." demiş (ÖAA.1310).
Karakışta karlar, martta yağmaz, nisanda durmazsa değme çiftçinin keyfine (ÖAA.1666).
Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye (ÖAA.1992).
Martta yağmaz, nisanda dinmezse sabanlar altın olur (ÖAA.1994).
Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur (ÖAA.2056).
Nisan yağmuru: altın araba, gümüş tekerlek (ÖAA.2057).

8.3. BAYRAM

Birlik beraberlik, mutluluk, barış günü olan bayram, sıkıntı ve zorluklarla karşılaştırılarak verilmiştir.

Bayramda borç ödeyecek olana ramazan uzun sürmez (AO.587).
Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar (olur) (ÖAA.328).
Ay gördünse bayram et (ÖAA.438).
Herkes sevdiğini öper, bayram da bahane (AA.1445).
Bayram geçtikten sonra kınayı başına çal (SK.62).

8.4. HALK METEOROLOJİSİ TESPİTLERİ

Mevsim değişimleri ve meteorolojik olaylar karşısında insanlara yol gösteren, hatırlatmalarda bulunan atasözleri yaygın bir kullanıma sahiptir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir toplum için meteorolojik olaylar hakkındaki tecrübelerin önemi açıktır. İnsanlar günlük işlerinin zamanlamasını bu tespitlerin ışığında yaparlar.

Bir bulutla kış olmaz (AO.637).

Gök ağlamayınca yer gülmez (AO.1108).

Hidrellezden sonra yazdır (AO.1296).

Lodos cennetten, poyraz cehennemden gelirmiş (AO.1688).

Lodos kara kor gibi, insana kar gibi dokunur (AO.1689).

Lodosun gözü yaşlı olurmuş (AO.1690).

Sabahın kızılığı, akşamı kış eder, akşamın kızılığı sabahı güz eder (AO.1860).

Sağanaklı yağmur tez geçer (AO.1882).

Şimşek çakmadan gök gürelemez (AO.1996).

Zemheride kar yağmasından, kan yağması daha iyi (AO.2272).

Ağustosun yarısı yaz, yarısı kıştır (ÖAA.138).

Hamsin, zemheriden kemsin (ÖAA.1358).

Kavak, yaprağını tepeden dökerse kış çok olur (ÖAA.1716).

Palamut çok biterse kış erken olur (ÖAA.2145).

Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır (ÖAA.2642).

Rüzgârın ardı yağış, şakanın ardı dögüş (MY.133).

8.5. YAĞMUR VE KAR

Çok yağışlı olmayan bir coğrafyada tarım ve hayvancılık ana geçim kaynağı olan milletler için yağmur ve kar bereket bolluk anlamına gelir. Buna paralel olarak atasözlerimizde yağmur ve kar sevilen istenen bir hava olayıdır.

Al kiraz üstüne kar yağar (AO.221).

Bahtsızın bağına yağmur yağmaz, ya taş yağar ya dolu (AO.533).

Baktın kar havası, eve gel kör olası (AO.541).

Hidrellez yağmurunun damlası altın olur (AO.1268).
Orman yağmurun yularıdır (AO.1796).
Sağanaklı yağmur tez geçer (AO.1882).
Abanın kadri yağmurda bilinir (ÖAA.1).
Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlelerin muradını verecek Hak (ÖAA.786).
Gece yağar gündüz açar, yıl düzgünlüğü; erkek söyler kadın susar, ev düzgünlüğü (ÖAA.1234).
Gökten ne yağdı da (yağar ki) yer kabul etmedi (etmesin?) (ÖAA.1269).
Kar kuytuda, para pintide eğleşir (ÖAA.1689).
Kar ne kadar çok yağsa yaza kalmaz (ÖAA.1690).
Kar yılı var yılı (ÖAA.1700).
Rüzgârlı havanın kuytusunu, yağmurlu havanın uykusu (ÖAA.2184).
Sıcağa kar mı dayanır (ÖAA.2262)?
Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın (ÖAA.1501).
Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın (ÖAA.2503).
Zemheride kar (yağmur) yağmadan kan (zehir) yağması iyi (ÖAA.2640).

8.6. YAZ VE KIŞ

Atalarımız mevsimleri temelde yaz ve kış olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yaz ve kış atasözlerinde genellikle karşılaştırılarak kullanılmıştır. Yaz aylarında çalışmak, emek vermek, kış için gerekli ihtiyaçları temin etmek öğütlenmiştir. Atasözlerimizde yaz mevsiminde ve kış mevsiminde yapılması ve yapılmaması gereken davranışlar ile bu mevsimlerin özellikleri hatırlatılmıştır.

Karıncadan ibret alan, yazdan kışı karşılar (AO.1446).
Kışın ekmezsiz yazın gömleksiz yola çıkma (AO.1535).
Kışın ocak başı, yazın dağlar başı (AO.1536).
Kışın soba al, yazın yaba al (AO.1537).
Yazın ayransız kışın yorgansız olmaz (AO.2179).
Yaz fakirin, kış zengin (AO.2180).
Yazın başı pişenin kışın aşı pişer (AO.2182).
Yazın gölge hoş, kışın çuval boş (AO.2183).

Yazın gölge kovan, kışın karnını ovar (AO.2184).
Yazın yaşa kışın taşa oturma (AO.2186).
Ağustosun yarısı yaz, yarısı kıştır (ÖAA.138).
Benzeye benzeye yaz, benzeye benzeye kış olur (ÖAA.561).
İt kışı geçirir ama gel derisinden sor (ÖAA.1604).
Kalendere “Kış geliyor.” demişler, “Titremeye hazırım.” diye cevap vermiş (ÖAA.1650).
Kış kış gerek, yaz yaz (SK.53).
Kışın ocak başı, yazın dağlar başı (SK.53).
Kışın gözü nemlidir (SK.53).
Kışa, yazdan hazırlık gerek (SK.53).
Yaz diye yola çıkarsan, kışı gözüne al (SK.53).
Yaz yalan, kış gerçek (SK.53).
Yazın serçeye kim olsa yem verir (SK.53).
Yazın köpekle gölge değişen, kışın aç kalır (SK.53).

9. EĞİTİMİ KONU ALAN ATASÖZLERİ

Eğitim insanın doğumundan ölümüne kadar devam eden bir süreçtir. Ancak her yaşta öğrenilmesi gereken ayrı konular vardır. Ayrıca atasözlerimizde eğitimin küçük yaşlarda başlaması gerektiği ifade edilir.

Atasözlerimizde sıkça üzerinde durulan bir başka konu da eğitimin asıl yerinin aile olmasıdır. Çocuğun ahlâkı, kişiliği anne ve babadan gördükleriyle oluşur. Çocuk aile ortamında, en etkili öğretim şekli olan yaparak yaşayarak öğrenme ile eğitimini alır.

9.1. AİLE EĞİTİMİ

Bu konuyla ilgili atasözleri “Çocuk ve Çocuk Yetiştirme” başlığı altında da yer almaktadır.

Ağaca (taşa) çıkan keçinin dala bakan (ağaca çıkan) oğlağı olur (ÖAA.93).
Babanın (atanın) sanatı oğla mirastır (ÖAA.487).

Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler (ÖAA.1292)?

Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi (ÖAA.2061).

9.2. BİLGİ VE İLİM

Atalarımız bilgiyi, öğrenmeyi her zaman yüceltmişlerdir. Öğrenmeyi, okumayı tavsiye etmişlerdir. Bilgi sahibinin her zaman üstün olduğunu belirtmişlerdir.

Atı palan saklar, ülkeyi bilen (AO.444).

Bilenle bilmeyen bir olmaz (AO.615).

Bilmemek ayıp değil öğrenmemek (sormamak) ayıp (AO.617).

Zengin sermayesi kasasında, âlimin sermayesi kafasında (AO.2281).

Çok bilen (söyleyen) çok yanılır (ÖAA.812).

Yol bilen kervana katılmaz (ÖAA.2604).

İlmi, Allah dileyene, malı, dilediğine verir (SK.24).

İlim sahibini aziz eyler (SK.24).

İlim sahibine dost, mal sahibine düşman kazandırır (SK.24).

Âlim unutmuş, kalem unutmamış (SK.24).

Âlim komşu, cahil babadan iyidir (SK.24).

9.3. CEHALET

Bilgiyi ve öğrenmeyi yücelten atalarımız cahilliği hiç hoş görmemiştir. Atasözlerimizde cahilden gelen iyiliğin ve dostluğun bile zararlı olduğu ifade edilmiştir.

Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçtür (AO.702).

Cahilin dostluğundan, âlimin düşmanlığı yeğdir (AO.703).

Cahil ile konuşan cahil olur (SK.36).

Cahile söz anlatmak, köre renk tarifi gibidir (SK.36).

Cahilden kork, aslandan korkma (SK.36).

Cahilin ibadetinden, âlimin uykusu hayırlıdır (SK.36).

Çalıda gül bitmez, cahile söz yetmez (SK.36).

9.4. HOCA

Bilgi ve öğrenmenin kaynağı olan hoca, saygı ve hürmetle beraber anılmıştır.

Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığını yapma (Hocanın okuduğunu dinle, gittiği yola gitme) (ÖAA.1477).

Hoca hakkı, Tanrı hakkı (SK.24).

Hocanın vurduğu yerde gül biter (SK.24).

Hocanın vurduğu yeri ateş yakmaz (SK.24).

9.5. OKUMA

Bilgi ve eğitim ile ortak anlamlı olan okumak da tavsiye edilen, yüceltilen bir olgudur.

Okumayı öğrenmeyen çuval taşımayı öğrenir (AO.1788).

Âlim unutmuş, kalem unutmamış (SK.24).

Deme kış, yaz. Oku, yaz (SK.25).

Kalem, kılıçtan keskindir (SK.25).

Kalemin yaptığını kılıç yapamaz (SK.25).

10. DİNİ KONULARLA İLGİLİ ATASÖZLERİ

10.1. ALLAH

Atasözlerinde Allah sığınılacak bir kapı, bir koruyucu, bir yardımcı olarak görülmektedir.

Allah, deldiği boğazı aç koymaz (AO.250).

Allah doğruların yardımcısıdır (AO.252).

Allah, ilmi dileyene, malı dilediğine verir (AO.256).

Allah kulundan geçmez (AO.258).
Allah yapar kullar sebep olur (AO.270).
Allah'ın işine karışılmaz (AO.273).
Allah, bir kapıyı kaparsa, bin kapıyı açar (SK.41).
Allah diyen, mahrum kalmaz (SK.41).
Allah, kulunun götüreceği kadar verir (SK.41).
Allah, sabırlı kulunu sever (SK.41).
Allah, sevdiğine dert verir (SK.41).
Allah, herkesin gönlüne göre verir (SK.41).
Altı olur, yedi olur. Hep Allah'ın dediği olur (SK. 42).
Allah'ın sevmediğini, kul da sevmez (SK. 42).

10.2. CENNET VE CEHENNEM

Günlük konuşmalarımızda cenneti güzellikleri ifade ederken benzetmelik olarak kullanırız. Zorlukları ve kötülükleri ifade ederken de cehennemi benzetmelik olarak kullanırız. Bu durum atasözlerimiz için de geçerlidir.

Baş (diş) ağrısı cehennem azabından betermiş (AO.567).
Herkes cennete girecek olsa cehennem boş kalır (AO.1246).
Dayak cennetten çıkmıştır (ÖAA.859).
Delilsiz cennete bile girilmez (ÖAA.880).
Yuyucunun hakkı eline geçsin de ölü ister cennete gitsin ister cehenneme (ÖAA.2621).

Cennet, canıma minnet (SK.42).
Cennet, cehennem dünyada, hangisini kazanırsan (SK.42).

10.3. ECEL

Ölümün çok farklı sebepleri olsa da en sonunda sonuç ecele bağlanır. Atasözlerinde ecelin zamanın asla şaşmayacağına dikkat çekilir.

Ecel geldi cihâne, baş ağrısı bahâne (AO.918).
Ecele çare olmaz (AO.919).

Hasta yatan ölmez, eceli yeten ölür (ÖAA.1375).

Korkunun ecele faydası yoktur (ÖAA.1860).

Ecel, ne bir saat geri, ne bir saat ileri (SK.42).

Ecelsiz kul ölmez (SK.43).

10.4. HAYIR

Başa gelen olayları hayra yormanın hayır getireceği, aşırılıkların hayırsız olduğu, hayırlı işleri uzatmanın sakıncalı olduğu bu konuda yer alan görüşlerdir.

Her işte bir hayır vardır (AO.1221).

Her şeyin ortası hayırlıdır (AO.1230).

Niyet hayır, akıbet hayır (selamet) (ÖAA.2058).

Sabreyle işine, hayır gelsin başına (ÖAA.2193).

Şer işi uzat hayra dönsün, hayır işi uzatma şerre dönmesin (ÖAA.2341).

10.5. HELÂL VE HARAM

Haram ile edinilen kazancın kalıcı olmayacağı, haramdan uzak durmak, az olsa da helâl kazancın daha bereketli olacağı görüşleri ifade edilmiştir.

Haramın temeli olmaz (AO.1174).

Haramzade pazar bozar, helâlzade pazar yapar (AO.1175).

Helâl malın şeytan yarısını alır, haram malı sahibiyle beraber götürür (AO1201).

Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz (ÖAA.821).

Helâle cömertlik olmaz (ÖAA.1392).

Helâl kazanç ile yağlı pilav yenmez (ÖAA.1393).

Mescide gerek olan meyhaneye haramdır (ÖAA.2005).

Ölüm hak, miras helâl (ÖAA.2125).

Haramdan gelen, harama gider (SK.38).

Haramzadenin gözü yaşlı olur (SK.38).

10.6. KADER

Atasözlerimizde kaderde olanın değiştirilemeyeceği, kadere boyun eğmekten başka insanın elinden bir şey gelmeyeceği, insanın kısmeti için çaba sarf etmesi gerektiği sıkça tekrar edilen görüşlerdendir.

Akacak kan, damarda durmaz (AO.176).

Alın yazısını kullar değiştiremez (AO.237).

Alında yazılan görülür (AO.237).

Ayak almadık (ayağa dokunmadık) taş olmaz, başa gelmedik iş olmaz (AO.489).

Kısmet gökten zembille inmez (AO.1531).

Kısmet ise gelir Hint'ten Yemen'den, kısmet değilse ne gelir elden (AO.1532).

Kısmetinde varsa kaşığına çıkar (AO.1533).

Alın yazısı değişmez (ÖAA.223).

Allah kulunu kısmeti ile yaratır (ÖAA.244).

Atalar çıkarayım der tahta, döner dolaşır gelir bahta (ÖAA.378).

Kısmetinde ne varsa kaşığına o çıkar (ÖAA.1802).

Takdir ne ise o olur (SK. 43).

Takdir, tedbiri bozar (SK. 43).

Takdire rızadan başka çare yoktur (SK. 43).

Olacak, olur (SK. 43).

Olacakla öleceğe çare bulunmaz (SK. 43).

Baht olmayınca başta, ne kurada biter ne yaşta (SK.61).

Balı parmağı uzun olan yememiş, kısmeti olan yemiş (SK.61).

Ağaç kapı kapandıysa altın kapı açılır (SK.61).

10.7. NAMAZ

Namaz konusunda söylenmiş atasözlerinde samimiyetle kılınan namazın Allah katında kabul göreceği ifade edilir.

Gönülsüz namaz göklere ağmaz (AO.1118).

Abdestsiz sofuya namaz mı dayanır (ÖAA.307)?

Namazda meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz (ÖAA.2039).

Ayda yılda bir namaz, onu da şeytan komaz (SK.43).

Namaz, adamı yabanda komaz (SK.43).

Alaca namaz, Hakk'a yaramaz (SK.43).

11. HALK HEKİMLİĞİNİ KONU ALAN ATASÖZLERİ

İnsanoğlunun sağlık sorunları diğer sıkıntılarının hep önündedir. Hastalıklara deneme yanılma yöntemiyle çareler aranmış, bulunan yöntemler halk hekimliği bilgisini oluşturmuştur. Bu çok kıymetli bilgiler atasözleri ile kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Hastalıklar için tedavi yolları yanında sağlık sorunları yaşamamak için yapılması gerekenler de atasözlerinde kendine yer bulmuştur.

Acı acıyı bastırır, su sancıyı (AO.17).

Ağrılarda göz ağrısı, her kişinin öz ağrısı (AO.151).

Ayağını sıcak tut, başını serin, gönlünü ferah tut, düşünme derin (AO.487).

Yara sıcak iken sarılır (AO.2157).

Yazın yaşa, kışın taşa oturma (AO.2186).

Açık yaraya tuz ekilmez (ÖAA.43).

Gönülsüz yenen (istenmeyen) aş, ya karın ağrıtır ya baş (ÖAA.1284).

12. YİYECEKLER

12.1. BAL

Atasözlerinde bal kıymeti ve bozulmaması ile yer almıştır.

Bal bal demekle ağız tatlanmaz (AO.542).

Bal ile kaymak yenir ama her keseye göre değil (AO.543).

Bal olan yerde sinek de olur (AO.544).

Balın âlâsı oğlun tazesinden (AO.558).

Asıl azmaz, bal kokmaz; (Kokarsa kaymak kokar, aslında ayran var) (ÖAA.3529).

Balsız kovanda arı durmaz (SK.55).

Bal, eski petekten yenir (SK.55).

Balı dibinden, yağı yüzünden (SK.55).

12.2. EKMEK

Dilimizde ekmek kelimesi geniş anlamlı bir kelimedir. Ekmek kelimesiyle insanın genel hayati ihtiyaçları ifade edilmiştir. Bir insanın bütün geçim ihtiyacı ekmek kelimesiyle karşılanır. Ekmek saygı gösterilen bir gıdadır.

Ekmeksiz ev, köpeksiz köy olmaz (AO.937).

İki su, bir ekmek yerini tutar (AO.1319).

Açın koynunda ekmek durmaz (eğleşmez) (ÖAA.48).

Ekmekle oynayanın ekmeğiyle oynanır (ÖAA.1064).

Et ne kadar arık olsa ekmek üstünde yaraşır (ÖAA.1189).

Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun (ÖAA.2067).

Peynir ekmek, hazır yemek (ÖAA.2169).

Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur (ÖAA.2433).

Ekmeğin büyüğü, hamurun çoğundan olur (SK.57).

Ekmeğini katığına denk eden bir vakit aç kalmaz (SK.57).

12.3. ET

Eski dönemlerden beri sevilen et ve et ürünleri diğer gıda maddelerinden üstün tutulmuştur.

Et giren yere dert girmez (AO.1025).

Et kanlı gerek, yiğit canlı gerek (AO.1027).

Et lokması, can sefası (AO.1028).

Et ne kadar arık olsa, ekmek üstüne yaraşır (AO.1029).

Arık etten yağlı tirit olmaz (ÖAA.323).

Eşek at olmaz, ciğer et olmaz (ÖAA.1168).

Etin çiği et getirir, ekmeğin çiği dert getirir (ÖAA.1182).

Et kanlı gerek, yiğit canlı (ÖAA.1183).

12.4. MEYVELER

Atasözlerimiz içinde bozkır coğrafyasında yetişen üzüm, elma, armut, kiraz, erik, kavun, karpuz gibi meyveler daha çok yer almaktadır.

Armudu soy ye, elmayı say ye (AO.353).

Armudun önü, kirazın sonu (AO.355).

Bağına erik evine yörük koyma (AO.531).

Kiraz, arkamdan dut yetişmese beni yiyenin boynunu sapıma döndürürdüm, dermiş (AO.1558).

Üzümlü elde gör, çöpünü yerde gör (AO.2091).

Armudun iyisini ayılar yer (ÖAA.332).

Dut kurusu ile yâr sevilmez (ÖAA.1009).

Elmanın dibi göl, armudun dibi yol (olmalı) (ÖAA.1098).

Elmayı çayıra, armudu bayıra (ÖAA.1100).

Felek, kimine kavun yedirir kimine kelek (ÖAA.1214).

Hıyarın önü, dutun sonu (ÖAA.1473).

Kavun, karpuz kökeninde büyür (ÖAA.1710).

Yarım elma, gönül alma (ÖAA.2527).

Üzüm, çöpsüz olmaz (SK.56).

12.5. YEMEKLER

Yemekler konusunda pilav ve unlu mamuller daha yoğun yer almaktadır.

Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur (AO.392).

Bey aşı borç, düğün aşı ödünç (AO.606).

Nerde aç, oradan kaç; nerde aş, oraya yanaş (AO.1768).

Unun çoksa çörek et, yağın çoksa börek et (AO.2070).

Varişına gelişim, tarhana aşına bulgur aşım (AO.2106).

Ata arpa, yiğide pilav (ÖAA.370).

Kavurga karın doyurmaz (ÖAA.722).

Dervişe “Bağdat’ta pilav var” demişler. “Yalan değilse irak değil” demiş (ÖAA.920).

Her gün baklava börek yense bıklır (ÖAA.1408).

Papaz her gün pilav yemez (ÖAA.2146).

Tok iken yemek yiyen, mezarını dişıyla kazar (ÖAA.2424).

Yemeğin iyisi hazırdır (ÖAA.2561).

12.6. YOĞURT

Dünya kültürüne milletimizin armağanı olan yoğurt hakkında söylenmiş atasözlerimiz şöyledir:

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır (ÖAA.1485).

Mayasız yoğurt tutmaz (çalınmaz) (ÖAA.1997).

Yola yoğurt dökmüş var mı (ÖAA.2603)?

Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır (ÖAA.2642).

13. RENKLERLE İLGİLİ ATASÖZLERİ

Halkımızca kırmızı (al) diğer renklerden daha çok sevilmektedir. Ak ile kara karşılaştırmasında ise ak aydınlığın iyiliğin, kara olumsuzluğun sembolü olarak geçmektedir. Diğer renkler atasözlerimizde pek yer almamaktadır.

Ak gün ağarıp kalmaz, kara gün kararıp kalmaz (AO.167).

Ak köpek, kara köpek, ikisi de köpektir (AO.173).

Asılsız söz sahibine yüz karası getirir (AO.371).

Dost kara günde belli olur (AO.883).

Karaya sabun, deliye öğüt neylesin (AO.1433).

Ak koyun ak bacağından, kara koyun kara bacağından asılır (ÖAA.185).

Ak koyunu kara kuzusu da olur (ÖAA.187).

Ala bakan iki bakar (ÖAA.201).

Al giyen aldanmaz (aldanmamış) (ÖAA.218).

Al giyen alınır (ÖAA.219).

Beyazın (akın) adı (var), esmeri (karanın) tadı (var) (ÖAA.577).

Esmere al bağla, karşısına geç ağla (ÖAA.1149).

Eşkiyanın (zürafanın, ihtiyarın, fukaranın) düşkününü, beyaz (hasa) giyer kış günü (ÖAA.1178).

İneğin sarısı, toprağın karası (ÖAA.1531).

Karga yavrusuna bakmış, “benim ak pak evladım” demiş (ÖAA.1682).

Sarı altının olacağına sarı samanın olsun (ÖAA.2223).

Siyah inekten beyaz süt sağılır (ÖAA.2279).

14. HAYVANLARLA İLGİLİ ATASÖZLERİ

14.1. AT

At diğer hayvanlara göre atasözlerimizde daha fazla yer alır. Şüphesiz bunun en büyük nedeni “yiğitlik” kavramının atsız düşünülemez olmasıdır. Tarih boyunca Türk milletinin göçte, savaşta, tarım ve hayvancılıkta en büyük yardımcısı at olmuştur.

Ağanın gözü ata tımardır (AO.124).

Arık ata kuyruğu da yüküdür (AO.339).

At bulunur, meydan bulunmaz, meydan bulunur, at bulunmaz (AO.411).

At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır (AO.416).

At yiğidin yoldaşı (AO.420).

Ata arpa, yiğide pilav (AO.421).

Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma (AO.424).

Ata da soy gerek, ite de (AO.425).

Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli (AO.426).

Atım tepmez, itim ısırılmaz deme (AO.446).

Atın ürkeği, yiğidin korkağı (AO.452).

Alma alı, satma kırı, ille doru, ille doru; yağızın da binde biri (ÖAA.255).

Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı (ÖAA.256).

At ile avrat yiğidin bahtına (ÖAA. 404).

Yumuşak huylu atın çiftesi pek olur (ÖAA.2617).

Emanet ata binen tez iner (ÖAA.1112).

Atta karın, yiğitte burun (ÖAA.416).

Aptal ata binerse bey oldum sanır, şalgam aşa girerse yağ oldum sanır (ÖAA.306).

At kaçmaz, et kaçır (ÖAA.405).

At kudümü, yurt kudümü, avrat kudümü (ÖAA.406).

Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin (ÖAA.594).

Buyurmadan tutan evlat, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at (ÖAA.722).

Gem almayan atın ölümü yakındır (ÖAA.1253).

Küheylan at, çul içinde de bellidir (ÖAA.1953).

Ortak atın beli sakat olur (ÖAA.2090).

Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat (ÖAA.2516).

Yürük ata kamçı olmaz (Yürük at kamçı değdirmez) (ÖAA.2625).

Yürük ata paha olmaz (ÖAA.2626).

Yürük at yemini artırır (ÖAA.2627).

Atın dorusu, yiğidin delisi (SK.47).

14.2. ARI

Çalışkanlığıyla ünlü olan arı atasözlerimizde sokması ve bal ile anılır.

Arı, bal alacak çiçeği bilir (AO.336).

Arı, kızdıranı sokar (AO.338).

Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever (ÖAA.326).

Arının inine çöp dürtülmez (SK.46).

14.3. ASLAN

Gücün sembolü alan aslan atasözlerimizde temizliği ifade için de kullanılır.

Aslan ihtiyarlarsa sıçan deliği gözetler (AO.376).

Aslan kükrerse atın ayağı kösteklenir (AO.377).

Aslan mert olur, kaplan hilekâr (AO.378).

Aslan, yatağından belli olur (AO.382).

Aslandan doğan aslan olur (AO.383).

Köpek artığı ile aslan beslenmez (AO.1597).

Erkek aslan aslan da dişi aslan aslan değil mi (ÖAA.1133)?
Her gönülde bir aslan yatar (ÖAA.1407).

14.4. AYI

Tehlikeli bir hayvan olan ayı eğitilip oynatılması ve akıllılığı ile bilinmektedir.

Ayı Çingene'yi tanır (AO.493).
Ayı deyip geçme, o da bir dağın şenliğidir (AO.494).
Ayı sevdiği yavrusunu hırpalar (AO.495).
Ayının dişini görmeyen başını kabak sanır (AO.497).
Aç ayı oynamaz (ÖAA.32).
Armutun iyisini ayılar yer (ÖAA.332).
Avcı ne kadar al (hile) bilse, ayı o kadar yol bilir (ÖAA.423).
Ayı "akım", kirpi "yumuşağım" demiş (ÖAA.440).
Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı derler (ÖAA.1884).
Ayının kırk türküsü bir ahlat üzerine (SK.48).

14.5. BALIK

Balık; kokma, elden kaçma, su ve deniz ile beraber anılan bir hayvandır.

Balık baştan kokar (AO.553).
Balık demiş ki etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin (AO.554).
Balık kavağa çıktığı vakit kösenin de sakalı biter (OA.555).
Balık kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır (ÖAA.512)?
Balık "Çok konuşurum ama ağzım su dolu." demiş (ÖAA.510).
Bulanık su, balıkçının yarı kazancıdır (ÖAA.718).
Büyük balık küçük balığı yer (ÖAA.726).
Kaçan balık büyük olur (ÖAA.1632).
Mirî malı balık kılçığıdır, yutulmaz (ÖAA.2018).
Paça ıslanmadan balık tutulmaz (ÖAA.2142).
Denizdeki balığın (pazarı) pazarlığı olmaz (ÖAA.896).

Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir (SK.48).

14.6. BAYKUŞ

Uğursuzluğuna inanılan baykuş ile ilgi atasözü sayısı azdır.

Baykuşun kısmeti ayağına gelir (AO.586).

14.7. BİT

Bit bakımsızlığın ve pisliğin ifadesi olarak atasözlerimizde geçmektedir.

Bezirgâni bit yer, kazandığını at (it) yer (AO.611).

Bitli (kurtlu, çürük) baklanın kör alıcısı olur (ÖAA.667).

İki karılı bitten, iki analı süttten ölür (ÖAA.1514).

İtle yatan bitle kalkar (ÖAA.1607).

Bekârın parasını it, yakasını bit yer (SK.62).

14.8. BÜLBÜL

Sevilen bir kuş olan bülbül sesinin güzelliği için kafeslere hapsedilir. Atasözlerinde de bu yönleriyle geçer.

İki bülbül bir dala konmaz (AO.1304).

Bülbülü altın kafese koymuşlar, “Ah vatanım!” demiş (ÖAA.724).

Bülbülün çektiği dili belası (ÖAA.725).

Karga şakırdamış bülbülüm sanmış (ÖAA.1681).

14.9. BUZAĞI

Küçüklüğü ile atasözlerinde anılan bir hayvandır.

Ortaklık öküzden tek buzağı yeğdir (AO.1799).

Sağılır ineğin buzağısı kesilmez (ÖAA.2203).

14.10. ÇEKİRGE

Yanlış işler yapanların sonunda yakalanacağını ifade için mecazî anlamda kullanılır.

Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, üçüncüde ele geçersin çekirge (ÖAA.658).

14.11. ÇIYAN

Tehlike anlamı taşıyan bir hayvandır.

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan (ÖAA.1403).

14.12. DANA

Acemilik, olgunlaşmamışlık çağrışımlarıyla kullanılan hayvandır.

Bir dana bir ahır pisler (AO.640).

Ev danası öküz olmaz (AO.1033).

Böyle gerek danaya, buzağının hakkını yemeye (ÖAA.706).

Seraskere dana güttüren dünya (ÖAA.2250).

Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı (ÖAA.2547).

14.13. DEVE

Atasözlerimizde yer alan hayvanlardan biri de devedir. İriliği, vücut hatlarının eğriliği gibi yönleriyle atasözlerimizde kendine yer bulur.

Attan düşene tımar, deveden düşene mezar gerektir (AO.462).

Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder (AO.836).

Deveden büyük fil var (AO.841).

Deveye boynun eğri demişler, nerem doğru demiş (AO.844).

Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur (AO.845).

Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli (AO.2123).

Cahile söz (laf) anlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçtür (ÖAA.729).

Çıngıraklı deve kaybolmaz (ÖAA.782).

Densiz deve kuyruğu, “deh!” demeden sallanır (ÖAA.900).

Deve, deve yerine çöker (ÖAA.930).

Deve Kâbe’ye gitmekle hacı olmaz (ÖAA.931).

Deveye “İnişi mi seversin, yokuşu mu?” demişler; “Düz yere mi (düze kıran mı) girdi?” demiş (ÖAA.935).

Şahin küçük, et yer; deve büyük, ot yer (ÖAA.2333).

Yılan kendi eğriliğine bakmaz da “Devenin boynu eğri.” der (ÖAA.2578).

14.14. DOĞAN

Alıcı kuşlardan olması ve diğer küçük kuşları avlama özelliği ile atasözlerimizde kullanılır.

Kutsuz kuşun yuvası doğan yanında olur (ÖAA.1950).

14.15. DOMUZ

Dini açıdan haram hayvan olması ve ürünlere zarar vermesi dolayısıyla olumsuz sembol olarak atasözlerimizde kullanılır.

Aç domuz darıdan çıkmaz (ÖAA.34).

Devletin malı deniz, yemeyen domuz (ÖAA.940).

Domuzdan toklu doğmaz (ÖAA.985).

Domuz derisi post olmaz, eski düşman dost olmaz (ÖAA.986).

Domuzun kuyruğunu kes yine domuz (ÖAA.987).

Orman olur da domuz olmaz mı (ÖAA.2085)?

Parayı domuzun boynuna takmışlar da “Domuz Ağa!” diye çağırmışlar (ÖAA.2159).

14.16. EŞEK

Günlük hayatta atalarımızın en büyük yardımcılarından biri olan eşek çok sayıda atasözümüzde kullanılmıştır.

Eşeğe marifetini göster demişler, yıkılmış ağnamış (AO.1005).

Eşegi düğüne çağırmişlar, ya odun eksik ya su demiş (AO.1010).

Eşegi yoldan çıkararak sıpasının oynaması (AO.1012).

Eşekten doğma katur, ne hal bilir ne hatır (AO.1024).

Bostana dadanan eşegin kuyruğu, kulağı olmaz (ÖAA.689).

Canı acıyan eşek atı geçer (ÖAA.744).

Eşegin ölümü köpeğe düğündür (ÖAA.1163).

Her zaman eşek ölmez, on köfte on paraya olmaz (ÖAA.1462).

Yorgun eşegin (öküzün) çüş (ıslık) canına minnet (ÖAA.2611).

Yük altına (yükli) eşek anırmaz (ÖAA.2622).

14.17. FARE (SIÇAN)

Fare en çok küçüklüğü ile atasözlerimizde ve konuşmalarımızda yer edinen bir hayvandır.

Fare çıktığı deliği bilir (AO.1056).

Fare geçer, yol olur (AO.1057).

Al aslan tutar, güç sıçan tutmaz (ÖAA.207).

Aslan kocayınca sıçan deliği gözetir. (ÖAA.345).

Eceli gelen fare kedi taşığı kaşır (ÖAA.1049).

14.18. FİL

Kara hayvanlarımızın en büyüğü olan fil atasözlerimizde de bu özelliği ile yer alır.

Deveden büyük fil var (AO.841).

14.19. GERGEDAN

Bizim coğrafyamızın hayvanı olmayan gergedan atasözlerimizde çok yer alan bir hayvan değildir.

Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur (ÖAA.1744).

14.20. HOROZ

Atasözlerimizde horoz, çöplük ve ötmesi ile anılır.

Her horoz kendi çöplüğünde öter (AO.1218).

Horoz ölür, gözü çöplükte kalır (AO.1283).

Horozu çok olan köyde sabah geç olur (AO.1284).

Zenginin horozu bile yumurtlar (AO.2278).

Beş tavuğa bir horoz yeter (ÖAA.573).

Cins horoz yumurtada öter (ÖAA.754).

Vakitsiz öten horozun başını keserler (ÖAA.2469).

14.21. İNEK

Aile geçiminin önemli bir parçası olan inek süt ile beraber anılır.

İnek gibi süt vermeyen öküz gibi kutan sürer (AO.1328).

Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli olasın (AO.1575).

Sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa (AO.1905)?

Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır (ÖAA.2642).

14.22. İT (KÖPEK)

Atasözlerimizde çok geçen hayvanlardan bir başkası da köpektir. Köpek atasözlerinde daha çok aşağılama anlamında kullanılmıştır.

Aç köpek fırın deler (yıklar) (AO.47).

Ak köpek, kara köpek, ikisi de köpektir (AO.173).

Azan kurda kızan köpek (AO.514).

Çok havlayan köpek ısırılmaz (AO.768).

Eceli gelen köpek cami duvarına siyer (AO.920).

Ev sahibinin köpeği baş sedire geçer (AO.1035).

İt ağzını kemik tutar (AO.1365).

İtle dalaşmaktansa çalıyı dolaşmak yeğdir (AO.1373).

İti, öldürene sürütürler (AO.136).

Köpek, ekmek veren eli tanır (AO.1599).
Yağ yiyen köpek tüyünden bellidir (AO.2130).
Ahmak iti yol kocadır (ÖAA.146).
At yedi günde, it yediği günde (belli olur, semirir) (ÖAA.418).
Çarşı iti ev (koyun) beklemez (ÖAA.771).
İt itin ayağına (kuyruğuna) basmaz (ÖAA.1600).
Komşu iti komşuya ürümez (ÖAA.1848).
Köpeğin duası kabul (makbul) olsa(-ydı) gökten kemik yağar(-dı)
(ÖAA.1875).
Köyden köye it ürümez (ÖAA.1907).
Ürümesini bilmeyen köpek (it), sürüye kurt getirir (ÖAA.2460).

14.23. KARGA

Sesinin ve görünüşünün beğenilmemesi nedeniyle karga atasözlerimizde olumsuz anlamlarda kullanılır.

Besle kargayı oysun gözünü (AO.600).
Karga kekliği taklit edeyim derken yürüyüşünü şaşırmış (AO.1440).
Karga yavrusuna bakmış, ah benim ak pak evlâdım demiş (AO.1442).
Kılavuzu karga olanın, burnu boktan çıkmaz (AO.1518).
Alacağım olsun da alakargada olsun (ÖAA.202).
Karga dermiş ki: “Çocuklarım olalı burnumu göme göme bok yiyemedim.”
(ÖAA.1677).
Karga ile gezen boka konar (ÖAA.1677).
Kartalın beğenmediğini kargalar kapışır (ÖAA.1698).

14.24. KARINCA

Dilimizde karınca küçüklüğü ve çalışkanlığı ile sembolize edilmiştir.

Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar (AO.1446).
Karıncanın kanatlanması zevaline işarettir (AO.1447).
Düşmanın karınca ise de hor bakma (ÖAA.1040).

Kadı ekmeğinin karınca yemez (ÖAA.1637).

Karınca kanatlanınca serçe oldum sanır (ÖAA.1686).

14.25. KARTAL

Pek çok kültürde gücün ve güzelliğin sembolü olan kartal atasözlerimizde de bu anlamlarda kullanılmıştır.

Kartalın beğenmediğini kargalar kapışır (ÖAA.1698).

Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleşinden (ÖAA.1697).

14.26. KATIR

At ve eşeğin birleşmesinden meydana gelen katır bu yönüyle ve yük hayvanı olmasıyla konu edilir.

Eşekten doğma katır, ne hal bilir ne hatır (AO.1024).

Acemi katır kapı önünde yük indirir (ÖAA.14).

Atı atasıyla, katırı anasıyla (ÖAA.394).

Eşeğe (katıra) cilve yap demişler, çifte (tekme) atmış (ÖAA.1152).

Fincancı katırını ürküten sayısız dayak yer (ÖAA.1219).

Katıra “Baban kim?” demişler, “Dayım at.” demiş (ÖAA.1712).

14.27. KAZ

Kaz, tavuktan daha iri ve daha kıymetli olması dolayısıyla tavukla beraber anılan bir hayvandır.

Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez (AO.1470).

Kaz öter, saz biterse kaç oradan, keklik öter, kekik biterse kal orada (AO.1472).

Baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla (ÖAA.552).

Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir (ÖAA.709).

Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür) (ÖAA.1853).

Tavuk kaza bakmış da kışını yırtmış (ÖAA.2389).

14.28. KEÇİ

Keçi hareketli olması dolayısıyla kontrolü zor olan bir hayvandır. Bu nedenle huysuzluğu ile olumsuz örnek olarak karşımıza çıkar.

Keçinin uyuzu çeşmenin gözünden içer suyunu (AO.1484).

Sakal ile olaydı kişi, keçiye danıştırlardı her işi (AO.1885).

Ağaca (taşa) çıkan keçinin dala bakan (ağaca çıkan) oğlağı olur (ÖAA.93).

Ala keçi her vakit püsküllü oğlak doğurmaz (ÖAA.205).

Bir uyuz keçi bir sürüyü boklar (ÖAA.665).

Dayak isteyen keçi çobanın değneğine sürünür (ÖAA.860).

Harman dövmek keçinin işi değil (ÖAA.1365).

Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler (ÖAA.1864).

Koyunun götü bir gün açıksa keçinin ki her gün açık (ÖAA.1865).

Keçi geberse de kuyruğunu indirmez (SK.50).

Keçi kurttan kurtulursa gergedan olur (SK.50).

Keçinin çıktığı yere, oğlağı da çıkar (SK.50).

14.29. KEDİ

Kedi, fare yakalaması ve yaramazlığı ile çok sayıda atasözünde karşımıza çıkar.

Bakmakla usta olursa köpekler (kediler) kasap olurdu (AO.539).

Çağrılmayan yere kedi ile köpek gider (AO.727).

Cins kedi ölüsünü göstermez (AO.732).

Kedi beslemeyen fareleri besler (AO.1485).

Kedinin dokuz canı vardır (AO.1488).

Kedinin kanadı olsaydı serçelerin adı olmazdı (AO.1491).

Kedinin usluluğu sıçan görünceye kadardır (AO.1492).

Kediye ciğer emanet edilmez (AO.1493).

Caminin (mescidin) mumunu yiyen kedinin gözü kör olur (ÖAA.735).

Eceli gelen fare kedi taşağı kaşır (ÖAA.1049).

Kedi götünü görmüş, "Yaram var." demiş (ÖAA.1751).

Kedinin kabahatini önüne koyarlar, öyle döverler (ÖAA.1754).

Kedi törpüyü yalar da kanlar çıktıkça “Oh!” der (ÖAA.1757).
Kediye “Bokun kimya.” demişler, üstünü örtmüş (ÖAA.1760).
Sıçana rakı içirmişler, kediye meydan okumuş (ÖAA.2263).

14.30. KEKLİK

Keklik güzelliği ve yürüyüşü ile sevilen ve avlanan bir hayvan olarak karşımıza çıkar.

Kaz öter, saz biterse kaç oradan, keklik öter, kekik biterse kal orada (AO.1472).

Dağdaki kekliğin bini bir paraya (ÖAA.845).

Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmuş (ÖAA.1679).

14.31. KIRLANGIÇ

Az sayıdaki atasözünde kırlangıç zararı ile konu edilir.

Kırlangıcın zararını biberciden sor (AO.1528).

Kırlangıç bir zararsız kuş; git Yemen iline danış (ÖAA.1799).

14.32. KOYUN

Bozkır coğrafyasında beslenecek en uygun hayvan olan koyun atalarımızın hayvancılık uğraşları içerisinde en temel tür olmuştur. Bunun sonucu olarak koyun ile ilgili atasözü sayısı oldukça yüksektir.

Koyun üçten, keçi beşten çoğalır (AO.1586).

Koyunu güden kurdu görür (AO.1589).

Oğlan yer oyuna gider, çoban yer koyuna gider (AO.1783).

Ak koyunu gören, içi dolu yağ sanır (ÖAA.186).

Ak koyunun kara kuzusu da olur (ÖAA.187).

Bir koyundan iki post çıkmaz (ÖAA.650).

Buğday ile koyun, geri yanı oyun (ÖAA.715).

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu (ÖAA.799).

Çobansız koyunu kurt kapar (ÖAA.801).
Erkek koyun kasap dükkânına yakışır (ÖAA.1134).
Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz (ÖAA.1427).
Her koyun kendi bacağından asılır (ÖAA.1448).
Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde (ÖAA.1863).
Koyunun bulunmadığı yerde keçiyeye Abdurrahman Çelebi derler (ÖAA.1864).
Koyunun götü bir gün açıksa keçinin ki her gün açık (ÖAA.1865).
Koyunu yüze yetir, el onu bine yetirir (ÖAA.18668).
Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez) (ÖAA.2232).
Sütsüz koyun meleğen olur (ÖAA.2329).
Yabancı koyun kenara yatar (ÖAA.2495).
Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın (ÖAA.2501).

14.33. KURBAĞA

Kurbağa göl ve su ile beraber anılan bir hayvandır.

Arka (göle) su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar (AO.348).
Kurbağasız göl olmaz (AO.1632).

14.34. KURT

Atasözlerimizde kurt vahşiliği ve zor koşulların hayvanı olmasıyla bağlantılı olarak yer alan bir hayvandır.

Kurdun yanında kuş da geçinir (AO.1642).
Kurt, dumanlı havayı sever (AO.1643).
Kurt komşusunu yemez (AO.1647).
Kurt tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez (AO.1648).
Tavşanın çıkışından, kurdun inişinden korkmalı (AO.2023).
Aç kurt yavrusunu yer (ÖAA.56).
Gezen kurt aç kalmaz (ÖAA.1259).
Her gün gezen kırdan, bir gün uğrar kurda (ÖAA.1410).
Kurda konuk (komşu) giden, köpeğini yanında götürür (ÖAA.1923).

Kurda “Neden boynun (ensen) kalın?” demişler, “İşimi kendim görürüm de ondan.” demiş (ÖAA.1924).

14.35. KUŞ

Kuş, atasözlerimizde avlanan bir hayvan olması, uçuşu, ürünlere zarar vermesi ile yer alan bir hayvandır.

Gafil kuşun avcısı çok olur (AO.1068).

Kurdun yanında kuş da geçinir (AO.1642).

Yavru kuşun ağzı büyük olur (AO.2175).

Alıcı kuşun ömrü az olur (ÖAA.222).

Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler (ÖAA.292)?

Ava gelmez kuş olmaz, başa gelmez iş olmaz (ÖAA.420).

Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz (ÖAA.1307).

Her kuşun eti yenmez (ÖAA.1449).

Kanatsız kuş uçmaz (ÖAA.1658).

Kış kışlığını, kuş kuşluğunu gösterir (ÖAA.1806).

Kör kuşun yuvasını Allah yapar (ÖAA.1892).

Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu (ÖAA.1942).

Kuştan korkan darı ekmez (ÖAA.1946).

14.36. KUZGUN

Az sayıda atasözünde leş yemesi ve görüntü olarak sevilmemesi ile yer alır.

Ya devlet başa, ya kuzgun leşe (AO.2124).

Kuzguna yavrusu Anka görünür (ÖAA.1951).

14.37. KUZU

Çok sayıda atasözünde yer alan koyun ile bağlantılı olarak koyunun yavrusu olarak kuzu da atasözlerimizde çokça yer alır.

Ak koyunun kara kuzusu da olur (AO.171).
Asi kuzuyu kurt yemez (AO.372).
Kurt ağzından kuzu alınmaz (AO.1640).
Analı kuzu, kınalı kuzu (ÖAA.291).
Geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler (ÖAA.1236).
Koyunun melediğini kuzu melemez (ÖAA.1867).
Kuzusuna kıymayan kebab yiyemez (ÖAA.1952).
Öksüz kuzu toklu (öveç) olmaz (ÖAA.2108).

14.38. LEYLEK

Göçmen kuşlardan olan leylek yaz mevsiminin habercisi olarak görülür.

Akbaba leyleğin dayısı, herkese kendi başının kaygısı (AO.180).
Leyleği kuştan mı sayarsın, yazın gelir, kışın gider (ÖAA.1968).
Leyleğin ömrü (günü) laklaka ile geçer (ÖAA.1969).

14.39. MANDA

Kaymakla berber anılan manda, iriliği ile de atasözlerinde yer alır.

Canı kaymak isteyen mandayı yanında taşır (ÖAA.746).
Hırsız evden olursa mandayı bacadan aşırır (ÖAA.1468).
Karga mandayı (saksağan danayı) babası hayrına bitlemez (ÖAA.1680).
Üşüntü köpek mandayı paralar (ÖAA.2463).
Yazın araması, kışın taraması olmasa herkes besler mandayı (ÖAA.2548).

14.40. MAYMUN

Coğrafyamızın hayvanı olmaması dolayısıyla maymun atasözlerimizde çok yer alan bir hayvan değildir.

Maymunu fırına (ateşe) atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış (ÖAA.1998).

Maymun yoğurdu yemiş, artığını ayının yüzüne sürmüştü (ÖAA.1999).

14.41. OĞLAK

Keçi kadar olmasa da keçinin yavrusu olan oğlak da atasözlerimizde yer alır.

Ağaca (taşa) çıkan keçinin dala bakan (ağaca çıkan) oğlağı olur (AO.93).

Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter (AO.113).

14.42. ÖKÜZ

Çift sürmede ve yük taşımada insanların temel aracı olan öküz günümüzün traktörünün yerini tutmaktaydı.

Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz (AO.1176).

Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden (AO.1579).

Ortaklık öküzden tek buzağı yeğdir (AO.1799).

Arık öküze bıçak olmaz (çalınmaz) (ÖAA.325).

İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı (ÖAA.1619).

Öküz öküzün boynuzunda çamur görmezse korkmaz (ÖAA.2114).

Öküz tekini bulmadan çifte yürümez (ÖAA.2115).

Serkeş öküz (son) soluğu kasap dükkânında alır (ÖAA.2254).

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı (ÖAA.2366).

Yatan öküze yem yok (ÖAA.2539).

Öküze boynuzu yük olmaz (SK.52).

Öküzü boynuzundan, insanı sözünden tutarlar (SK.52).

Öküz yem bitince çifte gideceğini bilir (SK.52).

14.43. ÖRDEK

Atasözlerimizde ördek su ve göl ile beraber anılır.

Dünyayı sel bassa ördeğe vız gelir (ÖAA.1034).

Şaşkın ördek, başını bırakır, kıçından dalar (ÖAA.2339).

14.44. PİRE

Dilimizde pire küçüklüğün sembolü olarak kullanılır. Atasözlerinde de bu anlamıyla kullanılır.

Mart içeri, pire dışarı (AO.1713).

Bir pire için bir yorgan yakılmaz (ÖAA.655).

14.45. SERÇE

Coğrafyamızda en çok bulunan kuşlardan olan serçe küçüklüğü ile atasözlerine girmiştir.

Yazın serçeye kim olsa yem verir (AO.2185).

Karınca kanatlanınca serçe oldum sanır (ÖAA.1686).

Kedinin kanadı olsaydı serçenin adı kalmazdı (ÖAA.1755).

Kırk serçeden bir kaz iyi (ÖAA.1795).

Serçeden (kuştan) korkan darı ekmez (ÖAA.2251).

14.46. SİNEK

Sinek atasözlerinde tatlılarla ve yiyeceklerle anılır.

Bal olan yerde sinek de olur (AO.544).

Balın olsun, sinek Bağdat'tan gelir (AO.559).

Sinek bir damla pekmeze konar, bir fıçı sirkeye gelmez (AO.1928).

İven sinek süte düşer (ÖAA.1613).

Pekmez gibi malın olsun, Antakya'dan sinek gelir (ÖAA.2165).

Sinek küçüktür ama mide bulandırır (ÖAA.2272).

Sinek pekmezciyi tanır (ÖAA.2273).

14.47. SİVRİSİNEK

Az sayıdaki atasözünde sivrisinek çıkardığı sesle konu edilir.

Baş ağrıyınca sivrisinek davul çalar (AO.568).

Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az (ÖAA.304).

14.48. SİPA

Sıpa atasözlerinde eşekle beraber yer alır.

Eşeği yoldan çıkararak sıpanın oynaması (ÖAA.1167).

Harmanda dirgen (tırpan) yiyen sıpa, yılına kadar acısını unutmaz (ÖAA.1363).

Üç kuruluşluk eşeğin beş paralık sıpası olur (ÖAA.1358).

14.49. ŞAHİN

Avcı bir kuş olan şahin olumlu örnek olarak atasözlerine girer.

Şahin gözünü ette açmış; karga gözünü bokta açmış (ÖAA.2331).

Şahin ile deve avlanmaz (ÖAA.2332).

Şahin küçük, et yer; deve büyük, ot yer (ÖAA.2333).

Şahin küçüktür ama koca turnayı havadan indirir (AO.2334).

14.50. TİLKİ

Kurnazlığıyla ünlü olan tilki atasözlerinde tavuk ve kurtla beraber anılır.

Kurdun adı yaman çıkmış, tilki vardır baş keser (AO.169).

Ananın ilki olmaktan dağlarda tilki olmak yeğdir (AO.316).

Oturan aslandan gezen tilki yeğdir (AO.1800).

Tilki, tilkiliğini bildirinceye kadar post elden gider (AO.2049).

Tilkinin yüz masalı varmış doksan dokuzu tavuk üstüne (AO.2050).

Tilkiye tavuk kebabı yer misin demişler, adamın güleceğini getiriyorsunuz demiş (AO.2051).

Gammaz olmasa tilki pazarda gezer (ÖAA.1224).

Kurtla ortak olan tilkinin hissesi, ya tırnaktır, ya bağırsak (ÖAA.1933).

Tilki “Benim için demem ama üzüksüz bağı kökü kurusun.” demiş (ÖAA.2417).

14.51. TURNA

Halk hikâyelerinde, halk türkülerinde, şiirlerde, mitolojimizde önemli bir yere sahip olan turna atasözlerimize pek girmemiştir.

Şahin küçüktür ama koca turnayı havadan indirir (ÖAA.2334).

14.52. TAVŞAN

Av hayvanı olması, ürkek olması, hızlı koşması tavşanın atasözlerinde öne çıkan özellikleridir.

Ölmüş aslana tavşanlar bile hücum eder (AO.1818).

Tavşanın çıkışından, kurdun inişinden korkmalı (AO.2023).

Tazısız ava çıkan tavşansız eve döner (AO.2027).

Araba ile tavşan avlanmaz (ÖAA.309).

Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış (ÖAA.2385).

Tavşan dağda suyu ateşte (ÖAA.2386).

Tavşanı tazi tutar, çalımı avcı satar (ÖAA.2387).

Osmanlı tavşanı araba ile avlar (ÖAA.2093).

Yağ ile yavşan, sirke ile tavşan (ÖAA.2499).

14.53. TAVUK

Eski dönemlerde neredeyse her evde bulunan günlük hayat içinde önemli bir yere sahip olan tavuk hakkında söylenmiş çok sayıda atasözümüz vardır.

Ak tavuğun zahire pazarına ziyanı olur (AO.175).

Kuzunun derisi, tavuğun gerisi (AO.1669).

Aç tavuk (düşünde) kendini buğday ambarında sanır (görür) (ÖAA.61).

Baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla (ÖAA.552).
Beş tavuğa bir horoz yeter (ÖAA.573).
Bodur tavuk her gün piliç (ÖAA.668).
Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir (ÖAA.709).
Çok gezen tavuk, ayağında pis getirir (ÖAA.816).
Fukaranın tavuğu tek tek yumurtlar (ÖAA.1221).
Horoz ne kadar öterse ötsün, civciv tavuğun dıkdıkına bakar (ÖAA.1480).
Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez (ÖAA.1738).
Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür) (ÖAA.1853).
Mart martladı, tavuk yumurtladı (ÖAA.1990).
Tavuğun sadakası bir yumurta (ÖAA.2388).
Tavuk kaza bakmış da kıcını yırtmış (ÖAA.2389).
Yumurtlayan tavuk bağırgan olur (ÖAA.2616).
Zenginin tavuğu iki sarılı yumurtlar (ÖAA.2652).

14.54. TEKE

Atasözlerimizde çok az yer alan hayvanlardan biri de tekedir.

Çobanın gönlü olursa (olunca) tekeden yağ (süt) çıkarır (ÖAA.800).

14.55. YENGEÇ

Atasözlerimizde çok az geçen bir diğer hayvan yengeçtir.

Yengece “Niçin yan gidersin?” demişler; “Serde kabadayılık var.” (yiğide nice yürürse yaraşır) demiş (ÖAA.2564).

14.56. YILAN

Tehlikeli bir hayvan olan yılan sokmasıyla olumsuz anlamlarda kullanılmıştır.

Yılan doğrulmayınca deliğine giremez (AO. 2209).

Yılan soka uyumuş, aç kalan uyumamış (AO. 2210).

Yılan yıldız görmeyince ölmez (AO. 2211).

Yılanın kafası küçükken ezilir (AO. 2213).

Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter (AO. 2214).

Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın (ÖAA.522).

Denize düşen yılan (yosuna) sarılır (ÖAA.897).

Sevda (sevgi) geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur (ÖAA.2257).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anlam ve ifade derinliği taşıyan atasözleri dil ve anlatım için büyük bir zenginliktir. Açık ve kolay iletişim sağlamanın aracıdır.

Atasözleri millî kimliğin en önemli yansımalarıdır. Millî kimliğin yeni kuşaklara aktarılmasında atasözlerinden yararlanılmalıdır. Atasözlerinde doğruluk, iyilik, çalışkanlık gibi olumlu davranışlar öğütlenmekte; yalancılık, tembellik, cahillik gibi olumsuz davranışlar yadsınmaktadır. Ekonomi dünyasında ürünleri daha iyi pazarlamanın aracı olarak kullanılan atasözleri toplumsal amaçlar için de kullanılabilir. Toplumun her kesimi üzerinde etkisi olan bir aracın toplum yararına kullanılması iyi sonuçlar verecektir. Atasözlerimiz atasözü kitaplarında hapis hayatı yaşamamalıdır. Yeni kuşaklara atasözleri doğru öğretilmeli, insanlarımız atasözlerini kullanmaya özendirilmelidir.

Türk milletinin geçmiş yaşamını atasözlerimizde görebiliriz. Tarım, hayvancılık ve yiğitlikle ilgili atasözlerinin sayıca çokluğu atalarımızın günlük hayatında nelerin ön plana çıktığının bir kanıtıdır. Yine komşuluk, misafirlik, dostluk, yardımlaşma ile ilgili atasözlerinin çokluğu atalarımızın önceliklerinin göstergesidir. Bu açıdan atasözleri atalarımızı dolayısı ile kendimizi daha iyi tanımının ve anlamının bir aracı olarak kullanılabilir.

Eğitimin her seviyesinde atasözleri konuya dâhil edilebilir. İlkokullarda okumaya başlarken kullanılan cümlelerde atasözlerinden yararlanılabilir. Kelime öğretiminde atasözlerinde geçen kelimelerin kullanılması atasözlerinin öğrenilmesini sağlar. Derslerde okutulan metinlerin içerisine atasözlerinin uygun şekilde yerleştirilmesi bir başka yol olarak sayılabilir.

Atasözlerimiz hakkında çok sayıda derleme ve araştırma çalışması yapılmıştır. Ancak sözlü kültür içerisinde yaşayan yazıya geçirilmemiş atasözlerimizin sayısı hâlâ çoktur. Bu sözlerin yok olmadan yazıya geçirilmesi gerekir.

Sonuç olarak çeşitli yollarla atasözlerimizin kullanılarak yaşatılması, yeni atasözlerinin oluşması gelecek nesillerimiz ve kültürümüz için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, T. (1992). *Türk Atasözleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. (2001). *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* Cilt.1, Ankara.
- Başgöz, İ. (1995). Bir Atasözümüzün Yedi Yüz Yıllık Tarihi. *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 79-84.
- Başgöz, İ. (1998). Halkın Atasözlerini Tarifî veya Atasözleri Üzerine söylenmiş Atasözleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Sayı.14, 113-121.
- Boratav, P. N. (2003). *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı* (11. Baskı), İstanbul: K Kitaplığı.
- Boyras, Ş. (2002). Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması. *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 123-136.
- Burdurlu, İ. Z. (1967). Atasözlerimizin Cümle Yapısı, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı. 219, 4559 - 4562.
- Champion, S. G. (1938). Racial Proverbs: A. Selection of the World's Proverbs Arranged Linguistically. London, akt. Başgöz, İ. (1998). Halkın Atasözlerini Tarifî veya Atasözleri Üzerine Söylenmiş Atasözleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Sayı.14, 113-121.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 3, 151-201, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Dilçin, C. (1995). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, D. (2000). *Edebiyatımızda Atasözleri*, (2. Baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elçin, Ş. (1969). Türk Dilinde Atalar Sözü. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.1, Sayı.2, 170-181.

- Elçin, Ş. (1993). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1995). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gönen, S. (2006). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gözler, H. F. ve Gözler M. Z. (1982). *Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü - 2. Milletlerarası Türk Folklor Kongresinde Sunulan Tebliğ ile Birlikte-*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurnaz, S. (1962). *Konularına Göre Seçme Türk Atasözleri*, İstanbul: Emek Yayınları.
- Messenger, J. (1959). The Role of Proverb İn Nigerian Judicial System. akt. İ. Başgöz. (1998). Halkın Atasözlerini Tarifi veya Atasözleri Üzerine söylenmiş Atasözleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Sayı 14, 113-121.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2007). *Dil ve Anlatım 9. Sınıf*, İstanbul: Bediralp Matbaacılık.
- Millî Kütüphane Başkanlığı. (1971). *Türk Atasözleri ve Deyimleri-1*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Oğuz, M. Ö. (Ed.). (2010). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (7. Baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- OY, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Özkan, İ. (2006). Bulgaristan Türkleri Atasözleri ve İdeolojik Yaklaşım. *1. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı - 4*, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2008). *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Can Yayınları.
- Soykut, H. (1974). *Türk Atlar Sözü Hazinesi*, İstanbul: Ülker Yayınları.
- Soysal, R. (1971). *Türk Atasözleri*, Ankara, akt. İ. Başgöz. (1998). Halkın Atasözlerini Tarifi veya Atasözleri Üzerine söylenmiş Atasözleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Sayı 14, 113-121.
- Şemsettin Sami. (1996). *Kamus-ı Türkî* (6.Baskı), İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Şinasi, (1863). *Durub-ı Emsal-i Osmaniye*, İstanbul: Tasvir-i Efkar Matbaası, akt. A. Oy. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. (1977). Cilt.6, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. (1995). Cilt.1, Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (1991). Cilt.4, İstanbul.
- Yurtbaşı, M. (1994). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara: Özdemir Yayıncılık.
- Zülfikar, H. (1988). Ata Sözü Terimi Kaynağı ve İmlası. *Türk Dili, Cilt.LV*, Sayı.438, Haziran, 321-328.